SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
František Kočiš
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

L. Dvonč, Alternácia (morfonéma) *k/č* v spisovnej slovenčine 129
F. Kočiš, Vzájomný vzťah príslovkových určení v zloženej syntagme 136
G. Moško, Prívlastková polovetná (polopredikatívna) konštrukcia 143
F. Buffa, O analógii pri odvodených nárečových slovách 154
A. Habovštiak, O slovníkovom spracúvaní geograficky nečlenenej vrstvy nárečovej lexiky 158

DISKUSIE

E. Pauliny, Poznámky k pomocným slovesám a k významu pádov 165
F. Sabol, O fungovaní slovenských dvojhlások 174

SPRÁVY A POSUDKY

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v roku 1979. J. Horecký . 178
IX. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky. J. Bosák 180
Slovná zásoba spisovnej češtiny v jednom zväzku. J. Kačala 183
BLANÁR, V. — MATEJČÍK, J.: Živé osobné mená na strednom Slovensku. J. Krišššáková 187

ROZLIČNOSTI

Ochutiť — ochucovať — ochucovadlo. M. Ivanová-Šalingová 190
Správanie — správanie sa. L. Dvonč . . . 191

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 45 — 1980
ČÍSLO 3

Ladislav Dvonč

ALTERNÁCIA (MORFONÉMA) k/č V SPISOVNEJ SLOVENČINE

1. V spisovnej slovenčine pri tvorení slov odvodzovaním (pri derivácii) a pri tvorení tvarov slov (ohýbaní) sa vo vymedzených prípadoch striedajú hlásky v slovotvornom alebo tvarotvornom základe, napr. *žiak — žiaci* (alternácia *k/c*), *žiak — žiačka* (alternácia *k/č*), zriedkavejšie dve hlásky s dvoma inými hláskami, napr. *lieska — lieštie*, alebo jedna hláska s dvoma hláskami, napr. *sňať — snímem*, pričom sa za alternačnú jednotku pokladá aj tzv. fonematická nula, napr. *chlapec — chlapca* (alternácia *e/∅*), *sestra — sestier* (alternácia *∅/ie*). Pri tejto alternácii sa niektorá hláska môže v jednotlivých derivátoch alebo tvaroch slov striedať s jednou hláskou alebo aj s rozličnými hláskami, napr. spoluhláska *k* sa strieda so spoluhláskou *c* (*žiak — žiaci*), ale aj so spoluhláskou *č* (napr. *žiak — žiačka*). Podľa tradičného chápania sa v takýchto prípadoch podľa striedajúcej sa hlásky (hlások) hovorí vždy o osobitných alternáciách, teda napr. *k/c*, *k/č* (porov. Pauliny, 1968; Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 52—54). Novšie sa pri výskume alternácii (morfoném) uplatňuje aj taký postup, že sa do úvahy berú všetky striedajúce hlásky, teda napr. *k/c/č* (Horecký, 1973). V tomto príspevku nám ide o preskúmanie striedania spoluhlásky *k* so spoluhláskou *č*. Okrem toho pri výklade alternácií možno vychádzať z fonologickej stavby jednotlivých morfém, teda pohybovať sa na rovine jazyka (na rovine abstrakcie), alebo z fonetickej realizácie príslušných foném v morfémach, teda vychádzať z roviny reči, z roviny realizácie (bežný je prvý postup, druhý postup uplatňuje J. Horecký v cit. príspevku); napr. v pomenovaní *Kysak* je na konci fonéma *k*, ktorá sa preukazne vydeľuje na základe tvarov, v ktorých je táto fonéma pred vokálmi v pozícii maximálneho fonologického rozlišovania (maximálnej fonologickej diferenciácie), napr. gen. sg. *Kysak-u*, inštr. sg. *Kysak-om*. V názve *Balog* ide o fonému *g*, na čo ukazujú tvary gen. sg. *Balog-a*, lok. sg. *Balog-u* atď. V nom. sg. sa však táto fonéma foneticky realizuje pred fonematickou nulou ako *k*, čiže vo výslovnosti je tu

rovnaká hláska ako v názve *Kysak*. Ak vychádzame z fonologickej stavby pomenovania *Kysak*, potom pri tvorení derivátu *Kysačan* ide o striedanie *k/č;* o rovnaké striedanie ide aj v tom prípade, ak vychádzame z roviny realizácie tejto fonémy. Naproti tomu pri názve *Balog* a jeho deriváte *Baločan* ide z hľadiska roviny jazyka o alternáciu *g/č* a z hľadiska roviny realizácie o striedanie *k/č*. V našom príspevku vychádzame pri štúdiu alternácie *k/č* z roviny jazyka (roviny abstrakcie), resp. príslušných morfém, v ktorých sa alternácia *k/č* realizuje. To znamená, že do alternácie *k/č* nerátame prípady typu *Balog — Baločan* (vo výslovnosti *balok — baločan*).

Zmienky o jednotlivých alternáciách nachádzame jednak v rámci výkladu o tvorení slov odvodzovaním, jednak v rámci výkladu o tvorení tvarov slov. Okrem toho sa podáva výklad o jednotlivých alternáciách alebo typoch alternácií aj v rámci výkladov o zvukovej stránke jazyka, a to tradičného hláskoslovia alebo novšej fonológie. Nám tu ide o súhrnný pohľad na jednu alternáciu, preto budeme vychádzať z celkového prehľadu alternácie *k/č*, ako sa podáva v hláskosloví alebo vo fonológii. Budeme si pritom všímať jednak výskyt tejto alternácie v jednotlivých derivátoch a tvaroch slov, jednak aj mieru využívania tejto alternácie v jednotlivých prípadoch, v ktorých sa s ňou stretávame.

2. E. Pauliny preberá alternáciu *k/č* s alternáciami *g/ž, h/ž, ch/š, sk/šť, šk/šť, zg/žď* v rámci výkladu o alternáciách nekorelovaných konsonantov. Alternáciu *k/č* uvádza v týchto prípadoch: pri substantívach pred slovotvornými príponami *-ka, -ko, -ek, -ok, -ik, -ník, -ina, -stvo, -a, -ie,* napr. *ruka — rúčka, oko — očko, cedák — cedáčik, človek — človiečik, prvák — prváčik, mlieko — mliečnik, múka — múčnik, hlboký — hlbočina, človek — človečina, peňažník — peňažníctvo, býk — býča, vnuk — vnúča, borovka — borovčie;* pri skloňovaní substantív pred ohýbacími príponami vo vok. sg. mask. spomína prípady ***boh — bože*** a *otec — otče,* alternáciu *k/č* však tu nespomína; pri adjektívach je alternácia *k/č* pred slovotvornými príponami *-ný, -ený, -itý, -ský,* napr. *mlieko — mliečny, ruka — ručný, pohánka — pohánčený, oko — očitý* (pred ohýbacími príponami adjektív táto alternácia nie je); pri slovesách sa vyskytuje alternácia *k/č* pred kmeňotvornou príponou *-i* a *-a-,* napr. *pytliak — pytliačiť, otrok — otročiť, bľak — bľačať, mrauk — mraučať,* okrem toho sa pri slovesách využíva táto alternácia pred kmeňotvornou príponou pri zmene vidu a pri odvodzovaní slovies, napr. *skákať — skočiť, kričať — skríknuť, vykrikovať, mlčať — zmĺknuť, húkať — hučať, bľačať — zbliaknuť, blčať — zbĺknuť, kľačať — kľaknúť.* Alternácia *k/č* sa okrem toho (podobne ako alternácie *g/ž, h/ž* atď.) vyskytuje v obmedzenom počte slovies, ktoré nemajú v infinitíve kmeňotvornú príponu a ktorých koreň sa končí na veláru, napr. *piekol — pečiem, riekol — rečiem, tiekol — tečiem, tĺkol — tlčiem, vliekol — vlečiem,* a konečne sú tieto alternácie aj pri slovesách vzoru česať, napr. *plakať — plačem, kvákať — kváčem, skákať — skáčem* atď.

V Slovenskej gramatike E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Štolca (1968, s. 52—53; autorom kap. Hláskoslovie je J. Štolc) sa alternácia *k/č* spomína v týchto prí-

padoch: a) vo vokatíve jedn. č. podst. mien muž. rodu, napr. *človek — človeče;* b) v slovesných tvaroch, napr. *skákať — skáčem, plakať — plačem, piekol — pečiem;* c) pri odvodzovaní podst. mien, napr. *buk — bučina, drak — dračica,* rovnako aj pri tvorení zdrobnených podst. mien, napr. *vták — vtáčik, ruka — rúčka;* d) pri odvodzovaní príd. mien, napr. *rieka — riečny;* e) pri odvodzovaní slovies od podst. mien alebo príd. mien, príklady na alternáciu *k/č* však chýbajú, uvádzajú sa príklady *prach — prášiť, váha — vážiť, suchý — sušiť, dlhý — predĺžiť, vlaha — ovlažiť).*

Prehľad, ktorý sa podáva v citovaných dvoch príručkách, možno v jednotlivostiach doplniť, resp. spresniť. Príklady na alternáciu *k/č* pri zdrobneninách na *-ok, -ek* E. Pauliny neuvádza. Tu by sa mohli doplniť príklady *článok — článoček, jazyk — jazýček* a pod. Vyskytuje sa však aj náhľad, že je tu iba zdanlivá alternácia *k/č,* že v skutočnosti spoluhláska *k* splýva so spoluhláskou *č* v prípone *-ček,* že teda nejde o odvodzovanie príponou *-ek,* ale *-ček* (Horecký, 1959, s. 144; Horecký, 1971, s. 165). Podľa nášho názoru tu ide o alternáciu *k/č* pred príponou *-ek.* Výklad, podľa ktorého tu ide o splývanie konsonantu *k* z konca slovotvorného základu so spoluhláskou *č* v prípone *-ček,* pokladáme za neprimeraný. Alternácia *k/č* sa u E. Paulinyho spomína pri príponách *-ik, -ík* s príkladmi *cedák — cedáčik, človek — človiečik, prvák — prváčik.* Všetky príklady sú na príponu *-ik;* na príponu *-ík* sa uvádza príklad *junoch — junošík* s alternáciou *ch/š.* V danom prípade však nemožno hovoriť o dvoch príponách. Podoba *-ik* je v slovách s dĺžkou v ostatnej slabike slovotvorného základu, čo znamená, že vzniká skrátením prípony *-ík* a že teda nejde o dve slovotvorné prípony *-ík* a *-ik,* ale iba o jednu príponu *-ík* s variantom *-ik* (podmieneným krátením dĺžky podľa rytmického zákona). Takýto postup sa v tejto práci celkom správne uplatňuje pri prípone *-ník* s príkladmi *mlieko — mliečnik* a *múka — múčnik* (hovorí sa tu iba o prípone *-ník,* nie o príponách *-ník* a *-nik).* Všimnime si ďalej príklad *peňažník — peňažníctvo.* Predpokladá sa tu alternácia *k/č,* pričom sa pripája poznámka, že zvuk *c* je tu výsledkom neutralizácie *čs* > *c.* Podľa toho môžeme povedať, že na rovine jazyka (systému) sa tu predpokladá podoba *peňažníčstvo,* na rovine realizácie podoba *peňažníctvo.* Inak takéto prípady interpretuje J. Horecký (1959, s. 135; 1971, s. 154). Hovorí tu o slovotvornom type s príponou *-stvo* a o závislom variante *-(c)tvo,* pričom sa o alternáciách nezmieňuje. Je zrejmé, že ak sa hovorí o variante, ide už o rovinu realizácie, a že teda nemôžeme v takom prípade hovoriť o alternácii *k/č* na konci slovotvorného základu, ale o alternácii *k/c.* Tieto prípady treba ešte konfrontovať s výkladom príd. mien odvodených od substantív so spoluhláskou *k* na konci slovotvorného základu. E. Pauliny v prípadoch *žiak — žiacky, čudák — čudácky, zbojník — zbojnícky* atď. hovorí o prípone *-ský,* pričom podobne ako pri *peňažník — peňažníctvo* poznamenáva, že tu ide o výsledok neutralizácie *čs* > *c.* Na rovine systému

podľa toho predpokladá podoby *žiačský, čudáčský*, ktoré sa pri ďalšom „kroku" zjednodušujú alebo upravujú na rovine realizácie na podoby *žiacky, čudácky* (skrátenie *-ský* na *-sky* a zjednodušenie *čs* na *c*). J. Horecký (1959, s. 150; 1971, s. 198) v týchto prípadoch hovorí o prípone *-ský* a o závislom variante *-ký*. Tu potom tiež ide o alternáciu *k/c* na rovine realizácie. Alternáciu *k/č* pri slovesách spomína E. Pauliny pred kmeňotvornou príponou pri zmene vidu a pri odvodzovaní slovies. V prípade *skákať — skočiť, húkať — hučať* ide o alternáciu *k/č*, ale v prípadoch *kričať — skríknuť, mlčať — zmĺknuť, bľačať — zbliaknuť, blčať — zbĺknuť, kľačať — kľaknúť* o alternáciu *č/k* (ak vychádzame z tvarov *kričať, mlčať, bľačať*). K prípadom *piekol — pečiem, riekol — rečiem, tiekol — tečie, tĺkol — tlčiem, vliekol — vlečiem* možno poznamenať, že sa tu ako východiskový tvar neberie neurčitok, ako je to v niektorých iných prípadoch, napr. *plakať — plače, kvákať — kváče, skákať — skáče*, ale iný slovesný tvar. Aj v Slovenskej gramatike sa ako príklady na alternáciu *k/č* uvádzajú prípady *piekol — pečiem*. Ak vychádzame aj v týchto prípadoch z neurčitkov (aby sa všade dodržal rovnaký postup), potom tu nejde o alternáciu *k/č*, ale *c/č*. V práci o časovaní slovies E. Pauliny (1949) hovorí o alternácii *c/č/k (piecť — pečiem — piekol)*; z nášho hľadiska ide tu o alternáciu *c/č* a alternáciu *c/k*.

V Slovenskej gramatike sa o alternácii *k/č* hovorí aj pri skloňovaní slov v prípade nom. sg. — vok. sg., napr. *človek — človeče*. O alternácii *k — č* by sme tu mohli hovoriť iba v prípade existencie vokatívu ako osobitného pádu v súčasnej spisovnej slovenčine. V súčasnej spisovnej slovenčine však vokatív ako osobitný pád už neexistuje (Dvonč, 1978/79). Staré tvary vokatívu sa lexikalizovali (Mistrík, 1979). Zánik vokatívu v súčasnej spisovnej slovenčine, resp. slovenčine vôbec viedol takto k zrušeniu alternácie *k/č* v jednom konkrétnom prípade. Celkove možno konštatovať, že niektoré prípady tradične uvádzané ako príklady na alternáciu *k/č* nemožno takto interpretovať.

3. Okrem prípadov s alternáciou *k/č*, ktoré sa zaznamenávajú v spomínaných súhrnných prehľadoch alternácií v spisovnej slovenčine, stretávame sa s alternáciou *k/č* v niektorých ďalších prípadoch.

Alternácia *k/č* sa vyskytuje pri slovách tvorených príponou *-iar*, resp. variantom *-iar* (ide o slovotvornú príponu *-ár/-iar*), napr. *vták — vtáčiar, tabak — tabačiar, jarmok — jarmočiar, chrobák — chrobáčiar, múka — múčiar, jablko — jablčiar, oblok — obločiar* (Dvonč, 1956; Peciar, 1968a). Táto alternácia je aj pri tvorení slov príponou *-iareň*, napr. *morka — morčiareň* (Horecký, 1956), *bujak — bujačiareň* (Peciar, 1968a). Treba však poznamenať, že od slov, ktorých tvarotvorný základ sa končí na spoluhlásku *k*, nie vždy sa tvoria nové slová pomocou prípony, resp. variantu *-iar* alebo *-iareň*,

ale najčastejšie pomocou základnej prípony *-ár* alebo *-áreň*, napr. *bájka — bájkár, liek — lekár, liek — lekáreň* atď. Alternácia *k/č* je v takýchto prípadoch veľmi obmedzená. V absolútnej väčšine prípadov sa pri tvorení slov na *-ár/-iar* alebo *-áreň/-iareň* alternácia *k/č* neuplatňuje, pretože sa používajú podoby s *-ár* alebo *-áreň*, pri ktorých alternácia nebýva. Alternácia *k/č* v prípade slov s príponou *-ár/-iar* alebo *-áreň/-iareň* možno označiť ako neproduktívnu.

Alternácia *k/č* sa ďalej vyskytuje pri tvorení mužských obyvateľských mien s príponou *-an*, napr. *Poniky — Poničan, Strelníky — Strelníčan* atď. (Jóna, 1948/49). J. Horecký túto alternáciu pri tvorení obyvateľských mien neuvádza, spomína iba alternácie *t/ť, d/ď, n/ň* a potom sa zmieňuje o tvorení slovotvornou príponou *-čan*, napr. *Gemer — Gemerčan, Novohrad — Novohradčan, Benátky — Benátčan, Ružomberok — Ružomberčan, Balog — Baločan, Partizánske — Partizánčan.* Vydeľovanie prípony *-čan* v niektorých prípadoch je nesporné, napr. *Gemer — Gemerčan, Novohrad — Novohradčan, Partizánske — Partizánčan* (porov. príd. meno *partizánsky*). O tvorení príponou *-čan* možno hovoriť aj v prípadoch *Ružomberok — Ružomberčan, Benátky — Benátčan*, na čo ukazujú príd. mená *ružomberský, benátsky*, pri ktorých sa slovotvorná prípona *-ský* pripája po vynechaní koncového *k*, resp. *-ok* z názvov *Benátky, Ružomberok*, obdobne ako prípona *-čan* pri tvorení obyv. mena. J. Horecký však predpokladá príponu *-čan* aj v prípade *Balog — Baločan* a zrejme aj pri iných obyv. menách zakončených na *-čan*, takže tu ide o tvorenie od „základu" *Balo- (Balo- + -čan = Baločan).* Podľa nášho názoru v týchto prípadoch treba hovoriť o tvorení príponou *-an* a alternácii *g/č* (Dvonč, 1965). Podobne treba hovoriť o tvorení príponou *-an* a alternácii *k/č* v prípadoch *Poniky — Poničan, Strelníky — Strelníčan* atď. Osobitný prípad predstavujú obyvateľské mená odvodené od názvov typu *Bystrička, Kremnička* a pod. E. Jóna v cit. príspevku ich chápe ako deriváty s príponou *-an* a s alternáciou *k/č*. V takomto prípade by sme dostali podoby **Bystriččan, *Kremniččan* s dvoma *čč*, nie *Kremničan, Bystričan.* Pri vysvetľovaní podôb *Kremničan, Bystričan* sa niekedy hovorí o zjednodušení *čč* na *č* („Báčvan", „báčvanský"?, 1947/48), inokedy o vypadávaní *k* (Jacko, 1976). Ak vychádzame z prípadov *Ružomberok — Ružomberčan, Benátky — Benátčan,* kde ide o vypadávanie *k*, potom v prípade *Kremnička — Kremničan* môžeme hovoriť o rovnakom jave.

Alternácia *k/č* sa ďalej vyskytuje pri tvorení substantív príponou *-iak*, napr. *vlk — vlčiak, rok — ročiak* (Peciar, 1968b, s. 13). Na rozdiel od tvorenia derivátov slovotvornou príponou *-iar* (variantom *-iar*) s alternáciou *k/č* možno tvorenie príponou *-iak* (resp. variantom) označiť ako produktívne aj v súčasnej spisovnej slovenčine.

Produktívna je alternácia *k/č* aj pri tvorení substantív ženského rodu s príponou *-ica*, napr. *vlk — vlčica, drak — dračica, diviak — diviačica* a pod.

Tá istá alternácia býva aj pri tvorení substantív ženského rodu príponou *-nica*, napr. *tabak — tabačnica* (Slovník slovenského jazyka IV, 1964, s. 479).

Alternácia *k/č* býva nielen pri tvorení zdrobnených podstatných mien príponou *-ko* (tento prípad sa v príručkách bežne spomína), ale aj pri tvorení zveličených podst. mien (augmentatív), napr. *vojak — vojačisko* (Horecký, 1959, s. 146; Horecký, 1971, s. 168), *dobrák — dobráčisko, chudák — chudáčisko, vlk — vlčisko, rypák — rypáčisko, bujak — bujačisko*. Alternácia *k/č* je tu pravidelná pri tvorení každého augmentatíva od substantíva zakončeného na *-k*.

Tá istá alternácia je aj pri slovách tvorených slovotvornou príponou *-enka*, napr. *tabak — tabačenka*. V prípade *električka — električenka* treba podobne ako pri tvorení *Kremnička — Kremničan* hovoriť o vypadávaní *k* a pripájaní prípony *-enka*, takže tu potom alternácia *k/č* nie je.

Alternácia *k/č* je aj pri tvorení názvov riek príponou (topoformantom) *-ianka*, napr. *Prosiek — Prosiečanka*, pričom, pravda, *-ianka* je na základe rytmického zákona skrátené na *-anka*.

Táto alternácia býva aj pri tvorení substantív príponou *-inec*, napr. *vlk — vlčinec* (Peciar, 1969a).

Alternácia *k/č* je pri tvorení substantív tvaru príd. mien s príponou *-né*, napr. *svedok — svedočné:* porov. *Svedok má nárok na s v e d o č n é* (Večerník, 17. 9. 1975, s. 3). Tvoreniu takýchto podst. mien sa v našej odbornej literatúre zvyčajne nevenuje pozornosť. Predpokladá sa vlastne iba zmena príd. mien na *-ný, -ná, -né* na podst. mená, napr. *funkčný — funkčné, hlavný — hlavný, domáci — domáci, domáca*, no v niektorých prípadoch nejde o vznik podst. mena z prídavného mena jeho slovnodruhovým prehodnotením (konverziou), ale o tvorenie príponami *-ný, -ná, -né*. Ak ide o samostatné tvorenie príponou *-né*, potom musíme tu hovoriť aj o alternácii *k/č*.

Pri tvorení adjektív sa táto alternácia systematicky uplatňuje pri príd. menách na *-í*, napr. *vlk — vlčí, drak — dračí, bujak — bujačí, býk — býčí* atď. (Horecký, 1959, s. 148—150; 1971, s. 171; Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 204). V niektorých prípadoch sa síce tvar s príponou *-í* a s alternáciou *k/č* môže tvoriť, dáva sa však prednosť inému jazykovému prostriedku, napr. namiesto vyjadrenia s tvarom *otročí* sa dáva prednosť vyjadreniu s tvarom gen. pl. *otrokov:* „Otročia rieka, Otročie jazero" — *rieka O t r o k o v, jazero O t r o k o v* (Dvonč, 1973).

Pri skloňovaní podst. mien sa alternácia *k/č* vyskytuje celkom ojedinele

v prípade *oko* — nom. pl. *oči* (okrem toho je aj tvar *oká* bez alternácie, pravda, nie v základnom význame tohto slova).

4. Na základe podaného rozboru možno konštatovať, že alternácia *k/č* sa v spisovnej slovenčine systémovo uplatňuje pri tvorení slov; pri tvorení tvarov sa systémovo uplatňuje už iba pri časovaní slovies typu *skákať — skáčem;* pri tvorení tvarov podst. mien jej už niet (po vylúčení prípadu *človek — človeče*, resp. formy *človeče* ostáva iba *oko — oči* ako pozostatok staršieho stavu). Alternácia *k/č* sa takto uplatňuje ako zvukový signál, ktorým sa rozlišuje slovotvorný a tvarotvorný proces v spisovnej slovenčine (Sabol, 1976 podľa J. Furdíka). Neuplatňovanie sa alternácie *k/č* v rámci tvaroslovia, resp. pomerne malá miera uplatňovania sa tejto alternácie v rámci tvaroslovia súvisí so skutočnosťou, že v tvarosloví badať rozširovanie alternácií korelovaných konsonantov a ústup alternácií nekorelovaných konsonantov, ku ktorým patrí aj alternácia *k/č* (Sabol, 1978). Obraz o alternácii *k/č* je podľa našej mienky úplnejší, ak sa hovorí nielen o prípadoch, v ktorých sa táto alternácia vyskytuje, ale aj o prípadoch, v ktorých sa táto alternácia uplatňovať môže, ale sa v skutočnosti neuplatňuje (tento postup pri štúdiu alternácií uplatňuje napr. E. Stankiewicz, 1960), čo sme ukázali na príklade derivátov na *-iar* s alternáciou *k/č* a derivátov na *-ár* bez alternácie, napr. *tabak — tabačiar,* ale *kajak — kajakár.*

Literatúra

a.: „Báčvan", „báčvanský"? Slovenská reč, *13,* 1947/48, s. 196.

DVONČ, L.: Kvantitatívne zmeny pri odvodzovaní substantív na *-ár/-iar.* In: Jazykovedné štúdie. 1. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 13.

DVONČ, L.: Prídavné meno *otročí.* Slovenská reč, *38,* 1973, s. 318—319.

DVONČ, L.: Sústava pádov v slovenčine. Slovenský jazyk a literatúra v škole, *25,* 1978/79, č. 8, s. 1—4.

HORECKÝ, J.: K názvom poľnohospodárskych stavieb. Slovenské odborné názvoslovie, *4,* 1956, s. 155.

HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 220 s.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 256 s.

HORECKÝ, J.: Hranica morfémy v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 2. Prednášky IX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1973, s. 28.

JACKO, J.: Obyvateľské mená a prídavné mená od deminutívnych názvov typu *Kremnička* a *Divinka.* Slovenská reč, *41,* 1976, s. 104.

JÓNA, E.: Mená obyvateľov k novým miestnym názvom. Slovenská reč, *14,* 1948/49, s. 219.

MISTRÍK, J.: Modernizácia slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 8. Prednášky XV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1979, s. 234.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 204.

PAULINY, E.: Slovenské časovanie. 1. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1949, s. 14.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské peda-

gogické nakladateľstvo 1961. 196 s.; 2. vyd.: Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 128 s.
PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 600 s. + mapová príloha.
PECIAR, Š. (1968a): Distribúcia variantov prípony *-ár/-iar, -áreň/-iareň*. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 343.
PECIAR, Š. (1968b): Kvantita substantív na *-ák/-iak/-ak*. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 13.
PECIAR, Š. (1969a): Kvantita substantív na *-ec*. Slovenská reč, *34*, 1969, s. 27.
PECIAR, Š. (1969b): Tvorenie a kvantita predponových substantív v slovenčine. Slovenská reč, *34*, 1969, s. 272.
SABOL, J.: Súčinnosť fonologickej a morfologickej roviny v spisovnej slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 5. Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1976, s. 443.
SABOL, J.: O striedaní spoluhlások v slovenčine. Kultúra slova, *12*, 1978, s. 36.
STANKIEWICZ, E.: The Consonantal Alternations in the Slavic Declensions. Word, *16*, 1960, s. 183—203.

František Kočiš

VZÁJOMNÝ VZŤAH PRÍSLOVKOVÝCH URČENÍ V ZLOŽENEJ SYNTAGME

1. K tomuto problému sa vraciame pre dve príčiny: 1. Ešte stále existuje nejednotnosť v hodnotení zložených syntagiem utvorených slovesom v prísudku a dvoma i viacerými príslovkovými určeniami, a to medzi jazykovedcami zo základného výskumu a učiteľmi slovenčiny, ktorí popri pedagogickej činnosti venujú pozornosť i výskumu slovenského jazyka. Nebude teda od veci ešte raz sa vrátiť k danej problematike a pokúsiť sa o záváznejšie závery; 2. Pri čítaní knihy I. Habaja Poľné samoty (1979) získali sme hneď v prvej poviedke veľmi zaujímavé doklady k tejto problematike — pokúsime sa preto niektoré z týchto dokladov, ktoré predstavujú súčasný spisovný úzus, konfrontovať s teoretickými závermi, ku ktorým sme dospeli pri analýze vzájomného vzťahu príslovkových určení v zloženej syntagme.

2. Keď hovoríme o zloženej syntagme, máme na mysli zloženú podraďovaciu syntagmu (porov. Kočiš, 1979), a to buď s tzv. postupnou závislosťou alebo s vetvenou závislosťou, to značí, že pôjde o syntagmy, v ktorých dve alebo viac príslovkových určení rozvíjajúcich príslušné sloveso v prísudku je vo vzájomnom závislostnom vzťahu a iba jedno z nich priamo rozvíja toto sloveso (napr. *veľmi pekne spieva*), alebo tieto príslovkové určenia nie sú v nijakom vzájomnom syntagmatickom vzťahu a sloveso je rozvíjané každým príslovkovým určením samostatne (napr. *včera sa vrátil z poľa, odišiel popoludní pešo domov*).

3. Nazdávame sa, že nie je potrebné zhŕňať doterajšiu literatúru o tomto probléme. V poslednom čase sa o ňom dosť písalo v časopise Slovenský jazyk a literatúra v škole — tam sa totiž vyprovokovala užitočná diskusia a tam sa odcitovalo hádam všetko, čo sa napísalo o príslovkovom určení v zloženej syntagme (K. Balážiková, E. Slavkovská, P. Ondrus, R. Schnek, F. Miko, F. Kočiš a i.). Začneme preto hneď s analýzou jednotlivých prípadov zložených syntagiem, ktoré sú tu v hre.

3.1. Najmenej problematická sa zdá zložená syntagma, v ktorej dve príslovkové určenia sú v závislostnom vzťahu. Rozvíjacie (podradené) príslovkové určenie je zvyčajne vyjadrené príslovkou spôsobu, miery alebo zreteľa (ide teda vždy o hodnotiace príslovkové určenie), rozvíjané príslovkové určenie je vyjadrené vlastnostnou príslovkou alebo predložkovým spojením obsahujúcim určenie miesta alebo času, napr.

veľmi pekne (spieva)
tesne pri kamarátovi (sa zastavil)

Túto zloženú syntagmu okrem prísudku konštituujú najmenej dve sémanticky odlišné príslovkové určenia. Je to najbežnejší prípad determinatívneho spojenia dvoch príslovkových určení. Uvedieme ešte niekoľko príkladov: *celkom nablízku, neobyčajne ďaleko, takmer paralelne, hneď vzápätí, priamo v tej chvíli.* Slovosled týchto príslovkových určení je pevný: na prvom mieste je určujúce príslovkové určenie, na druhom určované príslovkové určenie (porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966).

Do tejto skupiny zaraďujeme — ako sme už naznačili — aj dve príslovkové určenia, z ktorých prvé, určujúce, je vyjadrené príslovkou miery a druhé, určované, je vyjadrené predložkovým spojením, napr.: *(nachádzať sa) hlboko pod úrovňou, neďaleko od rieky, tesne pri kamarátovi; (odísť) práve pred výplatou; (zastaviť sa) priamo pred domom, kúsok od brehu* atď.

Podľa J. Oravca (1978) treba do tejto skupiny zložených syntagiem zaradiť aj spojenia dvoch sémanticky rovnorodých príslovkových určení, ako napr. *kedysi v lete, niekde hore, tam hore, tam doma, kdesi pri vode, niekedy ráno, teraz pred chvíľou.* Medzi týmito členmi spojenia sa podľa J. Oravca realizuje podraďovací vzťah. Nadradeným príslovkovým určením je tu zámenná príslovka miesta alebo času *(tam, tu, kdesi, niekde, teraz, kedysi),* pričom závislé príslovkové určenie je v postpozícii a vyjadruje konkrétnejšie určenie miestnej alebo časovej okolnosti.

Podľa našich zistení postpozícia závislého člena (v Oravcovom hodnotení) nie je vždy obligátna: porov. napr. *kdesi v z a d u — v z a d u kdesi (som ju videl), niekde n a p ô j d e — n a p ô j d e niekde (sa skryl).* Príznačné sú v tomto ohľade doklady z J. C. Hronského: *K e d y s i p o t o m zapísali*

ma do školy. — P o t o m k e d y s i, keď som sa rozhľadel v živote, hľadal som ho cez dlhé roky . . .

Zo sémantického hľadiska je evidentné, že zložené syntagmy so zámennými príslovkami *tu, tam, kdesi* atď. nie sú homogénne so skupinou, ktorú reprezentuje syntagma typu *veľmi pekne (spieva).* Základný rozdiel medzi nimi je v sémantike jednotlivých členov. Kým v zloženej syntagme typu *veľmi pekne (spieva), hlboko pod úrovňou* každé príslovkové určenie je iného druhu, v type *kedysi v lete, kdesi pri vode* obidva členy sú sémanticky homogénne — vyjadrujú miestne alebo časové určenie, a tak sémantická odlišnosť obidvoch skupín syntagiem nedovoľuje ich spájať do jedného celku. Okrem toho možno tu uvažovať aj o tom, či také spojenia ako *tu doma, tu niekde, tam dolu, tam dnu* a pod. sa dajú hodnotiť ako plnohodnotné syntagmy, či zámenné príslovky *tu, tam* nemajú iba zdôrazňovaciu funkciu oproti významovo konkrétnejším príslovkám *doma, dolu, dnu, niekde, niekedy, kedysi, teraz, hore* a pod.

3.2. Podľa našich kritérií treba tieto spojenia zaraďovať do osobitnej skupiny zložených syntagiem, v ktorej príslovkové určenia nie sú vo vzájomnom determinatívnom vzťahu, pričom tieto príslovkové určenia sú čo do okolnostného určenia (sémanticky) rovnorodé (sú rovnakého druhu), napr.:

(sedeli) *pred domom na lavičke*
(prišiel) *v pondelok ráno o ôsmej*

Medzi príslovkovými určeniami *pred domom, na lavičke* v prvej zloženej syntagme a príslovkovými určeniami *v pondelok, ráno, o ôsmej,* ktoré vyjadrujú jedno miestne alebo časové určenie, je vnútorná spojitosť, ktorú možno charakterizovať ako širšie a užšie miestne či časové určenie: druhé (nasledujúce) príslovkové určenie je svojím rozsahom okolnostného určenia zúženejšie oproti prvému a tretie oproti druhému. Zo syntagmatického hľadiska treba povedať, že uvedené príslovkové určenia sú na tej istej úrovni a že každé z nich samostatne rozvíja sloveso v prísudku *(sedeli pred domom — sedeli na lavičke; prišiel v pondelok, prišiel ráno, prišiel o ôsmej).* Dvojitá alebo trojitá determinácia slovesa má teda svoje špecifikum v postupnej sémantickej (nie syntagmatickej) väzbe všetkých príslovkových určení: prvé príslovkové určenie sa na sloveso viaže priamo, druhé sprostredkovane cez prvé a tretie sprostredkovane cez druhé a prvé.

Do takéhoto vzťahu so slovesom v prísudku vstupujú zvyčajne dve príslovkové určenia (najčastejšie s časovým alebo miestnym určením): *(prísť) v noci o tretej, v sobotu popoludní, (cvičiť) každý deň ráno, (kopať) za domom v záhrade, (čakať) v Bratislave na stanici, (stáť) pred hlavným vcho-*

dom pri telefónnej búdke atď. K týmto spojeniam uvedieme aj niekoľko dokladov z prózy I. Habaja:

Pozorne ich uložili *na vozík pod sedadlo.* — Postupovali *na východ k železničnej trati.* — *Každoročne koncom jari* oťažievali stromy strapcami. — Úle natreté sviežimi farbami... svietili *v pozadí pod lesíkom.* — ... šúpali kukuricu *vnútri v stodole.* — ... *v tme pri chalupách kde-tu* žiarili uhlíky cigariet. — Potom uháňali *po hradskej popri agátovom lese.*

Dve príslovkové určenia rovnakého druhu môžu byť symetricky rozložené okolo slovesa v prísudku: *z v o n k u prúdi d o i z b y čerstvý vzduch, z B r a t i s l a v y letí d o M o s k v y.*

Zriedkavejšie sú spojenia s rovnorodými príslovkovými určeniami iného druhu, napr. so spôsobovými určeniami: *f y z i k á l n e b e z p r o s t r e d n e pozorovať niečo, sedieť n e p o h n u t e v h l b o k o m z a m y s l e n í, (báseň) ú s p e š n e m e t r i c k y normovať* (Kochol).

Výklad o syntaktickej samostatnosti čiže nezávislosti dvoch rovnorodých príslovkových určení v zloženej syntagme podal už dávnejšie V. Šmilauer (1968). Tvrdí totiž, že jednotlivé príslovkové určenia v takýchto syntagmách sú samostatné, ale vo vnútornom vzájomnom vzťahu. Túto interpretáciu chápeme tak, že medzi príslušnými príslovkovými určeniami je ten istý logický vzťah (ktorý bežne vysvetľujeme ako vzťah širšej a užšej určenosti), ale nerealizuje sa medzi nimi závislostný (gramatický) vzťah. Súhlasíme s tým, že vzájomný vnútorný vzťah medzi týmito príslovkovými určeniami, ktorý sa prejavuje v tom, že druhé príslovkové určenie zužuje alebo viac konkretizuje okolnostné určenie prvého príslušného určenia, nemožno hodnotiť ako sémantickú determináciu, ktorá je konštitutívnou zložkou (obsahom) každej závislostnej syntagmy (porov. Kočiš, 1978; Krupa, 1979). Preto sa možno stotožniť aj s tvrdením S. Romportla (1971), že závislostné pomery „sú dôsledkom, odrazom, prejavom určitých sémanticky determinovaných vzťahov a ako také môžu do istej miery sémanticky charakter vzťahu signalizovať". Môžeme preto urobiť záver, že ak v zložených syntagmách typu *(sedeli) pred domom na lavičke* sa medzi príslovkovými určeniami nerealizuje sémantická determinácia, nerealizuje sa v nich ani gramatická závislosť. A tak obidve príslovkové určenia stoja vedľa seba, ale nevstupujú medzi sebou do vzájomného gramatického vzťahu.

Celostnú okolnostnú určenosť deja vyjadrenú dvoma i viacerými príslovkovými určeniami v syntagmách *(sedieť) pred domom na lavičke* a *(prišiel) v pondelok ráno o ôsmej* by sme mohli graficky naznačiť takto:

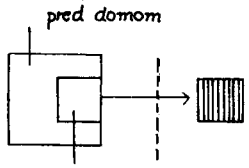

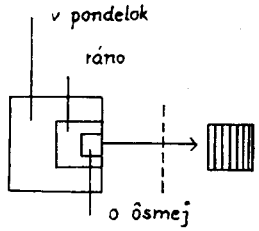

Z grafov zreteľne vyplýva, že v takýchto syntagmách ide o okolnostné určenia, z ktorých druhé (s užším rozsahom) vyjadruje okolnosť len v rámci prvého určenia, resp. z ktorých tretie vyjadruje okolnosť len v rámci druhého určenia a to zas v rámci prvého určenia, no napriek tomu všetky určenia predstavujú samostatné, gramaticky nespojené okolnostné príznaky slovesa. Celostne označujú jeden jediný výsek z reálnej skutočnosti (v grafoch označený plným štvorcom).

3.3. Ďalšou skupinou zložených adverbiálnych syntagiem je skupina zložených syntagiem s rôznorodými príslovkovými určeniami. Syntagmy s nerovnorodými príslovkovými určeniami sa slovosledne môžu realizovať trojako:

3.3.1. Všetky príslovkové určenia sú za slovesom: *odísť popoludní pešo domov, vrátiť sa rýchlo k práci, chodiť každý deň do obchodu, zobudiť sa o polnoci na podozrivý šramot, postupovať opatrne popri potoku, ísť včas na prechádzku, prísť až večer domov;*

3.3.2. Všetky príslovkové určenia sú pred slovesom: *po západe slnka sa v byte čoskoro zotmelo, pred odchodom sa na ulici dlho lúčili;*

3.3.3. Príslovkové určenia sú symetricky rozložené okolo slovesa: *večer sa vrátil z poľa, prísne pozrela do mužovej tváre, každý deň chodí do roboty, pravidelne sa sprchuje dvadsať minút, po členky sa zabára do blata, v noci sa zobudil na podozrivý šramot.*

Príslovkové určenia v tejto skupine zložených syntagiem sú rôznorodé, to značí, že sa vedľa seba ocitajú príslovkové určenia miesta, času, spôsobu atď. v príslušných kombináciách podľa toho, aké okolnosti deja z reálnej skutočnosti vyjadrujú. Ich vzájomná syntaktická inkompatibilita je zreteľná (porov. Miko, 1971).

3.4. Ostáva ešte jedna skupina zložených adverbiálnych syntagiem, ktoré sa napr. u J. Oravca vymedzujú ako syntagmy s prístavkovo determinovanými príslovkovými určeniami. J. Oravec tento typ syntagmy ilustruje spojením *(bolo to) dávno, pred desiatimi rokmi.* R. Schnek (1979)

prístavkovo spojené príslovkové určenia ilustruje na spojení *(ostal) vzadu, pri plote.* V. Šmilauer (1968) prístavkovo spojené príslovkové určenia ukazuje na týchto príkladoch: *letos v únoru, zde nad Vltavou.*

V podstate všetky uvedené spojenia sa skladajú z rovnorodých príslovkových určení (obyčajne miesta alebo času), pričom druhé je od prvého príslovkového určenia, ale aj od nasledujúceho textu oddelené čiarkou (okrem dokladov V. Šmilauera) a hodnotí sa ako prístavok. Je jasné že v uvedených okolnostných určeniach ide o spojenie širšieho a užšieho miestneho či časového vymedzenia *(dávno — pred dvadsiatimi rokmi, vzadu — pri plote, teraz — pred týždňom, tu — nad Vltavou),* a preto vidieť medzi obidvoma určeniami tzv. aktuálnu totožnosť nie je logické (najmä tam, kde si jednotlivé príslovkové určenia odporujú svojím lexikálnym významom napr. *teraz — pred týždňom).*

Prístavkovo-determinatívne zložené syntagmy sú konštrukčne reálne. Treba ich však demonštrovať na jednoznačnejších príkladoch, na takých, v ktorých by sa o príslovkovom určení ako prístavku nemalo a nemohlo pochybovať. Nazdávame sa, že takých dokladov nie je v súčasnej spisovnej próze veľa. Poviedka I. Habaja *Agátový les* z knihy Poľné samoty sa nám vidí v tomto ohľade priam výnimočná. Uvedieme z nej niekoľko dokladov, ktoré sa pravdepodobne nebudú posudzovať vždy a všetky ako pregnantné doklady na prístavkové spojenia príslovkových určení:

... aj *pomimo domu, medzi cudzími ľuďmi,* sotva spolu prehovorili. — *Uprostred tejto plochy, trocha hlbšie od cesty,* vyrástla do jesene hospodárska usadlosť. — *Na kraji lúky, ani nie sto krokov od chalupy,* zostali stáť. — *Asi uprostred tejto hranice, v plytkom širokom jarku,* čakala na pocestného studňa. — *Po roku takéhoto spolužitia, krátko pred dovŕšením sedemdesiateho piateho roku,* zomrel starý Benyö. — Ale väčšina sa usadila *na voľnom priestranstve, na čerstvom vzduchu pod hviezdnatou oblohou. — Okolo nich, na laviciach narýchlo zhlobených z dosák, sedeli ľudia. — Trocha poniže, pod tmavou hradbou lesa,* vytušil Imro zhorenisko. — *Na poli, pod nekonečne belasou oblohou, uprostred klbka výskajúcich dievok a žien* ... aj Imrich postupne ožíval. — ... *u nich doma, v osade pri rieke,* je ešte menej miesta ... — *Neďaleko odtiaľto, pri križovatke hradskej so štrkovitou poľnou cestou* ..., vyčkávala na cestmajstra smutná pani Ema. — *O kúsok ďalej, za zelenou bariérou stromov a kríkov,* pravidelne čľapoce koleso vodného mlyna.

Oproti skupine zložených syntagiem typu *(sedeli) pred domom na lavičke* uvedené zložené prístavkovo-determinatívne syntagmy sa vyznačujú týmto výrazným rozdielom: obidve príslovkové určenia sú sémanticky rovnocenné, nie je medzi nimi vzťah širšieho a užšieho určenia. Možno tu hovoriť o ich tzv. aktuálnej, ale i skutočnej identite, totožnosti, lebo obidve príslovkové určenia pomenúvajú tú istú miestnu okolnosť alebo ten istý časový úsek. Na rozdiel od syntagiem typu *(prišiel) včera večer, (sedeli)*

pred domom na lavičke, v ktorých sa miestna či časová okolnosť označuje širším a užším okolnostným určením, pričom širšie určenie implikuje užšie určenie, v zložených prístavkovo-determinatívnych adverbiálnych syntagmách príslovkové určenia pomenúvajú tú istú okolnosť (miestnu, časovú a pod.) oddelene, samostatne a úplne. Druhé príslovkové určenie je iba iným (často synonymným) pomenovaním tej vonkajšej okolnosti, ktorú už pomenovalo prvé príslovkové určenie. Porovnajme to na grafickom zobrazení:

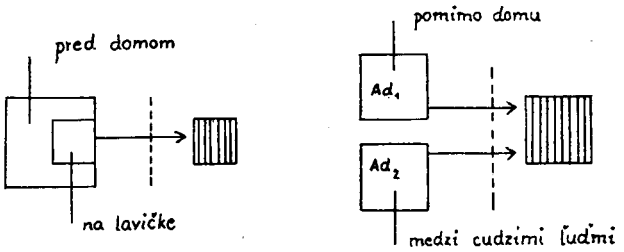

Pravda, nie všetky doklady, ktoré sme získali z poviedky Agátový les, sa dajú jednoznačne zaradiť. Možno v nich zistiť osciláciu medzi syntagmami typu *(sedeli) pred domom na lavičke* a syntagmami s prístavkovo-determinatívnymi príslovkovými určeniami. To značí, že pomerne veľa dokladov je na syntagmy, v ktorých príslovkové určenia na druhom mieste sú oddelené čiarkou, hoci podľa ich sémantiky i vzťahu k príslovkovým určeniam na prvom mieste v syntagme, ktorú utvárajú, patria do typu syntagiem, ktoré utvárajú príslovkové určenia so širším a užším okolnostným určením. Oddelenie druhého príslovkového určenia čiarkou je teda nenáležité. Príklady:

... vyháňalo ho to von spomedzi múrov, *na vzduch.* — Začiatkom dvadsiatych rokov, *jedného slnečného dňa koncom leta,* dorazil k agátovému lesu ľahký vozík. — Raz, *koncom októbra roku tisíc deväťsto tridsaťosem,* krčma pripomenula ľuďom časy najväčšej slávy. — ... ibaže včelín, ktorý umiestnil konča parcely, *pod krajné agáty,* už nerozširoval. — Preto zrána, *ešte za tmy,* odchádzal z domu. — Napokon, *na tretí večer,* nevydržal ... — ... až napokon, *týždeň pred Štedrým večerom,* dostavili sa bolesti. — Ťahal Imra za sebou, *kdesi k bíreššským bytom.* — Vpredu, *pri bráne,* sa už formoval oddiel. — Ani vo sne by jej nebolo prišlo na um, že sa tam, *na majeri,* stretne s Piťom. — Na druhom konci voza, *v objatí kamaráta,* sedel Štefan Bokros. — Vo vŕbovom kroví, *pod hŕbou usychajúceho šachoria,* napokon predsa len našli telo svojho kamaráta. — Smerom na západ, *popod slávobránu,* ... prúdili autá i povozy. — Hneď na druhý deň, *skoro ráno,* zastal na lúke poniže chalupy ľahký vozík. — Na ceste pred domami, *v rukách skandujúceho a jačiaceho davu,* ... horeli fakle. — Napravo od nej, *kolmo na hradskú,* vyrástli maštale a chlievy. — Tu, *blízko dobrej vody,* ľudia v letných horúčavách radi oddychovali.

4. Konkrétne doklady, ale aj jednotlivé interpretácie jazykovedcov ukazujú, že v používaní i hodnotení zložených adverbiálnych syntagiem je pomerne veľa subjektivizmu i napriek tomu, že jednotlivé typy zložených adverbiálnych syntagiem majú svoje štruktúrne i konštrukčné ohraničenie a vymedzenie. Všetko svedčí o tom, že oblasť zložených syntagiem je v našej, ale i zahraničnej syntaktickej literatúre ešte nedostatočne opísaná. Teoretický výskum, ako aj platné závery tohto výskumu do istej miery negatívne ovplyvňuje — ako sme sa presvedčili aj z uvedených dokladov z prózy I. Habaja — neustálená a neistá jazyková prax, resp. pomerne jemné hranice medzi jednotlivými typmi zložených syntagiem. No i napriek tomu možno vychádzať z doterajších zistení, že v oblasti zložených adverbiálnych syntagiem existujú štyri typy syntagiem. Tieto typy môžu nateraz poslúžiť ako východisko pri prehlbovaní doterajšieho teoretického výskumu a pri ustaľovaní kritérií na vymedzenie pomerne zložitej oblasti syntagmatických spojení.

Literatúra

HABAJ, I.: Poľné samoty. 1. vyd. Bratislava, Smena 1979, s. 5—66.
KOČIŠ, F.: Syntaktický a sémantický prvok v syntagme. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 14—22.
KOČIŠ, F.: Náčrt triedenia syntagiem v slovenčine. Slovenská reč, *44*, 1979, s. 284—292.
KRUPA, V.: O forme a obsahu v jazyku. Slovenská reč, *44*, 1979, s. 267—270.
MIKO, F.: Generovanie príslovkového určenia v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 11. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 189.
Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1966, s. 565—566.
ORAVEC, J.: Náčrt slovenskej skladby pre vysokoškolákov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978, s. 25, 34—35 (skriptá).
ROMPORTL, S.: Několik poznámek o sémantice syntagmatických vztahů v syntaxi a morfologii. In: Jazykovědné sympozium 1971. Brno, Universita J. E. Purkyně 1971, s. 179—187.
SCHNEK, R.: O prístavku a viacnásobnosti. Slovenský jazyk a literatúra v škole, *25*, 1978/79 — Diskusie — Otázky a odpovede, s. 1—4.
ŠMILAUER, V.: Učebnice větného rozboru. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1968, s. 78—79 (skriptá).

Gustáv Moško

PRÍVLASTKOVÁ POLOVETNÁ (POLOPREDIKATÍVNA) KONŠTRUKCIA

1.0. Všetky gramatiky a príručky uvádzajú, že prívlastok sa vyjadruje adjektívom, slovami adjektívneho rázu (zámenom, číslovkou a slovesnými príčastiami), substantívom, adverbiom, infinitívom a vedľajšou vetou

(porov. napr. Šmilauer, 1969; Havránek — Jedlička, 1970; Kopečný, 1958; Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 375; Orlovský, 1971; Valgina, 1973; Jodłowski, 1976 a i.).

Rozvité príčastia a rozvité adjektíva sa v českých a slovenských gramatikách pokladajú za postponované zhodné voľné prívlastky; z významového hľadiska sa dávajú do protikladu s tesnými prívlastkami (porov. Haller, 1947; Havránek — Jedlička, 1970; Jacko, 1965; Pravidlá slovenského pravopisu, 1971).

Keď porovnávame prostriedky na vyjadrenie prívlastku, zistíme, že zo syntaktického hľadiska sú rozmanité. Je rozdiel medzi holým (jednoduchým) tesným prívlastkom na jednej strane a voľným prívlastkom, vyjadreným rozvitým príčastím alebo adjektívom, resp. prívlastkom vyjadreným infinitívnou konštrukciou na druhej strane. Porov. napr.:

Dievčatko náhle otvára *veľké čierne* oči a pokúša sa zniesť *oslepujúcu* žiaru *zlatých bleskov* ... (Švantner) // Drevený priečinok, *čerstvo natretý sivou farbou,* rozdeľoval miestnosť na dve časti. (Jilemnický) — Do prístavu za mestom plávali lode *plné tovaru.* (Jurík) — Predsedníctvu ÚV sa takto znova naskytla možnosť *sformovať sily strany a vziať iniciatívu do svojich rúk.* (Poučenie)

Rozvité príčastia (činné alebo trpné), rozvité adjektívum alebo infinitívna konštrukcia sa v týchto vetách gramaticky i významovo odlišujú od jednoduchého prívlastku vyjadreného adjektívom (slovami adjektívneho rázu) alebo substantívom.

1.1. V Slovenskej gramatike (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 397—400) a v Skladbe spisovnej češtiny (Bauer — Grepl, 1972, s. 148—151) sa voľné prívlastky vyjadrené rozvitým činným alebo trpným príčastím pokladajú za polovetné konštrukcie (útvary), t. j. za konštrukcie vyjadrujúce vedľajšie deje, ktorých činiteľ je členom inej vety.

J. Ružička (1957) pokladá rozvité činné príčastie minulé i prítomné za polovetné väzby (konštrukcie), lebo vyjadrujú dej, ktorý má spoločného činiteľa s podmetom vety. Dej vyjadrený činným príčastím pokladá za vedľajší (sprievodný) dej, ktorý je spojený s podmetom vety nielen prisudzovacím vzťahom, ale súčasne aj určovacím vzťahom (s. 213).

Podľa V. Hraběho (1964, s. 53—58 a 72—76) rozvité príčastie (činné alebo trpné) vo funkcii voľného prívlastku má polovetnú platnosť; pokladá ho za „nevětný přísudek, který vyjadřuje příznak určovaného substantiva a přitom s ním není ve vztahu široké totožnosti ani nemá příslovečný význam" (s. 72). Tesne pripojený rozvitý prívlastok, napr. *hrdinové padlí v květnu 1945* pokladá za kondenzáciu druhej komunikácie (druhého sdělení), lebo má tesný obsahový vzťah k nadradenému substantívu, hoci prirodzene implikuje vedľajšiu vetu (s. 74—75). Domnievame sa, že sémantické kritérium nie je osebe dostatočne spoľahlivé, lebo z formálneho hľadiska medzi tesne pripojeným a voľne pripojeným prívlastkom nie je žiadny rozdiel. Takisto sa nemožno opierať o voľné spojenie

vyznačené graficky ako o rozhodujúce, pretože by potom bola polovetnosť konštrukcie závislá od grafickej kodifikácie, ktorá si ponecháva istú voľnosť (pozri Jacko, 1965; Marková, 1967).

Morfológia slovenského jazyka (1966) pripisuje polovetnú funkciu rozvitým postponovaným príčastiam činným a trpným. Príčastiu nadradené substantívum je alebo nositeľom slovesného deja, alebo jeho paciensom.

1.2. V československej jazykovede sa infinitív vo funkcii prívlastku označuje termínom infinitívny prívlastok, resp. prívlastkový infinitív. Problematikou infinitívneho prívlastku sa podrobnejšie zaoberali J. Ružička, K. Svoboda, V. Hrabě a i.

J. Ružička (1956, s. 152—164) charakterizuje infinitívny prívlastok iba vo vzťahu k nadradenému substantívu, s ktorým tvorí determinatívnu syntagmu, ale o vzťahu infinitívu k svojmu subjektu (činiteľovi) sa nezmieňuje. J. Ružička správne tvrdí, že infinitívny prívlastok je bežný pri tzv. modálnych (spôsobových) podstatných menách. Sú to „abstraktné podstatné mená, ktorými sa vyjadruje vôľa alebo rozhodnutie, povinnosť alebo potreba, možnosť alebo nemožnosť, schopnosť alebo neschopnosť, právo, príčina a zvyk konať dej vyslovený pripojeným slovesom v neurčitku" (s. 153).

Podľa K. Svobodu (1962, s. 100—105) prívlastkový infinitív obmedzuje rozsah nadradeného substantíva podobne ako adjektívum v prívlastku. Nadradené substantívum však nepomenúva činiteľa alebo nositeľa deja, lebo je vždy abstraktné, ale vyjadruje vzťah všeobecného alebo konkretizovaného činiteľa (nositeľa) k infinitívnemu deju (s. 100). Činiteľ (nositeľ) deja prívlastkového infinitívu sa niekedy rozumie z výrazu, ktorý nie je v syntaktickom vzťahu k infinitívu, napr. *Dostalo se mi cti prožít s vámi příjemný večer* (s. 101). — Podľa našej mienky jestvuje vzťah medzi výrazom *(mi)*, ktorý je činiteľom (nositeľom) infinitívneho deja, a infinitívom. Tento vzťah sa označuje termínom polopredikatívny vzťah (porov. Oravcová, 1978; Moško, 1979).

K. Svoboda (1962, s. 12) a V. Hrabě (1964, s. 42) pokladajú prívlastkový infinitív za polovetnú konštrukciu (väzbu) iba vtedy, keď sa s určovaným substantívom spája voľne (nesplývavo). V. Hrabě tesne pripojený prívlastkový infinitív pokladá za kondenzáciu druhej komunikácie.

V Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 558) sa priznáva polovetná platnosť infinitívu (konštrukcii s infinitívom) vtedy, keď je infinitív širšie rozvinutý. Na s. 557 sa uvádza tento príklad na vetnočlenský (prívlastkový) infinitív: *V súčasnej európskej praxi ustálila sa obyčaj p í s a ť verše rovnakými riadkami.* (Bakoš) Aj v uvedenom príklade je prívlastkový infinitív rozvitý *(písať verše rovnakými riadkami)*, a preto infinitívna konštrukcia vo vete má polovetnú platnosť, možno ju pokladať za polovetnú (polopredikatívnu) konštrukciu.

2.0. Činné príčastia prítomné a minulé, trpné príčastia a infinitív sú neurčité slovesné tvary, ktoré si zachovávajú niektoré slovesné kategórie (kategóriu vidu, intencie a slovesného rodu). Medzi rozvitým prívlastkom vyjadreným neurčitými slovesnými tvarmi alebo adjektívom a jednoduchým tesným anteponovaným alebo postponovaným prívlastkom je formálny i kvalitatívny rozdiel. Aj keď jednoduchý prívlastok má niektoré spoločné črty s prísudkom vety, odlišuje sa od neho hlavne tým, že nie je konštruktívnym (vetotvorným) vetným členom. V syntaktickej konštrukcii

vyjadruje stálu vlastnosť nadradeného substantíva a formálne môže byť určovaný iba prívlastkom. Rozvité neurčité slovesné tvary, resp. adjektívum možno pokladať za vetotvorné (druhotné) predikáty, lebo vyjadrujú dej, ktorý má agensa (činiteľa alebo nositeľa deja) a v istých prípadoch paciensa (vec, ktorú dej zasahuje). Vo vete sú spravidla rozvité predmetom, príslovkovým určením, vedľajšou vetou, príp. polovetnou konštrukciou. Vo vetnej stavbe v pozícii substantíva sú nositeľmi sprievodného jadra výpovede, a preto sa vždy postponujú; spravidla sa oddeľujú nekoncovými úsekovými predelmi a vyjadrujú taký istý obsah, aký sa môže vyjadriť vzťažnou (resp. spojkovou) prívlastkovou vedľajšou vetou, ktorú často nahradzujú (porov. Bauer — Grepl, 1972, s. 151), napr.:

Urban je suverénnym majstrom, *poznávajúcim špecifickú váhu slova i jeho možné zneužitie.* (Števček) — ... dospelý cudzinec myslel na detské rozprávky, v ktorých zlí duchovia zabili ušľachtilého rytiera, *zatúlavšieho sa do ríše hmly.* (Letz) — Veľmi mladý poručík, *celkom zelený v tvári,* si pridržal ranenú ruku ... (Mináč) — Bol to pochod športovcov, *navlečených do rovnošaty.* (Jašík) — Nevestu z chalupy na gazdovskom grunte ... skoro opantala túžba *vyvetrať stuchlinu na Podkose.* (Jonáš) — ... hlas mi dosť zrozumiteľne označoval úmysel *prezvedieť sa, ako hlboko som zapadla do hriechu.* (Švantner)

Jednoduché prívlastky majú základné poradie v atributívnej syntagme takéto: zhodný prívlastok stojí v antepozícii, nezhodný v postpozícii. Inverzné poradie je alebo importované, najčastejšie z latinčiny (v náboženskom štýle, v odbornej terminológii, v zemepisných názvoch, v názvoch jedinečných inštitúcií), alebo sa používa ako štylistický prostriedok (na archaizovanie prejavu, na citové oslovenia a zvolania), alebo ako prostriedok aktuálneho členenia výpovede (pozri Mistrík, 1966).

Rozvité príčasťové a infinitívne konštrukcie vo funkcii prívlastku vytvárajú vo vetnej stavbe vždy druhotnú (nevetnú) predikáciu, resp. polopredikáciu (porov. Svoboda, 1962, s. 11; Oravcová, 1978; Moško, 1978). Z toho hľadiska možno teda aj tzv. rozvitý tesný postponovaný prívlastok (typu *Dom postavený na piesku sa ľahko zrúti)* i jeho anteponovaný štylistický variant *(Na piesku postavený dom sa ľahko zrúti),* ako aj infinitívnu konštrukciu tesne pripojenú k nadradenému substantívu pokladať za polovetnú (polopredikatívnu) konštrukciu.

2.1. Dôkazom polopredikatívnosti tesne pripojených príčasťových a infinitívnych konštrukcií je formálne rovnaká štruktúra voľných a tesných prívlastkov: jadrový výraz (predikát) polovetnej konštrukcie sa spája s nadradeným substantívom (východiskom polovetnej konštrukcie), ktoré patrí do gramatickej stavby matricovej (základovej) vety, a utvára s ním atributívnu syntagmu. Okrem toho sa predikát polovetnej konštrukcie spája so svojím subjektom, ktorý takisto patrí do gramatickej stavby matricovej

vety, a utvára s ním polopredikatívnu syntagmu. Ako dôkaz polopredikatívnosti a atributívnej funkcie polovetnej konštrukcie môže slúžiť adekvátna transformácia, t. j. rozloženie vety s polovetnou konštrukciou na dve jadrové vety (T_1), ako aj náhrada polovetnej konštrukcie prívlastkovou vedľajšou vetou (T_2), napr.:

(1) Špagát, *vedúci od obloka,* držal v ruke. (Ondrejov)
(1a) T_1: Špagát držal v ruke. *Špagát viedol od obloka.* T_2: Špagát, *ktorý viedol od obloka,* držal v ruke.
(2) V notese bolo mnoho listov *popísaných veľmi drobným písmom.* (Bednár)
(2a) T_1: V notese bolo mnoho listov. *Listy boli popísané veľmi drobným písmom.* T_2: V notese bolo mnoho listov, *ktoré boli popísané veľmi drobným písmom.*
(3) To nás vedie k nevyhnutnosti *preskúmať vzájomné vzťahy medzi filozofiou a vedami.* (Filkorn)
(3a) T_1: To nás vedie k nevyhnutnosti. *My preskúmame vzťahy medzi filozofiou a vedami.* T_2: To nás vedie k nevyhnutnosti, *aby sme preskúmali vzťahy medzi filozofiou a vedami.*

Z formálneho hľadiska medzi tesným a voľným prívlastkom nie je žiadny rozdiel, lebo voľný i tesný prívlastok rovnako tvoria vetný úsek, t. j. v ústnom prejave sa rovnako oddeľujú úsekovými predelmi od ostatnej výpovede (porov. Bauer — Grepl, 1972, s. 105). Ani tesne pripojenú infinitívnu (polovetnú) konštrukciu nemožno pokladať za „nižší" druh kondenzácie iba na základe spôsobu pripojenia (porov. Marková, 1967; Uličný, 1969).

3.0. Termíny *konštrukcia s činným príčastím, konštrukcia s trpným príčastím, infinitívny prívlastok* a pod. nevystihujú syntaktickú podstatu konštrukcie, ktorú vyjadrujú, lebo konštrukciou s činným alebo trpným príčastím sa okrem prívlastku vyjadruje aj doplnok. Termín *infinitívny prívlastok* zasa ukazuje na to, že funkciu prívlastku plní iba infinitív, a nie celá syntaktická konštrukcia. Nevyhovuje ani termín *voľný prívlastok,* lebo je úzky.

Popri jednoduchých spôsoboch vyjadrenia prívlastku (adjektívom, slovami adjektívneho rázu, substantívom alebo adverbiom) a prívlastkovou vedľajšou vetou treba rozlišovať aj prechodnú syntaktickú kategóriu na vyjadrenie prívlastku — prívlastkovú polovetnú (polopredikatívnu) konštrukciu. Termín prívlastková polovetná konštrukcia je analogický s termínom prívlastková vedľajšia veta. Vedľajšia veta a polovetná konštrukcia vyjadrujú prívlastok syntaktickými konštrukciami. Ako sa pri súvetnom vyjadrení za prívlastok pokladá celá vedľajšia veta, a nie iba určitý slovesný tvar (prísudok), tak sa pri polovetnom vyjadrení za prívlastok pokladá celá polovetná konštrukcia, a nie iba neurčitý slovesný tvar alebo adjektívum. Termínom prívlastková polovetná konštrukcia sa vyjadruje nielen syntaktická funkcia, ale i spôsob vyjadrenia prívlastku.

Prívlastok vo vete teda môže byť vyjadrený jednoduchým spôsobom, napr. *Malé vežičky kostolov striekali do výšky, hnedé kotliny menili sa na hrebene černejúcich lesov* (Urban); môže sa vyjadriť polovetne (polovetnou konštrukciou), napr. *Vydával iba vzdialené, kvílivé zvuky, podobné piesni nemých, lebo načisto zabudol rozprávať.* (Rakús) — *Prichádzal s úmyslom zhlobiť si kolibu, opanovať a zaľudniť tento kraj svojím zdravým potomstvom* (Hečko); môže sa vyjadriť vedľajšou vetou, napr. *Na rúbanisku, čo zarástlo smrečkami, narezal čečiny.* (Jašík)

Prívlastková polovetná konštrukcia determinuje nadradené substantívum matricovej vety v akejkoľvek syntaktickej funkcii. Spravidla sa vyjadruje: (a) rozvitou (postponovanou) konštrukciou s činným príčastím prítomným, (b) rozvitou konštrukciou s činným príčastím minulým, (c) rozvitou konštrukciou s trpným príčastím, (d) rozvitou adjektívnou konštrukciou, (e) postpozitívnou infinitívnou konštrukciou. Môže sa vyjadriť aj holým infinitívom vtedy, keď obsah možného doplneného vetného člena je už obsiahnutý vo význame slovesa v infinitíve, resp. sa rozumie zo súvislosti, napr. *Čapkova vášeň poznávať je namierená rovnako na literatúru teoretickú ako umeleckú.* (A. Matuška)

3.1. Keď sa prívlastková polovetná konštrukcia vyjadruje konštrukciou s činným alebo trpným príčastím, resp. adjektívnou konštrukciou, najčastejšie sa spája s nadradeným substantívom voľne. Dej vyjadrený prívlastkovou polovetnou konštrukciou je sprievodný, iba sa ním dopĺňa význam nadradeného substantíva, takže sa bez nej zmysel vety nemení. Keď však táto polovetná konštrukcia súvisí so substantívom tak, že bez nej by veta mala iný zmysel alebo by bola nezmyselná, spája sa so substantívom tesne. Prívlastková polovetná konštrukcia vyjadrená infinitívnou konštrukciou sa spája s nadradeným substantívom vždy tesne.

3.2. Prívlastkové polovetné konštrukcie, ktoré bližšie určujú substantívum vo funkcii akéhokoľvek vetného člena, delia sa podľa spôsobu determinatívneho vzťahu na zhodné a nezhodné. Pri zhodnej prívlastkovej polovetnej konštrukcii sa nadradené substantívum (subjekt) a jadrový výraz (predikát) polovetnej konštrukcie zhodujú v rode, páde a čísle. Predikát zhodnej prívlastkovej polovetnej konštrukcie sa vyjadruje takými morfologickými prostriedkami, ktoré majú schopnosť vyjadriť gramatické kategórie zhody, napr.:

Za gymnáziom tiekol potok, *odnášajúci trstenské odpadky.* (Urban) — Trčka, *zavetrivší nebezpečenstvo,* chytro využil príležitosť. (Urban) — Tam naďabil na človeka, *zaviateho snehom,* ani tvár mu nebolo rozoznať. (Rakús) — Ak sme už spomenuli Dostojevského, *jedného z ruských majstrov katarzy,* nemôžeme si

v tomto súvise nespomenúť na poviedku Smrť Ivana Iľjiča od L. N. Tolstého. (Ševček)

Pri nezhodnej prívlastkovej polovetnej konštrukcii sa nadradené substantíva a predikát polovetnej konštrukcie nezhodujú. Predikát nezhodnej polovetnej konštrukcie sa vyjadruje infinitívom, napr.:

Vábila ju tam aj túžba *opojiť aspoň oči slobodnými pohľadmi do diaľok, na nesmiernu rozlohu sveta...* (Švantner) — Chlapci nechceli prepásť príležitosť *prezrieť si zblízka takú zaujímavú zbraň.* (Švantner) — Zvláštnosťou pravicového oportunizmu je hypertrofický sklon *robiť si nárok na tvorivý rozvoj marxizmu.* (Aktuálne otázky)

4.0. Z formálneho hľadiska sú pre prívlastkovú polovetnú konštrukciu (AtPK) veľmi dôležité syntaktické vzťahy, ktorými sa odlišuje od jednoduchého prívlastku. Prívlastok vyjadrený jednoduchými morfologickými prostriedkami vytvára s nadradeným substantívom jednoduchý syntaktický vzťah závislosti. Polovetná konštrukcia nevyjadruje prívlastok jednoduchým syntaktickým vzťahom, ale sa spája dvoma odlišnými vzťahmi s dvoma vetnými členmi zároveň. Podľa toho, akým tvarom sa vyjadruje predikát prívlastkovej polovetnej konštrukcie, rozdeľujeme ich do dvoch skupín.

4.1. Predikát zhodnej prívlastkovej polovetnej konštrukcie vyjadrený príčastím (činným alebo trpným), adjektívom, resp. slovami adjektívneho rázu (VNF/$N_{P(AtPK)}$) sa spája iba s nadradeným substantívom (N), za ktorým bezprostredne stojí, dvoma vzťahmi súčasne: (1) polopredikatívnym vzťahom (značka: ⇢), lebo substantívum je subjektom (činiteľom, nositeľom) deja vysloveného polovetnou konštrukciou ($N_{S(PK)}$); (2) determinatívnym vzťahom (zn.: →), lebo predikát prívlastkovej polovetnej konštrukcie, presnejšie celá prívlastková polovetná konštrukcia) bližšie určenie nadradené substantívum (zužuje jeho významový rozsah). Formálne sa polopredikatívny vzťah medzi subjektom a predikátom polovetnej konštrukcie i determinatívny vzťah medzi substantívom a prívlastkovou polovetnou konštrukciou vyjadruje zhodou.

Prívlastková polovetná konštrukcia sa môže spájať so substantívom v akejkoľvek funkcii v dvojčlenných alebo jednočlenných menných vetách (v názvoch, titulkoch a pod.), resp. môže byť bez opornej vety, napr.:

Prieloh pri prielohu, *oddelený medzami vysokého krovia.* (Ondrejov) — Malý oblôčik, *rozdelený na štvoro železnou mrežou.* (Mináč) — Kára *plná bolesti.* (Papp) — Život *venovaný mieru.* (Pravda)

Hoci predikát prívlastkovej polovetnej konštrukcie priamo nesúvisí

s predikátom matricovej vety (VF_P), spravidla pre polovetnú konštrukciu vytvára časový a modálny rámec (porov. Kačala, 1971, s. 60: zn.: ---). Syntaktické vzťahy zhodnej prívlastkovej polovetnej konštrukcie ilustrujeme a vzorcom znázorňujeme takto:

(4) A Štefan Duval (N_S) prečíta (VF_P) rezolúciu ($N_{O=S(PK)}$), zostavenú ($VNF_{P(AtPK)}$) ešte pred štrajkom na schôdzke zvanej rady. (Hečko)

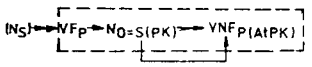

(5) Svadobníci začali bedákať, že horí Zelená Misa, ale družbovia ($N_{S=S(PK)}$) vybehnuvší ($VNF_{P(AtPK)}$) dopoly Vlčích kútov zvestovali (VF_P), že vychodí mesiac. (Hečko)

(6) Tieto hodnoty ($N_{S=S(PK)}$), blízke ($N_{P(AtPK)}$) ľudu, nevznikali (VF_P) vo vzduchoprázdne. (Pravda)

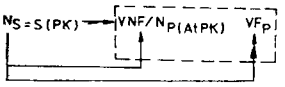

4.2. Keď sa predikát prívlastkovej polovetnej konštrukcie vyjadruje infinitívom ($VNF_{P(AtP)K}$), jeho subjekt môže byť:

(a) totožný so subjektom matricovej vety (S = S(PK)) alebo všeobecný (všeobecne platný, ale v kontexte konkretizovaný);

(b) totožný s objektom, resp. s nezhodným atribútom matricovej vety (O/At = S(PK)). Predikát nezhodnej prívlastkovej polovetnej konštrukcie sa spája dvoma syntaktickými vzťahmi s dvoma členmi matricovej vety zároveň, a to so subjektom polovetnej konštrukcie polopredikatívnym vzťahom a s nadradeným substantívom determinatívnym vzťahom. Formálne sa tieto vzťahy vyjadrujú primkýnaním. Predikát matricovej vety (VP_P) aj v tomto prípade vytvára pre prívlastkovú polovetnú konštrukciu časový a modálny rámec.

Podľa spôsobu vyjadrenia subjektu polovetnej konštrukcie sa rozlišuje:

(a) Prívlastková polovetná konštrukcia subjektová:

(7) Spiace dieťa je krehké, krásne, vo svojej rozkošnej bezmocnosti príťažlivé, že človek ($N_{S=S(PK)}$) pocíti (VF_P) túžbu (N_O) ľúbiť ($VNF_{P(AtPK)}$) ho a chrániť ($VNF_{P(AtPK)}$) úzkostlivejšie ako seba. (Jašík)

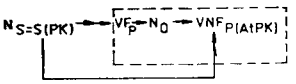

(b) Prívlastková polovetná konštrukcia objektová:

(8) No fyzika (N_S) nedáva (VF_P) matematike ($N_{O=S(PK)}$) len príležitosť (N_O) riešiť ($VNF_{P(AtPK)}$) problémy, ale pomáha jej aj hľadať prostriedky riešenia. (Filkorn)

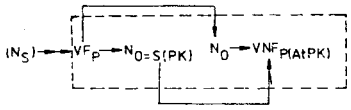

(9) Pokus (N_S) pravice ($N_{At=S(PK)}$) ovládnuť ($VNF_{P(AtPK)}$) kľúčové pozície v okresných výboroch strany sa pre odpor zdravých síl nepodaril (VF_P). (Poučenie)

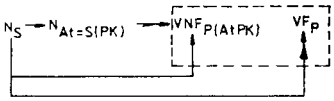

4.3 Správnosť prívlastkovej polovetnej konštrukcie a jej syntaktickú funkciu môžeme dokázať adekvátnou transformáciou. Vetu s prívlastkovou polovetnou konštrukciou môžeme rozložiť na dve jadrové vety (T_1), alebo prívlastkovú polovetnú konštrukciu nahradiť prívlastkovou vedľajšou vetou (T_2; pozri 2.1.).

5.0. Sémantickú stránku prívlastkovej polovetnej konštrukcie charakterizuje jednak polopredikatívny vzťah, ktorým sa prisudzuje subjektu (činiteľovi, nositeľovi) dej (príznak) vyjadrený neurčitým slovesným tvarom (VNF), resp. adjektívom, a jednak determinatívny vzťah k nadradenému substantívu, ktorým sa zužuje významový rozsah substantíva, t. j. prívlastková polovetná konštrukcia vyjadruje ten istý obsah, aký sa vyjadruje prívlastkovou vedľajšou vetou. Polovetná konštrukcia a vedľajšia veta sú teda sémanticky i funkčne synonymné konštrukcie.

Zhodná prívlastková polovetná konštrukcia môže bližšie určovať ľubovoľné substantívum. Nezhodná prívlastková polovetná konštrukcia bližšie určuje iba abstraktné substantíva (porov. Šmilauer, 1969, s. 186—187; Ružička, 1956, s. 154—164; Svoboda, 1962, s. 101—102).

5.1. Modálne substantíva úzko súvisia s modálnymi pomocnými slovesami nielen významovo, ale niektoré aj slovotvorne. Keď sa spájajú so sponovým slovesom *mať*, pokladajú sa za ekvivalenty modálnych pomocných slovies. Vyjadrujú vôľu, povinnosť, potrebu alebo nevyhnutnosť, možnosť alebo nemožnosť, schopnosť alebo neschopnosť, právo, príčinu alebo zvyk činiteľa (nositeľa) vykonať dej vyslovený pripojeným infinitívom (porov. Ružička, 1956, s. 67—72), napr.:

Mal chuť (chcel) vrhnúť sa na tých ľudí... (Mináč) — *Nemá odvahy* (nemôže) vojsť do stajne a presvedčiť sa. (Chrobák) — Lichner *mal* poslednú *možnosť*

(mohol) všetko povedať... (Jurík) — Odkiaľ *máš právo* (môžeš) rozhodovať o nás takým hlúpym spôsobom. (Šikula) — *Máme rozkaz* (musíme) predviesť vás na Polizeiamt. (Jurík) — Veď ja *nemám*, brat Flórik, *silu* (nemôžem) dokončiť knihu. (Jašík) — Monopoly *nemajú záujem* (nechcú) investovať ta, kde im to neprinesie zisky. (Jurík)

6. Prívlastkovú polovetnú konštrukciu pokladáme za jeden vetný člen — prívlastok, a preto ju nerozoberáme na vetné členy. Analýzu vety s prívlastkovou polovetnou konštrukciou robíme takisto ako analýzu súvetia. Polovetný charakter prívlastkovej polovetnej konštrukcie zosilňujú rozvíjacie vetné členy konštrukcie a v niektorých prípadoch úsekové predely, ktorými sa oddeľuje od ostatných častí výpovede. Prívlastkovú polovetnú konštrukciu charakterizuje súbor znakov signalizujúcich jej polopredikatívnosť (porov. Marková, 1967).

7.0. Prívlastková polovetná konštrukcia je prostriedkom na kondenzáciu (zhusťovanie) vetnej stavby a jazykového prejavu. Z týchto dôvodov ju možno ľahko nahradiť vedľajšou vetou. Zhodnú prívlastkovú polovetnú konštrukciu nahrádzame vzťažnou prívlastkovou vedľajšou vetou, napr. *Marčukovi po tvári, popretínanej tenkými vráskami a krôpkovanej bradavicami, prebehla obava. (Bednár)* → *Marčukovi po tvári, ktorá bola popretínaná tenkými vráskami a krôpkovaná bradavicami, prebehla obava.* Vzťažné zámeno *ktorá* je tu vlastne formálnym subjektom vedľajšej vety; významovo zastupuje nadradené substantívum, ktorému sa prisudzuje vlastnosť vyjadrená v predikáte vedľajšej vety.

Nezhodnú prívlastkovú polovetnú konštrukciu možno nahradiť prívlastkovou vedľajšou vetou so spojkami *že* alebo *aby*. Ak spojenie substantíva s prívlastkovou polovetnou konštrukciou vyjadruje reálny dej, možno ju zameniť vedľajšou vetou so spojkou *že*, napr. ... *vrúcne slová a jasný úsmev dodávali mi silu znášať aj tvoje nešetrné výbuchy podráždenosti.* (Švantner) → ... *vrúcne slová a jasný úsmev dodávali mi silu, že som znášala aj tvoje nešetrné výbuchy podráždenosti.* Ak sa prívlastkovou polovetnou konštrukciou vyjadruje želanie, aby sa dej v budúcnosti stal reálnym, možno ju nahradiť vedľajšou vetou so spojkou *aby*, napr. *Aj pre školstvo platí úloha orientovať sa na zlepšovanie štýlu, foriem a metód práce...* (Pravda) → *Aj pre školstvo platí úloha, aby sa orientovalo na zlepšovanie štýlu, foriem a metód práce.*

Pomerne zriedkavo sa používa namiesto prívlastkovej polovetnej konštrukcie slovesné alebo dejové substantívum s predložkou: ... *nikdy neurobí ani pokus zmieriť sa s ním.* (A. Matuška) → *nikdy neurobí ani pokus o zmierenie sa s ním.* V iných prípadoch sa spojenie modálneho substantíva so slovesným substantívom (napr.: *možnosť písania, nemožnosť rozvi-*

nutia, príležitosť zhodnotenia a pod.) pokladá za nesprávne a neústrojné (porov. Ružička, 1956, s. 158).

7.1. Prívlastková polovetná konštrukcia je vhodným štylistickým prostriedkom, keď sa v jazykovom prejave vyberá medzi vedľajšou vetou, polovetnou konštrukciou a jednoduchým menným vyjadrením. Polovetná konštrukcia často môže aj tlmiť explikovaný výraz, vyjadrovaný vzťažnou vedľajšou vetou; niekedy sprehľadňuje stavbu súvetnej konštrukcie, alebo odstraňuje jej stereotypnú podobu (porov. Mistrík, 1977). Vedľajšia veta a polovetná konštrukcia sú teda dve samostatné syntaktické konštrukcie s osobitnou štylistickou funkciou.

8. Miesto prívlastkovej polovetnej konštrukcie je medzi jednoduchým menným vyjadrením a vetným vyjadrením, a preto prívlastkovú polovetnú konštrukciu pokladáme za prechodnú syntaktickú kategóriu. Formálne je prívlastková polovetná konštrukcia vetným členom, ale sémanticky je náhradou za prívlastkovú vedľajšiu vetu. Vetu s prívlastkovou polovetnou konštrukciou však pokladáme za jednoduchú vetu. Prívlastok vo vete sa môže vyjadriť: 1. adjektívom, slovami adjektívneho rázu, substantívom alebo adverbiom, 2. polovetnou (príčasťovou, adjektívnou alebo infinitívnou) konštrukciou, 3. vedľajšou vetou.

Prívlastková polovetná konštrukcia je determinatívna polovetná konštrukcia, lebo fakultatívne bližšie určuje význam nadradeného substantíva (porov. Moško, 1977).

Namiesto termínov voľný (tesný) prívlastok a infinitívny prívlastok navrhujeme používať termín prívlastková polovetná (polopredikatívna) konštrukcia. Termínmi prívlastok — prívlastková polovetná (polopredikatívna) konštrukcia — prívlastková vedľajšia veta sa syntakticky odlišuje funkcia i spôsob vyjadrenia prívlastku vo vete.

Literatúra

BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972. 337 s.

HALLER, J.: O přívlastku. In: Druhé hovory o českém jazyce. 1. vyd. Praha, Ing. Mikuta 1947, s. 97—98.

HAVRÁNEK, B. — JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice. 3. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970, s. 360—366.

HRABĚ, V.: Polovětné vazby a kondenzace „druhého sdělení" v ruštině a v češtině. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964. 94 s.

JACKO, J.: O interpunkcii v polovetných väzbách. Slovenská reč, *30*, 1965, s. 162—165.

JODŁOWSKI, S.: Podstawy polskiej składni. 1. vyd. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1976. s. 85.

KAČALA, J.: Doplnok v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 277 s.

KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 190—191.

MARKOVÁ, M.: K problematice tzv. polopredikativních konstrukcí. Slovo a slovesnost, *28*, 1967, s. 245—254.
MISTRÍK, J.: Slovosled a vetosled v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 36.
MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, s. 324.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 557—559.
MOŠKO, G. Klasifikácia polovetných konštrukcií. Slovenská reč, *42*, 1977, s. 107—116.
MOŠKO, G.: Miesto polovetných konštrukcií v syntaxi. Jazykovedný časopis, *29*, 1978, s. 48—59.
MOŠKO, G.: Príslovková polovetná (polopredikatívna) konštrukcia. Slovenská reč, *44*, 1979, s. 237—246.
ORAVCOVÁ, A.: Charakteristika polovetných konštrukcií. Jazykovedný časopis, *29*, 1978, s. 141—150.
ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 3. vyd. Bratislava, Obzor 1971, s. 72—73.
PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.
Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 95—96.
RUŽIČKA, J.: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 184 s.
RUŽIČKA, J.: Činné príčastie minulé. Slovenská reč, *22*, 1957, s. 282—293.
SVOBODA, K.: Infinitiv v současné spisovné češtině. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 125 s.
ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 3. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1969, s. 173—190.
ULIČNÝ, O.: O polopredikativních konstrukcích z hlediska dvojzákladové transformace a komplexní kondenzace. Slovo a slovesnost, *30*, 1969, s. 138—149.
VALGINA, N. S.: Sintaksis sovremennogo russkogo jazyka. Moskva, „Vysšaja škola" 1973, s. 111—116.

Ferdinand Buffa

O ANALÓGII PRI ODVODENÝCH NÁREČOVÝCH SLOVÁCH

1. Analógiou sa rozumie úplná podobnosť, obdoba medzi javmi, predmetmi alebo pojmami (porov. Slovník slovenského jazyka I, 1959, s. 31). Pomerne často sa analógia vyskytuje aj v jazyku, kde predpokladá existenciu vzoru i jeho pravidelné nasledovanie (F. de Saussure). Nezriedka sa analógia uplatňuje aj v oblasti tvorenia slov najmä odvodzovaním. Ide tu o napodobňovanie istých už jestvujúcich typov štruktúr alebo aj jednotlivých slov pri tvorení nových pomenovaní na základe určitej súvislosti. Analogické neologizmy tu vznikajú ako výsledok verného kopírovania existujúceho vzoru (Buttlerová, 1971). Takýto postup je zvlášť živý v nárečiach, pretože sú to hovorené podoby jazyka, v ktorých je norma určená iba ústnou tradíciou a ohraničená iba požiadavkou zrozumiteľnosti, čo dáva lepšie možnosti na tvorenie nových slov (Silina, 1970).

J. Furdík (1970) rozlišuje dva typy slovotvornej analógie: horizontálnu,

syntagmatickú slovotvornú analógiu s rovnakým vzťahom medzi fundujúcim a fundovaným slovom (*naložiť: nálož* a teda aj *spustiť : spúšť*) a vertikálnu, paradigmatickú slovotvornú analógiu, založenú na rovnakej morfematicko-slovotvornej štruktúre derivátov toho istého slovotvorného typu (*nálož, záťaž, výplň* ... a teda aj *nádrž*). Prvý typ je založený na rovnici:

naložiť : nálož
spustiť : X

Pri druhom type nemožno skonštruovať takúto rovnicu:

naložiť : nálož
∅ : nádrž

Nazdávame sa, že ak názvy typu *nádrž* (ktoré sú bez fundujúceho slova) uznáme za odvodeniny rovnocenné ostatným (typu *nálož, záťaž* ... — *naložiť, zaťažiť* ...), potom rovnica pri prvom type prakticky nemá význam, a tak nám prichodí pokladať proces slovotvornej analógie často za úplne živelný, neuvedomovaný, akým aj skutočne spravidla je (porov. Doroszewski, 1962). Presvedčivým dôkazom môže byť napr. fakt, že podľa dejových deverbatív typu *oberačka, hrabačka, poľovačka* ... vzniklo analogicky aj (desubstantívne!) pomenovanie *rybačka* (= chytanie rýb) a mechanicky k tomu v poslednom čase dokonca aj *hubačka* (= zbieranie húb).

2. Podmienkou pre uplatnenie sa analógie je súvislosť medzi istými javmi. A tak analógia v oblasti tvorenia slov sa môže prejaviť pri pomenovaniach takých denotátov, medzi ktorými je blízka, spravidla situačná súvislosť. Jazyk je tu teda odrazom skutočnosti, pravda, interpretovanej pomenúvajúcim človekom. Tak napr. pre malý (najmenší) prst na ruke je v slovenčine najbežnejší názov *malíček* (utvorený od adjektíva *malý* príponami *-ík* a *-ek: malík* + *-ek* = *malíček*). Od Čadce (z obce Makov) máme doklad na pomenovanie palca *hrubíček*, ktorý je — zdá sa — mechanicky utvorený podľa vzoru: *mal(ý prst)* + *-íček* = *malíček*, teda aj *hrub(ý prst)* + *-íček* = *hrubíček*. Prirodzene, tvorca tohto pomenovania si neuvedomoval štruktúrne vzťahy medzi týmito slovami a ich slovotvornými základmi, ale situačná súvislosť medzi takýmito reáliami (t. j. že ide o krajné prsty jednej ruky) mu bola určite základom pre takéto analogické pomenovanie. A tak keďže išlo o bezprostredne súvisiace javy, mechanicky sa utvorilo na základe sluchového dojmu podľa vzoru slova *malíček* nové pomenovanie *hrubíček*. O tom, že pri takýchto analogických slovách rozhoduje sluchový moment a nie vedomie štruktúry napodobňovanej odvodeniny, svedčí napr. forma (od Levoče) typu *košenica* „demižón", utvorené od slova *kôš* ako základu mechanickým napodobnením rozšírenejších slov *slamenica a ple-*

tenica. Sluchový dojem, pripomenutie si podobne znejúcich slov mohlo rozhodnúť aj o utvorení analogického názvu pre vec, ktorá situačne nie je až natoľko blízka veci, podľa ktorej sa pomenovala. Máme napr. doložený názov *temiačko* „temeno", ktorý zaiste vznikol ako doplnenie radu *temä — temeno — temiačko* mechanickým napodobením radov typu *vemä — vemeno — vemiačko, semä — semeno — semiačko.* Z uvedených príkladov vidieť aj to, že analogické názvy sa môžu tvoriť pre veci, ktoré majú k iným veciam rozličné vzťahy. Podľa toho rozoznávame niekoľko druhov slovotvornej analógie.

2.1. Azda najčastejším druhom slovotvornej analógie sú názvy utvorené na základe situačnej blízkosti pomenovaných reálií. Takýto je spomínaný prípad pomenovania palca *hrubíček* (z Kysúc) — podľa *malíček,* ďalej napr. názov *blatovky* (pri *Kremnici)* — podľa *snehovky* (ide o veľmi podobný druh obuvi), *múranica* a *murovanica* „murovaný dom" — podľa *drevenica, jedzák* (pri Vrábľoch) i *piják* (pri Bánovciach n. Bebr.) „hrvoľ" — podľa *zobák,* výchslov. *furmanec* „hradská" — podľa *šanec* „priekopa" atď. Vznikom takýchto analogických názvov sa prenáša situačná, teda mimojazyková blízkosť pomenovaných predmetov aj do jazyka ako odraz objektívnej skutočnosti.

2.2. Iným častým druhom slovotvornej analógie sú názvy utvorené podľa geograficky blízkeho názvu pre tú istú vec v susednom nárečí. Ide o to, že napr. v istej oblasti prevažuje názov *ľadovec* alebo *kamenec* a podľa tohto názvu sa utvorí v susednom nárečí, kde pre tú istú vec prevláda názov *krúpy,* pomenovanie *krupec* (okolie Prievidze). Podobne napr. jestvujú v istej oblasti názvy *živica, priskyrica, súkrovica* a podľa nich sa utvorila z pôvodného názvu *smola* forma *smolica* (v Ždiari pri Kežmarku). Analógia tohto druhu je internou vecou jazyka; analogické podoby tohto druhu vznikajú akoby pod tlakom slovotvorného systému.

2.3. Istým druhom analógie, podobnej predchádzajúcej skupine, je aj kontaminácia, skríženie dvoch odvodenín s tým istým významom. V nárečiach takéto prípady nie sú zriedkavosťou, čo je pochopiteľné a súvisí priamo so slovotvornou diferencovanosťou nárečí. A tak keď sa dve odvodeniny pre tú istú vec stretnú na istej oblasti, môže ich skrížením vzniknúť nová podoba. Napr. z názvov *ucholaz* a *uchár* vznikla (na Záhorí) podoba *ucholár* a obdobne stretnutie názvov *ucholaz* a *ucháč* dalo (v Tekove a Honte) novú podobu *ucholáč.* Podobne zo skríženia názvov *štetina* a *škutina* vznikol (v býv. Zvolenskej stolici) názov *štekutina.* Uvedené kontaminované podoby sú dobrou ilustráciou živelnosti, ktorá sprevádza vznik analogických foriem. V slovotvornej oblasti takto vznikli aj mnohé nové podoby so zloženými sufixmi (typu *sedadlo* + *sedisko* = *sedadlisko).*

2.4. Zriedkavejším druhom analógie sú prípady, keď nové názvy vzni-

kajú napodobnením istým spôsobom vzájomne zviazaných slov. Máme tu na mysli spomínanú skupinu slov typu *vemä — vemeno — vemiačko, semä — semeno — semiačko,* podľa ktorej sa utvorila nová podoba *temiačko* (miestami v strslov. nárečiach, najmä v Turci a Gemeri) mechanickým doplnením radu *temä — temeno — temiačko.* Podobne asi podľa skupiny dvojíc *kmotra — kmotor, svokra — svokor, suseda — sused* vznikla (pri Piešťanoch) k ženskej forme *macocha* mužská podoba *macoch* „otčim".

2.5. Nezriedka sa ešte uplatňuje v nárečovej slovotvorbe aj taká analógia, pri ktorej medzi napodobňujúcim a napodobňovaným názvom je sémantická blízkosť. Tak napr. oravský názov *mláďava* (= mladina, mladý porast) mohol vzniknúť analógiou k významovo blízkemu slovu *húšťava* (v oboch prípadoch ide o hustý porast drevín). Podobne liptovský výraz *suchoba* mohol vzniknúť podľa iných pomenovaní stavov typu *staroba, choroba* a pod. Zápslov. podoba *nahatý* „nahý" mohla vzniknúť mechanickým napodobením takých typických akostných adjektív, ako sú *nohatý, zubatý, hrbatý* a pod.

Analógia tohto posledného druhu sa veľmi často uplatňuje pri tvorení nových (systémových) odvodenín, pretože pre označenie novej veci, ktorá sa má pomenovať, obyčajne sa hľadá (alebo podvedome natíska) pomenovanie blízkej veci a podľa tohto pomenovania sa utvorí (často dosť mechanicky) nový názov. Tak napr. pre dejové mená sú typické deverbatíva so sufixom *-ot* (typu *bľabot, čľapot, šuchot . . .),* a tak môžu vzniknúť aj príležitostné odvodeniny typu *fukot* (*vole f takej tráve žrale, iba takí fukot* — Veľký Lom, o. Lučenec), *šumot* (*počujem akísi šumot* — Biely Potok, o. Lipt. Mikuláš), *cvalot* (Mošovce, o. Martin) a pod. Prirodzene, že všetky pomenovania tohto druhu sa nemusia zaužívať v slovníku daného nárečia, ale ako ústrojné pomenovania sú v kontexte veľmi dobre zrozumiteľné a môžu sa tvoriť skoro neobmedzene.

3. Z nášho materiálu vyplýva, že analógia má v oblasti tvorenia nárečových slov pomerne široké uplatnenie, čo pravdepodobne súvisí najviac s tým, že nárečia sa používajú iba v hovorenej podobe. Teoreticky možno skoro pri každom (najmä novšom) odvodenom slove predpokladať, že vzniklo podľa vzoru iného odvodeného slova, ak medzi takýmito slovami alebo reáliami, ktoré pomenúvajú, jestvujú dajaké užšie vzťahy. Dnes, prirodzene, sa tieto vzťahy nedajú vždy presne odhaliť; v niektorých prípadoch sú zrejmé, inde si ich iba domýšľame. Takto analógiou vznikli slovotvorne blízke názvy (t. j. s tým istým sufixom a s blízkym alebo totožným významom), ktoré odzrkadľujú blízkosť pomenovaných predmetov a tým sú odrazom objektívnej reality v našom vedomí.

Literatúra

BUTTLER, D. a i.: Kultura języka polskiego. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1971, s. 105.
DOROSZEWSKI, W.: Słowotwórstwo a geografia lingwistyczna. In: Studia i szkice językoznawcze. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1962, s. 253.
FURDÍK, J.: Slovotvorná analógia a analogická slovotvorba. Jazykovedný časopis, *21*, 1970, s. 54 n.
SILINA, V. B.: Slovoobrazovateľnaja struktura glagolov s suffiksom *-ova-* v russkom, ukrajinskom i poľskom jazykach. In: Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija 1970. Red. R. I. Avanesov et al. Moskva, Nauka 1972, s. 202.

Anton Habovštiak

O SLOVNÍKOVOM SPRACÚVANÍ GEOGRAFICKY NEČLENENEJ VRSTVY NÁREČOVEJ LEXIKY

1. Pri spracúvaní akéhokoľvek slovníka treba vziať do úvahy aj odhad rozsahu chystaného slovníka. Spracovať slovnú zásobu v celej šírke, t. j. tak, ako sa nám javí zo súčasného hľadiska (a aj ako výslednica historického vývinu) je náročná a prakticky neuskutočniteľná požiadavka. Doterajšie lexikografické skúsenosti pri práci na iných nárečových slovníkoch jednoznačne potvrdzujú, že pri lexikografickom spracúvaní slovnej zásoby treba prihliadať aj na reálne, kádrové, finančné i edičné možnosti. Preto v chystanom Slovníku slovenských nárečí (ďalej SSN) nebude môcť byť spracovaná slovná zásoba, ktorá sa používa na území Slovenska, v celom rozsahu.

V súvislosti s výberom a prípadnou redukciou materiálu získaného pre SSN vynára sa otázka, či by sa pri tejto práci nemalo uplatniť selektívne hľadisko najmä pri tej vrstve slov, ktorá sa geograficky nediferencuje a ktorá sa zhoduje aj so stavom v spisovnom jazyku. Táto problematika je však zložitá a vyžaduje si analýzu z viacerých hľadísk, preto jej chceme venovať pozornosť. Prv však, ako by sme sa zaoberali touto otázkou, všimnime si, ktoré slová sa na území Slovenska geograficky nečlenia.

2. Pri doterajších výskumoch slovenských nárečí sme zistili, že do skupiny lexikálne nediferencovaných slov patria pomenovania z najrozmanitejších okruhov hospodárskeho a spoločenského života i zo sveta prírody. Všeobecne možno o nich povedať, že sú to najčastejšie jednoslovné pomenovacie jednotky, známe už v staršom období a veľmi často rozšírené aj v iných slovanských jazykoch. Lexikálne sa nečlenia, resp. majú vo všetkých nárečiach rovnaký slovný (slovotvorný) základ:

2.1. pomenovania častí ľudského tela: *oko, jazyk, ruka;*

2.2. príbuzenské názvy: *brat, žena, priateľ;*

2.3. pomenovania z oblasti prírody a to: a) z rastlinného a živočíšneho sveta: *dub, jabloň, cesnak, ovca, vlk;* b) názvy pomenovania prírodných útvarov, nerastov, pôdy a pomenovania súvisiace s prírodnými javmi: *breh, zem, hlina, zima, dážď, sneh, rosa;*

2.4. pomenovania nástrojov a ich častí a názvy iných výrobkov: *cepy, hrable, pluh, hrniec, kôš, sane, voz;*

2.5. pomenovania abstraktných javov: *bolesť, cena, hlas, meno, pamäť, rozum;*

2.6. prídavné mená zo základného slovného fondu, a to: a) neodvodené, napr. *biely, dobrý, hlúpy, lakomý, starý;* b) utvorené od podstatných mien, napr. *zubatý, hriešny, mocný; otcov, bratov, sestrin;*

2.7. takmer všetky rodové i bezrodové zámená a číslovky;

2.8. slovesá, ktoré pomenúvajú a) biologické a fyziologické činnosti človeka a živočíchov *(bolieť, jesť, piť, sedieť, spať);* b) činnosti, ktoré súvisia s duševným životom človeka *(báť sa, plakať, smiať sa);* c) pracovné procesy z najrozličnejších oblastí *(orať, siať, kosiť, pásť, piecť, šiť);* d) prírodné javy *(blýskať sa, hrmieť, horieť, tiecť).* Z geografického hľadiska sa nečlenia ani niektoré slovesá expresívneho charakteru, hoci pri takýchto slovách zaznamenávame často aj maximálne členenie. Zemepisne sa nečlenia napr. slovesá *cicať, drgať, pískať, kvičať.* K jazykovozemepisne a sémanticky nečleneným slovesám patria aj slovesá pohybu s viacerými predponami: *pri-, do-, u-, vy-, od-* a i.;

2.9. neohybné slovné druhy, a to: a) príslovky *(ďalej, ďaleko, dávno, dnes, často, potom);* b) väčšina predložiek a spojok *(do, na, od, pri, že, ak, ako);* c) niektoré modálne slová, častice a citoslovcia *(azda, asi, veru, nech, bodaj, čľup, bác, hip).*

Väčšina týchto z hľadiska slovného základu nediferencovaných slov sa člení hláskoslovne. Pravidelné (systémové) hláskové zmeny sú pre lexikografické ciele irelevantné; možno ich zaznamenať uvádzaním niekoľkých základných podôb. Iný je stav pri nepravidelných hláskových zmenách (niekedy s nimi súvisí aj zmena významu), a preto ich treba v slovníku dôsledne uvádzať.

3. Popri geograficky nečlenenej vrstve slov sú aj slová vyskytujúce sa takmer na celom slovenskom území okrem istého mikrorajónu. Napríklad slovo *hŕstka* (vsl. *harstka*) je síce známe vo všetkých nárečiach, ale pre časť Gemera je charakteristický výraz *žmeň.* Na celom území Slovenska je rozšírené sloveso *robiť,* iba v skalickom nárečí sa stretávame v tomto význame so slovesom *delať.* Pri spracúvaní slovnej zásoby treba prihliadať na uvedené zvláštnosti a spracúvať ich aj s ohľadom na takéto mikrorajóny.

Tak ako v spisovnom jazyku aj v nárečiach je slovná zásoba systém

istých mikrosystémov, pre ktorý je príznačná členitosť. Pre nárečovú slovnú zásobu je príznačná najmä jazykovozemepisná diferenciácia, hoci nemožno zanedbať ani štylistické zretele, emocionálny charakter niektorých jednotiek slovnej zásoby a aj istú členitosť na časovej aj sociálnej osi. Komunikatívna platnosť slov, ktorých slovný základ sa geograficky nediferencuje, môže byť však rozdielna, a to sa musí zaznamenať aj pri spracúvaní takýchto slov v slovníku. Mnohé slová so spoločným slovným základom sa síce zemepisne nemusia diferencovať, možno však pri nich zistiť isté členenie na osi vertikálnej (štylisticko-emocionálny register), ako aj na osi horizontálnej (geografické členenie) a spracovať ich v slovníku práve s ohľadom na túto diferenciáciu (porov. Blanár, 1976).

4. Jednou zo základných lexikografických otázok je sémantická diferenciácia slova. V súvislosti s lexikografickým spracovaním nárečového materiálu je táto otázka osobitne dôležitá, lebo sémantická členitosť mnohých nárečových slov (i slov formálne v slovenských nárečiach nediferencovaných) býva neraz značná, ba v niektorých prípadoch dokonca bohatšia ako v spisovnom jazyku. Napríklad slová *baba* a *kadlub*, spracované v Ukážkovom zväzku SSN, poukazujú výrazne na to, že slová so spoločným (celoslovenským) základom môžu byť bohatšie sémanticky diferencované ako v spisovnom jazyku.

Pri lexikografickom spracúvaní každého slova je teda dôležitá jeho sématická analýza, t. j. postihnutie jeho významov. Sémantická diferenciácia mnohých slov býva často podmienená sémantickými zmenami na osi časovej postupnosti (Blanár, 1979). Údaje o lexikálno-sémantickej členitosti pomáhajú rekonštruovať sémantiku slova vo vývinovej línii. V nárečiach bývajú zachované aj niektoré významy, ktoré sa vyvinuli zo starších, dnes už zaniknutých významov slova.

Sémantická stavba lexikálnej jednotky sa potom javí ako historicky sa vyvíjajúca štruktúra (Habovštiaková, 1975). Pôvodný, resp. starý význam slova sa môže v nárečiach zachovať alebo rozšíriť o nové významové odtienky alebo významy, napr. pôvodný a podnes zachovaný význam slova *háj* „mladý les, zvyčajne chránený", sa v jednotlivých krajoch Slovenska (a to aj vplyvom geomorfologického prostredia) čiastočne modifikoval, takže sme pokladali za vhodné zaznačiť i toto geograficko-sémantické členenie (porov. heslo *háj* — 1. zsl. samostatný lesík v poli medzi ornou pôdou; 2. juhoszl. lesný porast na rovine; 3. chránený a osobitne udržiavaný lesík na okrasu a prechádzky; význam je známy iba jednotlivo).

5. Lexikálno-sémantické javy vyskytujúce sa v istých zemepisných areáloch vznikli postupným vývinom na časovej osi. Pre nárečovú lexiku je charakteristické nielen pribudnutie nového významu, ale aj zánik istých významov. Výrazná môže byť aj tendencia zužovať význam slova. Ako

príklad možno uviesť slovo *priateľ*. Toto staré slovanské slovo stratilo svoj pôvodný význam „pokrvný" (t. j. príbuzný) a ostal iba význam (do 18. stor. zriedkavý) „človek, s ktorým nás spája vzájomná dôvera, náklonnosť, kamarát" (Habovštiaková, 1975, s. 24).

Pri mnohých všeobecne známych a lexikálne nečlenených slovách mohli zaniknúť viaceré významy lexikálnej jednotky. Napríklad v slove *poriadok* v nárečiach zanikli až tri významy. V súčasných nárečiach už nie sú živé významy 1. testament, 2. spoločenské postavenie alebo hodnosť, 3. cech; slovom *poriadok* sa dnes v nárečiach pomenúva iba náležitý, pravidelne usporiadaný stav vecí alebo javov. Len v spojení *urobiť poriadok pred smrťou* sa ešte zachoval jeden zo starších významov, a to význam „vykonať závet, urobiť testament".

Aj slovo *kázeň* malo v starej slovenčine viac významov: 1. trest, trestanie, 2. väzenie, 3. náboženská, mravnopoučná i karhajúca reč, 4. poriadok, disciplína (Majtánová, 1973). V Slovníku slovenského jazyka sa uvádzajú tri významy, ale v slovenských nárečiach je slovo *kázeň* známe už iba vo význame „náboženská alebo mravnopoučná i karhajúca reč".

Uvedené príklady z vývinu slovnej zásoby, poukazujúce na staršiu polysémiu, ktorá neskôr zanikla, nabádajú nás k tomu, aby sme zo spracúvania v SSN opatrne eliminovali slová, ktoré sú dnes celoslovenské a formálne i sémanticky viac-menej zhodné so stavom v spisovnom jazyku. Informácie o sémantickom členení (resp. nečlenení) istých slov v súčasných slovenských nárečiach sú komplementárnym doplnkom poznania vývinu slovenskej slovnej zásoby.

6. Doterajšie nárečové výskumy ukázali, že seméma, t. j. hierarchicky usporiadaný súbor elementárnych prvkov (sém alebo sémantických príznakov), ktoré sa viažu na danú lexému, utvára geograficky vymedzené areály (podobne ako formou diferencované lexikálne jednotky). Významy mnohých slov možno teda pomocou izoglos, resp. izosém zemepisne vyčleňovať, ako aj hláskové, morfologické alebo syntaktické osobitnosti. Geografické rozšírenie jednotlivých semém býva rozmanité; význam istej lexémy zisťujeme raz na väčšej, inokedy na menšej oblasti. Tak napr. všeobecne známe slovo *búrka* sa používa nielen vo význame „prírodný jav, ktorý sa prejavuje prudkým vetrom, hrmením a dažďom", ale aj vo význame „drobné kúsky ľadu, ktoré padajú pri búrke". Vo význame „ľadovec" sa slovo *búrka* používa v časti Tekova, Hontu a Novohradu. V ostatných nárečiach sú známe názvy *ľadovec, krúpy, kamenec, hrad* a iné. Aj jeden z významov slovesa *bieliť*, a to „lúpať (kôru zo stromu)" možno geograficky sledovať. V tomto význame sa sloveso *bieliť* vyskytuje iba v časti južnostredoslovenských nárečí, kým význam „natierať stenu vápnom" je rozšírený vo všetkých nárečiach.

Významy jednotlivých slov utvárajú na našom území väčšie alebo menšie kompaktné oblasti. Údaje o vzniku týchto sémantických areálov majú význam dokonca aj z hľadiska genézy slovenčiny, lebo poukazujú na niektoré historicko-spoločenské okolnosti už v najstaršom období. Napr. sémantická diferenciácia slova *žito* (vo význame *raž* „Secale" v severovýchodnej polovici Slovenska a vo význame *pšenica* „Triticum" v juhozápadnej polovici) svedčí o nárečovej členitosti už v čase osídľovania nášho územia predkami terajších Slovákov (Habovštiak, 1977).

Poznatky o geografickom rozšírení významov slova sú potrebné na poznanie komunikačnej sféry príslušného nárečového slova. Doterajšie skúsenosti z koncipovania SSN ukázali, že zemepisne najrozšírenejší význam býva zvyčajne z vývinového hľadiska najstarší, a preto je odôvodnené uvádzať ho v slovníku na prvom mieste, to značí, že o poradí významov v hesle nárečového slovníka rozhoduje geografický zreteľ. Pravda, bývajú prípady, že starší význam sa zachoval v nárečiach iba na malom areáli, kým novší význam sa rozšíril na celé územie (napr. význam *bieliť stenu* a *bieliť* vo význame *lúpať*).

7. Slová s geograficky nečleneným základom si zasluhujú v lexikografickej práci osobitnú pozornosť aj s ohľadom na rozmanité ustálené spojenia a frazeológiu. Veľmi často sa stretávame s prípadmi, že lexikálne nediferencované slovo vystupuje v mnohých lexikalizovaných spojeniach (i v združených pomenovaniach) a utvára nové pomenovacie jednotky, ktoré nie sú z jazykovozemepisného aspektu zhodné. Napríklad slovo *hrniec*, známe vo viacerých hláskových obmenách vo všetkých nárečiach na Slovensku, utvára združené pomenovania ako *železný, medený, liaty h.*, ale aj *plechový, hlinený, kamenný h.*, alebo *mliečny h.* (na mlieko), *múčny h.* (na múku), *medový h.* (na uskladnenie medu) i *drevený h.* (používa sa pri ľudovej liečbe), *svadobný h.* (veľký hrniec na varenie väčšieho množstva jedla). Podľa tvaru a funkcie môže byť vytiahnutý i bruchatý alebo zalamovaný (s okrajom zahnutým nahor), jednouchový a dvojuchový; podľa proveniencie sa rozlišuje trstenský a pozdišovský hrniec. Namiesto týchto dvojslovných pomenovaní sa stretávame často aj s jednoslovným názvom ako *medenák* (medený hrniec), *kamenár* (kamenný hrniec), *brucháč* (bruchatý hrniec ap.).

Slovo *hrniec* sa často používa aj vo frazeológii. Stretávame sa s ním napr. aj v prísloviach a prirovnaniach: *Kotol hrncu závidí* (boháč závidí chudobnému); *Biednemu aj z hrnca vykypí* (bedár ľahko stratí aj to málo, čo má); *Vravel ako starý hrniec* (hrubým hlasom); *Hlas má ako deravý hrniec* (o zachrípnutom hlase).

I keď základné slovo je geograficky a sémanticky nečlenené, treba vziať do úvahy aj jeho spájateľnosť s inými výrazmi, s ktorými utvára združené

a lexikalizované spojenia, územne diferencované. Napr. v materiáli SSN a pre Atlas slovenského jazyka IV sa vyskytuje vyše päťdesiat ustálených spojení slova *kôš* s prídavným menom. V nárečiach je známy *posteľný* alebo *kútnický kôš* (na nosenie jedla šestonedieľke), *kmotrovský* a *radostníkový kôš* (na prinesenie pečiva pri krstinách) alebo *dieťací kôš* (na nosenie dieťaťa v poli). Známe sú aj spojenia s nezhodným prívlastkom ako *hrniec od kľagu* (nádoba, v ktorej sa riedi a uskladňuje kľag), alebo *hrniec na zváranie* (nádoba na vyváranie šiat).

Tieto a podobné doklady nás presviedčajú o tom, že mnohé lexikálne nediferencované slová pre ich spájateľnosť s inými slovami a schopnosť utvárať združené a lexikalizované spojenia, ktoré môžu byť územne diferencované, treba v SSN spracovať.

8. Hoci pri spracúvaní SSN by bolo žiadúce nárečový materiál spracovať z každého hľadiska, a to s využitím všetkého materiálu, ktorý sa získal výskumom v teréne, vzhľadom na ekonomické zretele, časové, pracovné i finančné možnosti treba uvažovať o eliminovaní istého materiálu s cieľom racionálne obmedziť rozsah slovníka a umožniť jeho vydanie.

Výberové zretele treba uplatňovať predovšetkým pri niektorých odvodených slovách. Je známe, že v tejto vrstve slov je obyčajne menšia polysémia ako v základných, neodvodených slovách. Pravda, nie vždy. Napríklad pri spracúvaní slov *háj* a *klát* sa ukázalo, že polysémia deminutívnych podôb *hájik* i *klátik* je bohatšia ako polysémia základných podôb *háj* a *klát*. Viaceré odvodené slová (napr. druhostupňové deminutíva) sa však nemusia spracúvať, resp. stačí ich prihniezdovať a neexemplifikovať. Podobne možno postupovať aj pri spracúvaní frekventatív a slovies s prefixami, ktoré majú čisto vidovú funkciu (Schnek, 1953). Z nárečového slovníka možno teda vynechať slová sémanticky nediferencované a zhodné so stavom v spisovnom jazyku. Takáto redukcia sa bude týkať okrem iného aj predponových slovies, prídavných mien a prísloviek s predponou *pri-* a *pre-*. Vzhľadom na to, že polysémia a valenčná schopnosť čísloviek je minimálna, možno zredukovať počet spracovaných čísloviek na minimum (na základné číslovky do 10, resp. aj na číslovky 13, 21, 100, ktoré sa využívajú napr. v ľudovej frazeológii).

Istá redukcia sa predpokladá aj pri spracúvaní zámen, najmä pre ich menšiu polysémiu ako pri iných slovných druhoch. Pri niektorých zámenách diferencovaných iba slovotvorne (napr. *voľaktorý, daktorý, niektorý*) sa vystačí so spracovaním na jednom mieste, kým pri ostatných variantoch sa uvedie iba odkaz na príslušné heslo.

Zvážiť treba aj rozsah spracovania predložiek a spojok v slovníku, a to s ohľadom na výsledky, ktoré sa dosiahli pri ich štúdiu i s ohľadom na materiál zaradený do kartotéky pre SSN. Medzi sémanticky nediferenco-

vané citoslovcia, ktoré možno zo SSN vypustiť, patria výrazy vyjadrujúce rýchly, prudký pohyb *(hop!, ryp!, šmyk!)* alebo mnohé zvukomalebné citoslovcia používané v jednej podobe a v rovnakom význame na celom území *(bác!, čľup!, kikiriki!)*. Územne sa vždy nečlenia ani citoslovcia, ktorými sa vyjadruje radosť, žiaľ, bôľ *(hí!, oj!, jaj!)* a i. Preto možno uvažovať o uplatnení selekcie v týchto prípadoch.

Selektívny zreteľ prichádza do úvahy aj pri slovách cudzieho pôvodu, ktoré súvisia so špecifickými profesiami novšieho obdobia. Tieto slová tvoria súčasť idiolektu niektorých osôb, nejde tu teda o zložku slovnej zásoby väčšieho kolektívu (napr. nemecké slová zo špecifických oblastí, náhodné hungarizmy, zaniknuté latinské výrazy). Slová cudzieho pôvodu, ktoré súvisia s postupnou technizáciou a ktoré prenikajú do nášho jazyka v čase po druhej svetovej vojne *(penicilín, kozmonaut)*, by sa podľa nášho názoru do SSN nemali zaraďovať.

Výberové hľadisko pri spracúvaní lexikálnosémanticky nečlenených slov je jedna z možností, ako uplatniť pri prácach na SSN aj ekonomické zretele. Problematika sa však ukáže v celom rozsahu až neskôr, keď sa spracuje väčšia časť materiálu získaného pre tieto ciele.

Literatúra

BLANÁR, V.: Lexikálny význam a označovaná skutočnosť v jazykovozemepisnom aspekte, 1979 (rukopis).

HABOVŠTIAK, A.: Sémantický aspekt pri lexikálnom výskume nárečí. Slovenská reč, *42*, 1977, s. 86—93.

HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Z problematiky vývinu slovenskej lexiky. Jazykovedný časopis, *26*, 1975, s. 20—30.

MAJTÁNOVÁ, M.: Slovo *kázeň* v slovnej zásobe staršej slovenčiny. Slovenská reč, *38*, 1973, s. 28—31.

SCHNEK, R.: Príspevok k otázke rozsahu slovníka. In: Lexikografický zborník. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953, s. 199—206.

DISKUSIE

Eugen Pauliny

POZNÁMKY K POMOCNÝM SLOVESÁM A K VÝZNAMU PÁDOV

1. Syntagmy typu *musím odísť.* — Tieto spojenia, t. j. spojenia pomocného (fázového, limitného a modálneho) slovesa s infinitívom významového slovesa (vynechávame tu — pro tempore — sloveso *byť*, pretože má osobitnú problematiku), sa často ani za syntagmy nepokladajú. Pokladajú sa za zložený slovesný tvar. Tento názor sa uplatňuje najmä v novšej českej syntaktickej literatúre (pozri napr. Kopečný, 1962; Havránek — Jedlička, 1963; Bauer — Grepl, 1972). V slovenskej syntaktickej literatúre zavádza komplikovanejší výklad J. Ružička (napr. 1968, s. 344). Ale už dávnejšie predtým vo svojej zásadnej práci o sporných otázkach slovenskej syntaxe (Ružička, 1959) a potom aj v syntetickej práci o slovenskej morfológii (1966) pokladá toto spojenie za syntagmu. Jeho výklad však nie je — podľa mojej mienky — jednoznačný. Pokúsime sa ho sledovať. Na rozlíšenie zloženého tvaru od syntagmy používa test, ktorý sa na prvý pohľad zdá preukazný. Za syntagmu pokladá také spojenie dvoch slov, v ktorom sa dá každé zo slov osobitne bližšie určiť. Hovorí: „Napríklad v spojení *začínam rozumieť* možno osobitne určiť aj pomocné, aj plnovýznamové sloveso: *pomaly začínam dobre rozumieť všetko.* Podobne v spojení *chcem ísť* takto možno rozviť obidve jednotky: *naozaj chcem ísť pešo.* Tak isto pri spojení *bol dobrý* máme spojenia: *včera bol naozaj dobrý.* Spojenie pomocného slovesa s plnovýznamovým pomenovaním je osobitným typom determinatívnej syntagmy, lebo v ňom jeden i druhý člen je súčasne určeným i určujúcim členom. Ide tu teda o recipročnú determinatívnu syntagmu" (Morfológia slovenského jazyka [MSJ], 1966, s. 363). Aj vo svojej staršej štúdii konštatuje: „Pretože tieto spojenia sú také, že obidve ich zložky možno samostatne rozvíjať (bližšie určovať), nemôžeme ich pokladať za jednotný tvar. Sú to syntagmatické spojenia" (Ružička, 1959, s. 9). Tento Ružičkov test je veľmi lákavý, no nie je celkom preukazný. V spojení *naozaj chcem ísť pešo* a *včera bol naozaj dobrý* ide pri slove *naozaj* o časticu, ktorá sa viaže na celé spojenie a nielen na jedno slovo. Príslovkové určenie *pešo* sa viaže na celý výraz *chcem ísť* a príslovkové určenie *včera* na celé spojenie *bol dobrý.* A napokon veď možno povedať: „Zajtra bude naozaj spievať". Spojenie *bude spievať* isteže nie je syntagma. Tento test teda nie je bez-

pečný. Ale venujme sa hlavne tej časti Ružičkovho názoru, v ktorej hovorí, že tu ide o recipročnú syntagmu.

Chápanie pomocných slovies, ako sme ho citovali vyššie, pokladá J. Ružička za zásadne dôležité pre teóriu vetných členov. Hovorí: „Spojenie pomocných slovies s plnovýznamovými pomenovaniami hodnotíme ako zložené vetné členy, napr. zložený prísudok, zložený vetný základ, zložený doplnok" (MSJ, 1966, s. 363). V Slovenskej gramatike (1968, s. 344) J. Ružička tvrdí: „Pomocné sloveso tvorí s neurčitkom plnovýznamového slovesa jeden významový celok. Preto tvary pomocného slovesa nehodnotíme ako samostatné vetné členy, ale spolu s neurčitkom plnovýznamového slovesa pokladáme ich za neoddeliteľný vetný člen." Tu sa teda J. Ružička zhoduje s názorom B. Havránka — A. Jedličku, lenže tí spojenia typu *chcem ísť* nepokladajú za syntagmu.

Tu by sa žiadala odpoveď na takú otázku: Ak sú spojenia typu *chcem odísť* syntagmatickými spojeniami, ako tvrdí J. Ružička, prečo teda ako vetný člen nie sú syntagmami? Ale treba ešte jedno vysvetlenie: Kde tieto spojenia fungujú ako syntagmy, ak tak nefungujú ako vetné členy? J. Ružička sa asi nazdáva, že na tieto otázky odpovedá dostačujúco, keď tieto syntagmy nazýva recipročne určujúcimi syntagmami, v ktorých „jeden i druhý člen je súčasne určeným i určujúcim členom". Lenže sám J. Ružička (1959, s. 13) charakterizuje determinatívnu syntagmu ako „spojenie dvoch jazykových jednotiek, z ktorých jedna v najširšom zmysle určuje druhú". Ako vidieť, nahromadil si J. Ružička svojou teóriou recipročnej syntagmy ďalšie problémy. Správne rozpoznal — ako sa nám zdá —, že tu ide o syntagmu. Pojmom recipročnej syntagmy chcel vysvetliť fungovanie tejto syntagmy ako zloženého tvaru.

V. Šmilauer (1947) pokladá infinitívy v prípadoch *chcem odísť, musím odísť, začínam písať* a pod. za predmety. Ide tu teda podľa neho o syntagmu: väzba (pomocného) slovesa s predmetom v infinitíve. Tento náhľad je jednoduchý a z formálneho stanoviska správny. Ale vzhľadom na fungovanie týchto syntagiem treba tu istú rektifikáciu.

Je síce pravda, že vo väzbe typu *chcem odísť* je významové jadro komunikácie v infinitíve. V určitom slovesnom tvare, resp. zo syntagmatického hľadiska v určenom člene je vyjadrená len fázovosť, limitnosť alebo modálnosť deja vysloveného infinitívom. Ale formálne, z hľadiska syntagmatickej stavby, sú tieto konštrukcie rovnocenné konštrukciám typu *prikazujem odísť, nútim spať, pomáham upratovať, odchádzam sa kúpať* a pod., kde sa infinitívy hodnotia ako predmety, resp. príslovkové určenia. Rozdiel medzi typmi spojení *chcem odísť* a *rozkazujem odísť* je len v tom, že pomocné slovesá (fázové, limitné a modálne) majú temer výlučne iba väzbu s infinitívom a táto väzba je (spravidla) obligatórna, kým pri iných slovesách je

väzba s infinitívom len jednou z možných väzieb, niekedy je celkom vzácna. Ale tu ide o rozdiel v sémantike slovies, nie o rozdiel väzby. Pomocné slovesá (fázové, limitné a modálne) v slovenčine jestvujú na to, aby vymedzovali a určovali týmto spôsobom z významového hľadiska dej významového slovesa.

Nielen pomocné slovesá, ale aj mnohé predmetové slovesá, ďalej viaceré substantíva, adjektíva a adverbiá musia mať pri sebe determinant, aby boli jednoznačné. V. Šmilauer (1947, s. 168) ich nazýva relatívnymi slovami.

Nie je primerané miešať sémantiku s formálnym vyjadrením. Veď napr. v konštrukciách typu *vôľa robiť, nutnosť odpočívať, možnosť študovať* sa infinitív pokladá za prívlastok. O reciprocite sa nehovorí. Ale už spojenia typu *chcieť robiť, musieť odpočívať, môcť študovať* sa pokladajú za recipročne determinatívne syntagmy. Nedeje sa tak vzhľadom na formálnu stavbu (tá je pri slovesných väzbách tá istá ako pri substantívnych väzbách typu *vôľa robiť*), ale len zo sémantickej hodnoty slovies. Niekedy sa vôbec popiera, že tu o syntagmy ide. Iný prípad: je vari nesporné, že v súvetiach *Chcem, aby rodičia prišli, Vy tiež chcete, aby ste boli šťastní* (tento príklad uvádza J. Ružička) je vedľajšia veta predmetovou vetou. Prečo teda nehodnotiť ako predmet výraz *byť šťastní* vo výpovedi *Vy tiež chcete byť šťastní?*

Je teda oprávnené hodnotiť spojenia typu *chcem odísť* z formálneho hľadiska ako determinatívne syntagmy s určovaným členom v tvare pomocného slovesa. Tento fakt sa podčiarkuje aj tým, že pomocné sloveso ako nadradený člen syntagmy určuje fungovanie a miesto tejto syntagmy vo vetnej výpovedi.

Skutočnosť, že zo sémantického hľadiska je to v istom zmysle naopak, že totiž jadro významu je v infinitíve plnovýznamového slovesa a tvarom pomocného slovesa sa význam plnovýznamového slovesa iba upravuje, má svoju dôležitosť v tom, že syntagma typu *chcem odísť* funguje ako nedeliteľný (nerozvitý) vetný člen. Spojenie *chcem odísť* takto funguje nie preto, že tu ide o recipročne determinatívnu syntagmu, ale preto, lebo frázovosť, limitnosť a modálnosť deja plnovýznamového slovesa sa v slovenčine vyjadruje determinatívne, syntagmatickým spojením príslušného pomocného slovesa s infinitívom plnovýznamového slovesa. Treba totiž stále mať na pamäti, že lexikálne a gramatické prostriedky prirodzeného jazyka sú síce veľmi vypracované, bohaté a rozmanité, ale to, o čom treba prirodzeným jazykom vypovedať, je ešte bohatšie a rozmanitejšie. Preto sa oznámenia o skutočnosti musia stvárniť vo výpovediach do bohatých síce, ale jednako ohraničených foriem, ktoré má daný jazyk k dispozícii. Tak je to aj s formami, ktorými sa vyjadruje fázovosť, limitnosť a modálnosť slovesného deja v slovenčine.

Kladiem ako otázku, či by doterajšie členenie jednoduchých a zložených slovesných tvarov nebolo treba rozšíriť o typ *chcem odísť*. J. Ružička tu hovorí o neoddeliteľnom vetnom člene. B. Havránek — A. Jedlička hovoria, že tu nejde o vetnú dvojicu, teda že nejde o syntagmu. Ale v tej istej súvislosti uvádzajú aj zložené tvary *(přišel jsem, budu přicházet)*. J. Ružička odlišuje zložené tvary *(prišiel som, budem prichádzať)* od zloženého vetného člena *(chcem odísť, byť zdravý)*. V podstate má pravdu, pretože syntagma typu *chcieť odísť* sa môže v zásade vyskytovať v paradigmatike všetkých slovesných tvarov, a teda o zložený tvar stricto sensu vlastne nejde. Lenže typ *chcieť odísť* sa odlišuje od ostatných nie jednoslovných vetných členov (napr. od predložkových pádov), resp. od syntagmaticky nespojených častí výpovede (napr. citoslovcia, oslovenia, vložky a pod.) tým, že majúc syntagmatickú formu, je vo vetnej výpovedi ako konkrétny tvar významovo nedeliteľný. Predkladám na uváženie, či by sa pri spojeniach typu *chcieť odísť* nemalo hovoriť o osobitnom type zloženého tvaru. Tieto spojenia totiž fungujú vo vetnej výpovedi nielen ako syntagmy, ale súčasne ako nerozdeliteľné vetné členy a ako nedeliteľné tvary. Ide teda o syntagmaticky formovaný zložený slovesný tvar.

2. Význam pádov. — Na pochopenie nášho výkladu väzieb slovesa *byť* treba aspoň v tézach vyložiť náš názor na význam a využitie pádov v spisovnej slovenčine. Ide nám tu vlastne len o významy nominatívu a inštrumentálu, čiastočne i lokálu, ale to nie je možné podať inak len v celkovej súvislosti.

O protikladoch, na základe ktorých sa uvedomujú jednotlivé pády gramatickej kategórie pádu, je veľa diskusií. Diskusia sa vedie najmä okolo toho, či jestvuje hlavný význam nejakého pádu a jeho vedľajšie významy, resp. či každý pád má viacej významov, alebo či sa má uvažovať vo vzťahoch a hovoriť o všeobecnom význame jednotlivých pádov. Tento všeobecný význam pádu by vyplynul z protikladných vzťahov s ostatnými pádmi a z neho by sa potom odvodzovali všetky parciálne významy. Za metodicky správny pokladáme postoj, vyslovený ako ostatný. Ostatné názory sú tradičné a boli rozpracované už v klasických gramatikách gréčtiny a latinčiny. Uplatňujú sa podnes. Ich zdanlivá exaktnosť spočíva v tom, že podľa nich sa dokáže do podrobností rozanalyzovať význam pádov v každom možnom syntaktickom spojení. V tom je však aj metodologická slabosť týchto postojov a tým sa aj najjasnejšie ukazuje, že nevysvetľujú podstatu kategórie pádu v súhlase so skutočnosťou. Podľa tejto metódy sa totiž tomu istému pádu (podľa syntaktickej a sémantickej súvislosti, v ktorej sa vyskytuje) prisudzujú rozdielne, niekedy priam protichodné významy. Okrem toho sa pri tomto ponímaní vnáša do významu pádu mnoho z lexikálnej sémantiky väzby, v ktorej príslušný pád funguje.

Preto je primeranejšie podstate gramatických kategórií a teda aj gramatickej kategórie pádu určovať všeobecné významy pádov zo vzťahu medzi nimi a jednotlivé konkrétne významy odvodzovať z toho všeobecného významu. Pritom treba brať do úvahy dve veci: 1. Obmedzeným počtom pádov treba vyjadriť nespočitateľné množstvo vzťahov, ktoré sú medzi javmi skutočnosti (v psychickom obsahu), o ktorých sa vypovedá. 2. V priebehu jazykového vývinu sa podľa jednotlivých a jedinečných väzieb, ktoré slúžili ako model, utvorili často celé snopy väzieb, pri ktorých sa všeobecný význam pádu už ťažko ukazuje. Preto zásada, ktorú sme vyslovili o určovaní pádových významov, sa relatívne ľahko manifestačne vyhlasuje, ale ťažšie je dať jej presvedčivú podobu pri konkrétnom systéme pádov, v tomto prípade pádov spisovnej slovenčiny. Ale jednako sa pokúsime podať istý vzťahový systém pádov v slovenčine a v stručnosti naznačíme aj využitie jednotlivých pádov vzhľadom na ich všeobecný význam.

Prvým základným protikladom, ktorý je medzi pádmi spisovnej slovenčiny, je — ako sa nazdáme — protiklad: účasť — neúčasť na deji, o ktorom sa vo vetnej výpovedi vypovedá. Lokálom sa vypovedá neúčasť na deji. Preto lokál slúži na vyjadrenie hlavne okolností, ktoré súvisia s vypovedaným dejom: miesto, čas a iné okolnosti.

Ostatnými pádmi sa vypovedá účasť na deji. Na tom sa zakladá protiklad: účasť aktívna (nie pasívna) — účasť pasívna. Pasívna účasť sa vyjadruje genitívom a akuzatívom. Medzi týmito dvoma pádmi je protiklad: úplne pasívna účasť (A) — čiastočne (neúplne) pasívna účasť (G).

Pri druhom člene protikladu, pri aktívnej (nie pasívnej) účasti, sa utvára ďalší protiklad: činnosť — nie činnosť. Vlastnosť aktívnej účasti „nie činnosti" sa vyjadruje datívom.

Nie pasívna činnosť sa zasa prejavuje protikladovým párom: nie viazaná činnosť — viazaná činnosť Nie viazaná činnosť, resp. presnejšie a úplnejšie: účasť na deji nie pasívna, činnosť nie viazaná sa vyjadruje nominatívom, viazaná nie pasívna činnosť pri účasti na deji sa vyjadruje inštrumentálom.

Schematicky tieto protiklady znázorňujeme grafom na s. 170.

Využívanie pádov sa podľa tejto štruktúry javí takto:

Lokálom sa vyjadruje neúčasť na deji. Preto je lokál v zásade pádom, ktorým sa vyjadrujú rozmanité okolnosti časové, miestne a iné, pri ktorých sa dej uskutočňuje, napr.: *byť v jame, sedieť na kameni, behať po izbe, vo dne v noci, spievať pri robote.*

Z týchto okolnostných, akcidentálnych, voľných syntagmatických spojení sa pri niektorých slovesách utvorili stále predmetové väzby, napr.: *túžiť po slobode, účastniť sa na hostine, utvrdiť sa v presvedčení, rokovať o plá-*

ne. Veľmi často ide tu o druhý predmet, napr.: *písať knihu o lesoch, pásť si oči na kráse prírody, rozprávať deťom povesti o starých hradoch.* V niektorých prípadoch sa lokál chápe ako prívlastok k predmetu: *písať o lesoch* (predmet) — *písať knihu o lesoch* (nezhodný prívlastok).

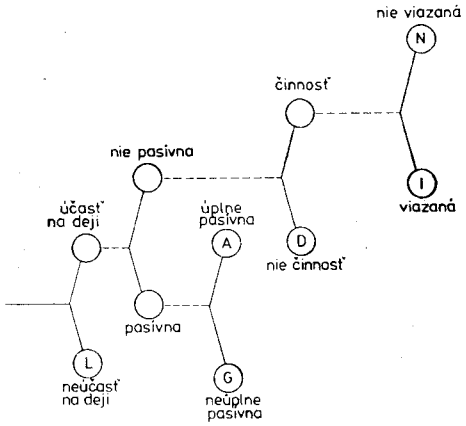

Akuzatívom sa vyjadruje pasívna účasť na deji, a to úplne pasívna účasť, čiže úplný zásah slovesným dejom, napr.: *čistiť obloky, poškodiť priateľa, cítiť bolesť, bolí ma hlava, pestovať šport;* v súvislosti s tým akuzatív vyjadruje plnú mieru: *mať silu (veľa) peňazí*, úplný časový úsek: *čakám ťa túto noc* (t. j. hocikedy tejto noci).

Genitívom — ako sa uviedlo — sa vyjadruje neúplná pasívna účasť na deji. V tomto rámci je jeho využitie veľmi rozmanité a niekedy je súvis jeho využitia so všeobecným významom dosť zastretý.

V predmetovej väzbe so slovesom sa genitívom vyjadruje neúplný zásah slovesným dejom. Býva to pri slovesách, ktoré majú priamy predmet v akuzatíve, napr.: *zbaviť niekoho starostí, uchrániť niekoho (od) zlého vplyvu, zbaviť niekoho funkcie.* Častý je genitívny predmet pri zvratných slovesách so zámenom *sa*, ktoré jestvujú ako prechodné nezvratné slovesá: *vzdať sa nádeje (vzdať zápas), Chytá sa ma choroba, Chleba sa chytá pleseň, pustiť sa zábradlia, napiť sa vody, dorobiť sa chleba, dožiť sa uznania, dočkať sa pokoja.* Často sa tu vyjadruje veľká alebo malá miera: *napočúvať sa výčitiek, naužívať sa liekov, najesť sa kapusty.* V nezvratných slovesách je to tzv. čiastkový (partitívny) genitív: *napíliť dreva, naliať pálenky* (porov.: *napíliť drevo, naliať pálenku*).

Tzv. záporný genitív pri záporných prechodných slovesách nie je už dnes v spisovnej slovenčine živou väzbou. Používa sa obyčajne v prípadoch, keď môže byť aj partitívny genitív: *nedať ani zrna, nemať pokojnej chvíle.* V iných prípadoch (okrem ustálených väzieb) je dnes záporný genitív skôr

literátskou manierou, ktorou sa má naznačiť archaizujúci alebo ľudový spôsob vyjadrovania.

Adnominálny genitív je nezhodným prívlastkom. V najvšeobecnejšom význame sa genitívom (určujúcim členom) v tejto syntagme vyjadruje predmet, ktorého čiastkou (alebo jedným z jeho aspektov) je určený člen syntagmy, napr. *strecha domu;* tvarom genitívu *domu* sa vyjadruje, že strecha je jeho čiastkou. Obdobne: *vôľa rodičov, ústavy Slovenskej akadémie vied, napomenutie sudcu, šaty malej Anky, básnik vzbury, trest smrti, dom smútku, stoh slamy, pohár vody, sedem hodín.*

Genitívy, pri ktorých ide o obsah *(hlávka kapusty)*, o merný obsah *(kúsok šťastia)* a o množstve *(päť chlapcov, málo vody)* sú blízke čiastkovému genitívu, ktorým sa vyjadruje v množstve obmedzený priamy predmet, podmet alebo merný prísudok (doplnok); napr. predmet: *doniesť drevo — doniesť trochu (veľa) dreva — doniesť dreva;* podmet: *Pomrelo ľudí. — Narástlo buriny. — Urodilo sa zemiakov;* prísudok (doplnok): *Bolo myší ako hmyzu. — Mali detí ako maku.* Sem sa zaraďuje aj genitív času, ktorým sa vyjadruje časový úsek: *každého rána, minulej zimy, 2. apríla.*

Datívom sa vyjadruje nie pasívna účasť na deji, ale nevyjadruje sa ním činnosť.

Objektom v datíve sa vyjadruje osoba, pre ktorú sa činnosť alebo dej koná: *poslať synovi balík, nahnať deťom strach, podať chorému lieky, vziať bratovi pero, pomáhať ľuďom, otročiť pánovi, ublížiť decku, pokoriť sa pánovi, vzdať sa nepriateľovi, líškať sa predsedovi, vládnuť svetu, dovrávať previnilcovi, žičiť každému.* Prenesene, resp. v novších väzbách je objekt aj vecou, resp. abstraktom: *pokoriť sa jeho vôli, zasvätiť sa práci, podvoliť sa nátlaku.*

Sem sa radia vlastne aj tzv. voľné datívy, napr.: *Bratovi sa narodil syn. To ti bude na pamiatku. Odpadla mi koníčkovi podkova. Matka nám žije. Volali vojakom na slávu. Vodilo sa mu dobre. Bolo mi do plaču. Zle sa mi dýchalo. Som ti vďačný. Sedíš mi ho tam!* — Obdobnú platnosť má datív pri niektorých substantívach a adjektívach: *poslušnosť vláde, poslušný rodičom, služby obyvateľstvu, vďačný sestre.*

Inštrumentálom sa vyjadruje nie pasívna, ale viazaná (teda nesamostatná) účasť na činnosti. Z toho vyplýva, že najviac sa inštrumentálom vyjadrujú rozmanité okolnosti uskutočňovaného deja. Sú to: miesto *(utekať lesom, vojsť dverami)*, čas *(nočnou hodinou, večerami, 1. januárom)*, nástroj *(rúbať sekerou, biť palicou — bitý palicou)*; zriedka je v tejto funkcii osoba *(dať, odviesť žandármi)*, prostriedok *(cestovať vlakom, jesť lyžicou)*, príčina *(jačať strachom, onemieť úžasom)*, zreteľ *(podobný tvárou, blízky zmýšľaním)*, spôsob *(ísť cestou-necestou, hovoriť šeptom)*, miera *(brániť sa zubami-nechtami, postupovať krokom).*

Viazanou účasťou na deji sa vysvetlí aj inštrumentál pôvodcu v pasívnych konštrukciách: *Objekt bol strážený vojakmi.* — *Park bol vyčistený brigádnikmi.* Pri pasívnych participiách, ktoré majú už význam adjektíva, sa tento inštrumentál chápe už skôr ako inštrumentál prostriedku: *ošľahaný vetrom, vymletý vodou, zošúverený biedou.*

Tak isto sa dá vysvetliť inštrumentál mien v prísudku a doplnku pri slovesách ako *byť, stať sa, ostať, tvárit sa, ukazovať sa, prejaviť sa, cítiť sa,* napr.: *byť učencom, byť hračkou, stať sa príčinou, zdať sa znalcom, ukazovať sa protagonistom.*

Predmetový inštrumentál významovo súvisí s okolnostným inštrumentálom. Niekedy je odlíšenie ťažké a u jednotlivých bádateľov nie je vždy zhoda v zaraďovaní. Pri predmetovom inštrumentáli ide vždy o pevnú väzbu.

Inštrumentál typu *hodiť guľou, krútiť hlavou, zalamovať rukami* a pod. vyjadruje to, čo priamy predmet v akuzatíve *(hodiť guľu),* ale pribúda tu chápanie predmetu ako nástroja alebo prostriedku. V niektorých takýchto väzbách je inštrumentál výlučný: *mrkať očami, manipulovať papierikmi, narábať nástrojmi.* V takýchto prípadoch je aj chápanie nástroja výraznejšie.

Obdobne je to v prípadoch *nasiaknuť vodou, podbehnúť krvou, živiť sa chlebom, rozohnať sa sekerou, pohŕdať ľuďmi, vládnuť svetom, žiariť jarou, hýriť farbami, zasiahnuť chladom, naočkovať podozrením, pomôcť radou, baviť sa hrou, platiť sľubmi, rozprávať nárečím, oplývať krásou.* — *Hádže ním ako pierkom.* — *Lomcovalo ním od hnevu.*

Ako sa už spomenulo, predmetový inštrumentál sa líši od okolnostného pevnou väzbou.

Adnominálny inštrumentál je pri dejových substantívach: *ísť lesom — cesta lesom, robiť motykou — robota motykou, pohŕdať chudobou — pohŕdanie chudobou.*

Nominatívom sa vyjadruje účasť na deji, nie pasívna a nie viazaná. Tým je dané jeho využitie ako subjektu fakticky dvojčlennej vety, ako menného predikátu a ako gramaticky neformovanej výpovede, t. j. tzv. jednočlennej substantívnej vety.

3. Niektoré spojenia so slovesom *byť.* — V stopách J. Ružičku použijeme výraz *spojenie,* ktorý je z pojmovej stránky vágnejší ako výraz väzba. Na začiatok výkladu to bude účelnejšie. Na J. Ružičku sa tu neodvolávame náhodou. Po svojej prvej základnej štúdii o slovese *byť* (Ružička, 1953) až po syntetický výklad v Morfológii slovenského jazyka venoval syntaktickému využitiu slovesa *byť* veľa pozornosti. V Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 370) charakterizuje sloveso *byť* takto: „Sama základná spona (kopula) *byť* vyjadruje najvšeobecnejší slovesný význam,

ktorý je v podstate každého slovesa, a teda aj slovesa ako slovného druhu: je to existencia dynamického príznaku na niečom." Vcelku možno z tejto charakteristiky slovesa *byť* vyjsť, ak súhlasíme s charakteristikou slovesa ako pomenovania javu jestvujúceho v čase a priestore v závislosti od iného javu, resp. ak slovesá chápeme ako pomenovania dejov plynúcich v čase. Namiesto formulácie „existencia dynamického príznaku na niečom" dal by som prednosť formulácii „existencia niečoho". Táto formulácia lepšie zodpovedá charakteristike spojení typu *byť lekár, byť zdravý.* O spojenia tohto typu nám totiž v tejto poznámke ide.

Ak v tejto súvislosti použijeme to, čo sa povedalo vyššie o všeobecnom význame pádov — ide nám tu najmä o všeobecný význam nominatívu a inštrumentálu —, môžeme povedať, že v spojeniach typu *byť chorľavý, byť baník, byť na lúke* ide o zvláštny druh determinatívnej syntagmy. Ide tu o väzbu slovesa *byť* s adjektívom v nominatíve alebo so substantívom v nominatíve alebo v inštrumentáli alebo o spojenie s predložkovým pádom (alebo príslovkou) v platnosti príslovkového určenia. Predložkový pád je obvykle v lokáli. Uvedené väzby sa používajú najčastejšie ako predikát (alebo v predikáte) s určitým tvarom slovesa *byť (Brat je chorľavý, Brat je baník, Brat je na lúke),* ale môžu sa využívať aj v iných tvaroch a v platnosti iných vetných členov *(Súc chorľavý, nemohol prísť, Byť baníkom je náročné povolanie, Ešte raz chcel byť na jarnej lúke).* Sloveso *byť* je vo väzbe s adjektívom alebo substantívom, ktoré je v nominatíve alebo v inštrumentáli, tesne zviazané so svojím menom, takže možno temer položiť znamienko rovnosti pri vyjadreniach: *byť chorľavý = chorľavieť, byť baníkom = baníčiť.* Slovesné vyjadrenia *(chorľavieť, baníčiť)* vďaka tlaku svojej formy vyznievajú (viacej) dynamicky, kým spojenia *byť chorľavý, byť baník* (zasa vďaka svojej forme) vyznievajú (viacej) staticky.

Spojenia typu *byť zdravý, byť baník* pokladáme teda za determinatívne syntagmy z dvoch príčin: 1. Slovesom *byť* sa vyjadruje existencia niečoho. To niečo je vyjadrené adjektívom v nominatíve alebo substantívom v nominatíve alebo v inštrumentáli. 2. Nie je správne, keď sa tvrdí, že „nominatív podstatného mena vyjadruje, že daný predmet je bez vzťahu k inému predmetu alebo deju, a má svoj základný výpovedný zmysel ako základ jednočlennej vety" (Morfológia slovenského jazyka, s. 153). Ako sme uviedli v poznámke o využití pádov, využitie nominatívu je dané tým, že vyjadruje účasť na deji (resp. na existencii), nie pasívnu a nie viazanú. Pripúšťam, že túto formuláciu možno spresniť, ale nominatív nemožno pokladať za pomenovací, nesyntaktický pád. V podstate ide teda o determinatívnu syntagmu typu *byť kto?, byť čo?, byť aký?, byť kde?* V týchto syntagmách je určeným sloveso *byť,* určujúcim je adjektívum, substantívum alebo príslovkové určenie. Všimnime si, že v našej schéme o význame pá-

dov sú všetky pády, ktoré sa vyskytujú pri slovese *byť*, na okraji: lokálom sa môže vyjadriť každý vzťah, preto musí byť pri ňom vždy predložka, ktorá vzťah špecifikuje, nominatívom sa však vyjadruje nie pasívna a nie viazaná účasť na deji. Nemôže byť pri ňom predložka. Inštrumentál vyjadruje síce tiež nie pasívnu účasť na deji, ale viazanú. Uvedené syntagmy slovesa *byť* sú obdobné syntagmám *poznať koho?*, *hovoriť o čom?*, *dať komu?* a pod.

Väzby typu *chcieť odísť* a *byť zdravý, byť baník* majú teda spoločné to, že sú to síce determinatívne syntagmy, ale ako vetné členy sú nerozdeliteľné. Syntagma typu *byť v záhrade* je tiež determinatívnou syntagmou, ale vzájomná väzba slovesa a príslovkového určenia je voľnejšia. Je to preto, lebo lokálom (v spojení s predložkou) sa môže vysloviť najväčší počet najrozličnejších vzťahov. Je to „najpádovitejší" pád.

Literatúra

BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972, s. 92.
HAVRÁNEK, B. — JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1963, s. 319.
KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962, s. 152—153.
Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966.
PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 344.
RUŽIČKA, J.: Príspevok ku skladbe slovesa *byť — som*. Slovenská reč, *18*, 1952/1953, s. 398—405.
RUŽIČKA, J.: Základné sporné otázky slovenskej skladby. In: Jazykovedné štúdie. 4. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 7—34.
ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 1. vyd. Praha, Ing. Mikuta 1947, s. 168, s. 236—240.

Filip Sabol

O FUNGOVANÍ SLOVENSKÝCH DVOJHLÁSOK

1. Nie tak dávno konštatoval Á. Kráľ (1974, s. 199), že ešte nie je vyriešená ani otázka prijateľnej definície dvojhlások, ani otázka ich vzťahu k diftongoidom a spojeniam dvoch samohlások, medzi ktorými je slabičná hranica. A nám prichodí dodať, že ešte nemáme ani kompletný opis slovenských dvojhlások a ich fungovania v slabikách a slovách.

Najbežnejšie gramatické príručky — Príručka slovenského pravopisu

pre školy a Pravidlá slovenského pravopisu — uvádzajú len 3 dvojhlásky s i-ovým segmentom *(ia, ie, iu)* a nie celkom presne opisujú ich postavenie v slabike „po mäkkých alebo po pôvodne mäkkých spoluhláskach okrem spoluhlásky j".

2.1. Na potrebu rozšíriť inventár diftongov spisovnej slovenčiny o dvojhlásku *io* poukázal už L. Dvonč (1968). Jazykové príručky ju zatiaľ uvádzajú iba v tabuľkách hlavných zásad prepisu z azbuky do latinky. Dvojhláska *io* sa však vyskytuje nielen v própriách z iných slovanských jazykov *(Fiodor, Semion, Piotr, Serioža, Panfiorov, Bogatyriov, Čeriomušky)* a v prevzatom apelatíve *matrioška,* ale i v skloňovacích tvaroch vlastných mien typu *Vasia* a *Marusia (Vasiovi, s Vasiom, za Marusiou)* a privlastňovacích adjektív typu *Vasiov (Vasiovho, Vasiovmu . . ., Vasiova, Vasiovej . . .)* a potrebujeme ju i na zaznačovanie daktorých domácich priezvisk *(Laciok)* a nárečových podôb *(vionek, źeľioni, chciol* a i.).

2.2. Funkciu dvojhlások nemožno obmedziť na vyjadrovanie kvantity slabík po mäkkých alebo po pôvodne mäkkých spoluhláskach, lebo sa uplatňujú i po vždy tvrdých spoluhláskach, napr. v slovách *dogiem, hier, plachietka, okiadzať* a i.

3.1. Popri základnej slabikotvornej funkcii vyjadrujú dvojhlásky v spisovnej slovenčine (podobne ako v stredoslovenských nárečiach) kvantitu slabík.

3.1.1. I-ové dvojhlásky zároveň vyjadrujú i mäkkosť predchádzajúcich spoluhlások *ď, ť, ň, ľ* (v písme *d, t, n, l*) v domácich slovách a ich tvaroch: *skadiaľ, vedie, k Podhradiu, bratia, tieseň, tretiu, chránia, veniec, učeniu, liať, melie, včeliu.* Segment *-i* analogicky naznačuje mäkčenie predchádzajúcej spoluhlásky aj v tvaroch a derivátoch prevzatých slov: *paliet, dubliet, kolied, kastaniet, viniet, vinetiek, tabletiek, neutier, litier, litierka.*

3.1.2. Najväčšiu frekvenciu majú i-ové dvojhlásky po mäkkých spoluhláskach: *plecia, cieľ, písaciu, čiara, včielka, dačiu, zavadzia, hovädzie, cudziu, šialený, prišiel, najstaršiu, ležia, hložie, božiu.* S tendenciou systémovo dĺžiť tvary prevzatých slov (najmä zdomácnených) súvisí čoraz nápadnejší výskyt podôb *percient, placient* (kodifikovali sa tvary *percent* a *placent*).

3.1.3. V postavení po tvrdých konsonantoch možno rozlišovať použitie dvojhlások po pôvodne mäkkých spoluhláskach *(musia, prasiatko, trasie, psiu; vziať, vozia, lezie, koziu; večeriam, vriaci, riedia, berie; robia, vŕbie, babiu, trafia, kŕmia, semiačko, mieriť, do Lipian, kúpia, šípie, zaviazať, svietia, zdraviu)* a po vždy tvrdých spoluhláskach v tvaroch gen. pl. feminín *(kobier, ofier, legiend, hier, buchiet, iskier, hmiel, pieh, noriem, pesiet, sliviek, izieb)* a neutier *(stebiel, bahien, drachiem, skiel, miest, vriec, brvien),* vo viacerých deminutívach *(rebierko, izbietka, stehienko, plachietka, okien-*

ko, sekierka), v príslovkových zámenách *dokiaľ, pokiaľ, odinakiaľ, skiaď* a v tvaroch zámen *kie, kieho, kiemu.*

3.2.1. V lokáli mužského a stredného rodu a v inštrumentáli ženského rodu skloňovacieho vzoru cudzí sa ustálili — podobne ako pri vzore pekný — tvrdé prípony *-om* a *-ou.* Zaužívané podoby sa kodifikovali a dnes hovoríme a píšeme: *o najkrajšom zážitku, v treťom rade, so staršou sestrou, sviežou rosou* a pod.

3.2.2. Odlišná situácia je pri skloňovacom vzore páví. I tu sa v lokáli singuláru muž. a str. rodu kodifikovala tvrdá prípona *-om* a v inštrumentáli singuláru žen. rodu tvrdá prípona *-ou.* Lenže to nebola výstižná kodifikácia. Znemožnila pravidelné dĺženie týchto prípon v lokálových a inštrumentálových tvaroch uvedeného skloňovacieho vzoru. Vznikli tak neželateľné grafické i fonetické homonymné tvary *holubom, motýľom, jeleňom, supom, netopierom, psom, levom, hmyzom, mrožom, babou, lamou, osou, myšou, labuťou, pávou* a fonetické homonymné tvary *jastrabou (jastrabov, jastrabou* a *za Jastrabou), medveďou (medveďov a medveďou), psou (psov a psou)* a i. Pri nenáležitej tvrdej výslovnosti hlásky *ľ* vznikajú fonetické homonymá i v tvaroch *sokolom* a *sokoľom — sokolom, včelou* a *včeľou — včelou* a pod. Navyše v 6. a 7. páde sing. znemožnila spomínaná kodifikácia gramatickú diferenciáciu tvrdých a mäkkých paradigiem adjektív *dvojdobom* a *sobom, širokotlamom* a *lamom, bieloperom* a *netopierom, dobrou* a *obrou, dlhonosou* a *lososou, veľkohľuzou* a *medúzou* (odlišné sú len tvary *dvojdobý* a *sobí, širokotlamého* a *lamieho, bieloperému* a *netopieriemu, dobrým* a *obrím, dlhonosých* a *lososích, veľkohľuzými* a *medúzími*).

Pri druhových privlastňovacích adjektívach sa veľmi výrazne pociťuje potreba „mäkkých" a zároveň dlhých ohýbacích prípon. Preto sa tu ako veľmi živé pociťujú i-ové tvary: *v osiom hniezde, na kuriom truse, v medvediom brlohu, husiou masťou, s koziou briadkou, pod Babiou horou.* Prenikajú i na stránky novín: *Ani stopy po babiom lete* (Nedeľná Pravda, 30. 8. 1978, s. 1). Nazdávame sa, že by sa uvedené tvary *(osiom, kuriom, medvediom, husiou, koziou, Babiou)* mali pokladať za spisovné.

3.2.3. Analogicky by sa mali kodifikovať i tvary zámen *čiom, čiou* a ich odvodeniny *dačiom, voľačiom, čiomkoľvek, hocičiou, niečiou, čiousi* a i. Morfologicky by sa tým odlíšili tvary opytovacích a neurčitých zámen od tvarov privlastňovacích zámen: *o čom* a *o čiom, na dačom* a *na dačiom.* Diftongizácia skloňovacích prípon v uvedených tvaroch sa veľmi výrazne prejavuje vo viacerých nárečiach, v niektorých aj dvojslabičnou výslovnosťou: *čija, čijoši, choččijeho, dačijich.*

3.3.1. Podľa spisovného zaznačovania dvojhlások by bolo treba upraviť názvy obcí *Cemjata, Demjata, Komjatice* a *Komjatná* (p. Slovník sloven-

ského jazyka VI) na *Cemiata*, *Demiata*, *Komiatice* a *Komiatna* (obdobne píšeme názov *Meliata*).

3.3.2. Pri priezviskách treba dodržiavať podoby zapísané v matrike, teda i nesystémové podoby *Sveďjak*, *Mjachký*, *Fedorják*, *Kurjatko*, *Pjontek*, *Ljutenková* a pod. Ale domáce osobné mená si vyžadujú systémové zaznačovanie.

3.3.3. Princíp spisovného zaznačovania by sa mal uplatniť i pri príslušných propriách prepisovaných z azbuky. Hlavné zásady ich prepisu sa žiada zjednodušiť v tom zmysle, že by sa zložky *ja*, *je*, *ju*, *jo* i v priezviskách *Ďjakonov*, *Gvozďjak*, *Jemeľjan*, *Uľjanov*, *Solovjov*, *Vorobjov*, *Iľjušin*, *Vjunnik* a v rodnom mene *Iľja* nahradili dvojhláskami: *Diakonov*, *Gvozdiak*, *Jemelian*, *Ulianov*, *Soloviov*, *Vorobiov*, *Iliušin*, *Viunnik*, *Ilia*. Zložku *ji* v priezviskách *Iľjin*, *Sviňjin*, *Kondraťjič*, *Saveľjič* by bolo treba nahrádzať samohláskou *i*: *Ilin*, *Svinin*, *Kondratič*, *Savelič*. Uplatňovanie transliterácie (porov. Dorotjaková, 1974, a Návrh ČSN, 1974) by sa malo obmedziť na bibliografické práce.

4. I tento krátky pohľad na fungovanie slovenských diftongov nás presviedča, že súčasná spisovná slovenčina sa nezaobíde bez dvojhlásky *io* a že treba podporovať tendencie na plnšie využívanie dvojhlások.

Literatúra

KRÁĽ, A.: Z fonetickej a ortoepickej problematiky slovenských dvojhlások. Kultúra slova, *8*, 1974, s. 199—205.

ORAVEC, J. — LACA, J.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. 4. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 21—24, 160—161.

DVONČ, L.: K systému dvojhlások v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 187—190.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 6. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 161, 164, 187, 202.

DOROTJAKOVÁ, V.: O prepise z azbuky do latinky. Kultúra slova, *8*, 1974, s. 344—347.

Návrh ČSN Transliterácia cyriliky. Slovenská reč, *39*, 1974, s. 369—376.

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v roku 1979

Základnou smernicou pre prácu JÚĽŠ SAV boli aj r. 1979 — tak ako v predchádzajúcich rokoch — závery XV. zjazdu KSČ a zjazdu KSS, uznesenia plenárnych zasadnutí ÚV KSČ a ÚV KSS, ako aj rozpracovanie týchto záverov v smerniciach riadiacich orgánov SAV.

V zmysle týchto záverov a smerníc sa prevažná časť výskumnej kapacity ústavu orientovala na výskum súčasnej spisovnej slovenčiny. Primerané miesto sa však venovalo aj skúmaniu dejín slovenčiny a slovenských nárečí ako dôležitých zložiek kultúrneho dedičstva slovenského národa.

R. 1979 sa pracovalo na šiestich úlohách štátneho plánu základného výskumu a na troch ústavných úlohách: nadväzovalo sa tým na výskum v predchádzajúcich troch rokoch päťročného plánu.

V úlohe *Princípy marxistickej jazykovedy* sa pokračovalo v analýze jazykovedného štrukturalizmu, najmä slovenského, skúmali sa teoretické postoje neopozitivistov k jazyku, ako aj vzťah obsahu a formy z hľadiska členitosti slova na morfémy. Traja pracovníci ústavu sa aktívne zúčastnili na sympóziu o neopozitivizme, ktoré usporiadal Ústav filozofie a sociológie SAV.

V úlohe *Výskum spisovnej slovenčiny* sa pre Syntax slovenského jazyka pripravila kapitola o zloženom súvetí a o polovetných konštrukciách, pokračovalo sa v skúmaní základných vetných členov. Vykonávali sa redakčné práce na Syntaxi slovenského jazyka. V oblasti lexikológie sa venovala pozornosť predovšetkým stavbe slova: vypracovali sa čiastkové štúdie o morfematickej štruktúre slova, o tvorení slov, o konverzii a homonymii. Dokončil sa rukopis monografie o invariantnom slovotvornom význame. Vykonali sa korektúry Československého slovníka (vyšiel koncom r. 1979).

V úlohe *Výskum kultúry spisovnej slovenčiny* sa skúmalo fungovanie spisovného jazyka v rozličných oblastiach spoločenskej komunikácie. Vypracovalo sa viacero štúdií o teoretických a metodologických otázkach kultivovania spisovnej formy slovenčiny. Pripravili sa príspevky do spoločného zborníka JÚĽŠ SAV a Ústredného jazykovedného ústavu Akadémie vied NDR. Ďalej sa skúmali teoretické otázky terminológie, osobitná pozornosť sa venovala terminológii onomastiky a výpočtovej techniky. V oblasti slovnej zásoby sa skúmali otázky sémantiky slov, slovných spojení a frazeologizmov. Skoncipovalo a zredigovalo sa vyše 10 000 hesiel do normatívneho slovníka súčasnej spis. slovenčiny. Vypracovali sa doplnky ku koncepcii normatívneho slovníka a k inštrukciám pre autorov tohto slovníka. Pokračovalo sa v skúmaní divadelnej reči.

V úlohe *Výskum slovenských dialektov* sa pripravil na reprodukciu ukážkový zväzok Slovníka slovenských nárečí. Spresňovala sa koncepcia tohto slovníka a vypracovalo sa 300 nových hesiel. Do lexikálnej kartotéky slovenských ná-

rečí sa získalo vyše 12 000 lístkov, z dotazníkov ľudovej terminológie sa získalo ďalších 10 000 lexikálnych jednotiek. Do archívu sa získalo do 1900 strán nárečových textov. Pre Atlas slovenského jazyka sa prekreslili mapy a pripravili sa tlačové predlohy pre legendy (všetko pre II. a III. zväzok). Pre Slovanský jazykový atlas sa vypracovali mapy a komentáre; pracovníci oddelenia pripravili zasadnutie redakčného kolégia a pracovnej skupiny Slovanského jazykového atlasu (Smolenice, 5.—10. novembra 1979). Pre Celokarpatský dialektologický atlas sa vyplnili lexikálno-sémantické dotazníky v 6 bodoch a vyexcerpovalo sa desať skúšobných otázok. Pre Európsky jazykový atlas sa prepísal lexikálny materiál z 10 lokalít.

V úlohe *Výskum vývinu slovenčiny* sa pokračovalo v archívnom výskume jazykových pamiatok. Do fototéky historického slovníka pribudlo vyše 10 000 fotokópií a do 3000 záberov na mikrofilmoch. Transliterovalo sa okolo 800 strán textov, na výberovú excerpciu sa pripravilo vyše 2300 strán textov a fotokópií. Do slovníkovej kartotéky pribudlo vyše 44 000 lístkov, do heslára vyše 1600 hesiel. Do centrálnej kartotéky sa zaradilo vyše 85 000 lístkov. Pokračovalo sa vo vypracúvaní koncepcie historického slovníka slov. jazyka stredného typu. Koncepcia s ukážkovými heslami bola predložená na oponentúru. Vypracovalo a zredigovalo sa do 400 hesiel. Dokončili sa redakčné práce na Prameňoch Slovenského historického slovníka.

Do kartotéky vlastných mien pribudlo vyše 30 000 lístkov, vyhotovilo sa 45 pracovných máp pre chystaný Atlas slovenskej toponymie. Riešili sa teoretické otázky onomastiky, dvaja pracovníci sa aktívne zúčastnili na medzinárodnej konferencii o aktuálnych problémoch onomastiky (23.—25. 10. 1979 v Lipsku).

V úlohe *Konfrontačný výskum slovenčiny a ruštiny* sa dokončil I. zväzok Veľkého slovensko-ruského slovníka (vyšiel koncom r. 1979). Skoncipovaný rukopis II. zv. prišiel internou redakciou; zredigovaných je vyše 900 strán textu. Do III. zv. sa skoncipovalo 300 stĺpcov písmena P. Vypracovali sa tri štúdie z oblasti konfrontácie slovnej zásoby. Dve pracovníčky sa aktívne zúčastnili na viacerých domácich i zahraničných konferenciách (Berlín, Ochrid).

V ústavnej úlohe *Jazyková kultúra v praxi* sa pokračovalo v konzultačnej a expertíznej činnosti i v jazykovej úprave spoločensky dôležitých textov, ako aj v organizovaní besied o jazykovej kultúre v rozličných inštitúciách. Pokračovala aj spolupráca pri budovaní a ustaľovaní terminológie v terminologických komisiách a v názvoslovných normách. Pracovníci oddelenia sa aktívne zúčastňovali na príprave Spisov V. I. Lenina v nakladateľstve Pravda. Budovala a dopĺňala sa kartotéka jazykovej poradne.

V ústavnej úlohe *Konfrontačný výskum slovenčiny a maďarčiny* sa skúmali teoretické otázky posesívnosti, otázky stavby slova a sémantickej problematiky predponových slovies.

V ústavnej úlohe *Bibliografia slovenkej jazykovedy* sa pokračovalo v excerpovaní a anotovaní príspevkov v slovenských jazykovedných publikáciách, spracúvali sa bibliografické prehľady do zahraničných bibliografií. Prešlo sa na spracúvanie bibliografie pomocou počítačov a vydávanie v Matici slovenskej.

Aj r. 1979 pokračoval Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra v spolupráci s akademickými i neakademickými pracoviskami. S Ústavom pre český jazyk ČSAV sa rozvíjala spolupráca najmä v oblasti konfrontačného výskumu češtiny a slovenčiny, v oblasti teórie spisovného jazyka a jeho kultúry, ako aj v koordinácii a tvorbe odbornej terminológie. S Kabinetom cudzích jazykov ČSAV bola ak-

tívna spolupráca najmä v lexikografických otázkach. V rámci SAV sa rozvíjala spolupráca s Encyklopedickým ústavom (na Encyklopédii Slovenska), ale aj s rozličnými ústavmi technického a prírodovedného zamerania.

V rámci spolupráce s vysokými školami išlo o výskum zvukovej stránky slovenských nárečí a o prípravu Pravidiel slovenskej výslovnosti. Pracovníci ústavu boli aktívni aj v pedagogickej činnosti a v príprave učebníc.

V zmluvnej spolupráci s nakladateľstvom Pravda sa pokračovalo v práci na príprave a redigovaní prekladov Spisov V. I. Lenina a na ustaľovaní filozofickej terminológie. S Výskumným ústavom pedagogickým sa spolupracovalo na konfrontačnom výskume slovenčiny a maďarčiny. S Novinárskym študijným ústavom sa skúmala otázka účinnosti publicistických textov.

Nezmluvná spolupráca s rezortnými výskumnými ústavmi, podnikmi a inými organizáciami sa týkala expertíz a úprav rozličných textov.

Na plnenie plánovaných úloh boli orientované aj vedecké styky so zahraničím. Pracovníci ústavu sa aktívne zúčastňovali na veľkých celoslovanských projektoch a na práci medzinárodných slavistických komisií. Úspešne sa začala rozvíjať aj spolupráca medzi jazykovednými ústavmi akadémií vied socialistických krajín. Pracovníci ústavu sa aktívne zúčastnili aj na rozličných medzinárodných podujatiach v kapitalistických štátoch.

Viacerí pracovníci ústavu sa aktívne zúčastnili na prednáškovej činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV.

R. 1979 sa Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra úspešne prezentoval aj v edičnej oblasti. Vo vydavateľstve SAV Veda vyšiel *Česko-slovenský slovník*, I. zv. *Veľkého slovensko-ruského slovníka*, zborník štúdií *Filozofické otázky jazykovedy* preložených z ukrajinčiny a zborník *Z teórie spisovného jazyka*. Práce niektorých pracovníkov ústavu vyšli aj v iných vydavateľstvách. Pravidelne vychádzali ústavné časopisy. Vyšli 2 čísla Jazykovedného časopisu, 2 čísla Slavica Slovaca, 6 čísel Slovenskej reči a 10 čísel Kultúry slova. Pracovníci ústavu boli činní aj v redakčných radách viacerých mimoakademických časopisov (Slovenský jazyk a literatúra v škole, Otázky žurnalistiky, Ruštinár, Čs. rusistika, Slavie, Vedecké riadenie, Pyramída).

J. Horecký

IX. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky

Pravidelné zasadania komisie sa konalo v Mogiľanoch pri Krakove v dňoch 5.—9. novembra 1979.

Charakter rokovania komisie určili najmä základné referáty A. Jedličku a V. Barneta. A. Jedlička (*Spisovný jazyk z hľadiska teórie a praxe*) ukázal na to, ako sa v dôsledku vnútornej diferenciácie jazykov a preberaním metodologických postupov z teórie komunikácie a sociolingvistiky konštituovala samostatná teória spisovného jazyka. Iste nie je paradoxom, skôr odrazom zložitej reality, že predmet tejto teórie — spisovný jazyk — nie je ani dodnes jednoznačne vymedzený, čo vyplýva objektívne zo špecifickosti stratifikácie každého slovanského jazyka, aj keď diferenčné príznaky, ktorými sa spisovný jazyk vyčleňuje z národného jazyka (v Jedličkovej koncepcii ide o protiklady

písanosť — hovorenosť, monologickosť — dialogickosť, pripravenosť — spontánnosť a najmä oficiálnosť — neoficiálnosť), sa prijímajú všeobecne a univerzálnu platnosť majú aj ďalšie charakteristiky spisovného jazyka, ako sú celospoločenskosť, nadnárečovosť a normatívnosť (kodifikácia normy). Na druhej strane však rozpracovanie teórie spisovného jazyka prispelo k presnejšiemu vymedzeniu samého pojmu spisovný jazyk a viedlo k adekvátnejšiemu rozpracovaniu modelu diferenciácie národných jazykov.

A. Jedlička v tejto súvislosti poukázal na to, ako sa vo všetkých slovanských jazykoch prejavuje zvýšená variantnosť normatívnych prostriedkov, ktoré sa diferencovali na základe protikladu hovorovosť — knižnosť, ako sa širšie chápe spisovný jazyk (pribranie hovorovej vrstvy) a rozlišuje sa tzv. rigorózna a liberálna norma a pod. Spisovný jazyk je dominantný realizačný útvar v komunikatívnej sfére vedy a vzdelávania, vo verejnej správe, v masovokomunikačných prostriedkoch, spoločenskopolitickej činnosti a v umení. V neverejných a neoficiálnych komunikatívnych situáciách sa používajú nespisovné útvary. Výrazná je tendencia — poukázali na ňu viacerí členovia komisie — v uplatňovaní hovorových prvkov v spisovných prejavoch, pričom sa tieto prvky môžu stať súčasťou normy. Rozpracovanie teórie spisovného jazyka, jeho adekvátnejšie vymedzenie a špecifickosť dynamiky v každom slovanskom spisovnom jazyku si podľa A. Jedličku vyžadujú budovať funkčnú typológiu slovanských jazykov.

V. Barnet v referáte *Spisovný jazyk a štandardný jazyk* poukázal na to, že vlastne dodnes chýba vyhovujúca definícia tohto základného pojmu. Spisovný jazyk sa totiž často chápal ako reprezentant príslušného jazykového celku bez vlastnej teórie (aparát teórie spisovného jazyka akoby vznikal vnútri iných disciplín), pričom sa vývojovo menil aj štruktúrny, aj funkčný vzťah spisovného jazyka k ostatným útvarom (formám). Uplatňovanie sociolingvistických zreteľov v teórii spisovného jazyka (u nás najmä od 70. rokov práve zásluhou teoretických prác A. Jedličku a V. Barneta) si vyžaduje, aby sa brali do úvahy nielen štruktúrne a funkčné vzťahy spisovného jazyka k nespisovným útvarom, ale aj vzťah k jeho nositeľom a používateľom a ku komunikatívnym sféram, v ktorých sa uskutočňuje sociálna súčinnosť daného spoločenstva.

Termín štandardný jazyk sa zavádza do teórie spisovného jazyka zo sociológie, pričom sa štandardný jazyk buď stotožňuje so spisovným jazykom (v Brozovićovej koncepcii), alebo sa chápe ako nižšia forma spisovného jazyka (Horeckého koncepcia). V. Barnet upozorňuje na to, že v sociológii sa štandardom rozumie „všeobecne uznávaný vzor správania, ktoré sa očakáva", preto spisovný jazyk nemožno stotožňovať so štandardom. Spisovný jazyk môže plniť funkciu štandardu „ak sa stáva univerzalizovaným prostriedkom vyjadrovania, a to vzhľadom na štruktúru ostatných útvarov príslušného jazyka, ďalej vzhľadom na šírku obsiahnutia komunikačných sfér a bázu používateľov, ako aj písanej a hovorenej podoby". Ukazuje sa, že jednotlivé spisovné jazyky v súčasnosti plnia úlohu štandardu v nerovnakej miere.

V súvislosti s definovaním spisovného jazyka sa venovalo dosť pozornosti vymedzeniu hovorových prostriedkov. D. Buttlerová (Varšava) upozornila na to, že pojem hovorový jazyk (poľ. język potoczny, čes. běžně mluvený jazyk, rus. razgovornaja reč) treba presne špecifikovať, lebo napr. v poľštine sa ním chápe aj nízky hovorový jazyk, ďalej jazyk používaný v mestách, ako aj spontánny prejav vôbec. Hovorový jazyk sa od spisovného jazyka výrazne líši v lexikálno-syntaktickej oblasti, v gramatickej sfére (silné prenikanie gramatických

inovácií do spisovného jazyka), má špecifické tvorenie slov a navyše nie je obligatórny, používajú ho nositelia spisovného jazyka. H. Satkiewiczová (Varšava) hovorila o hraniciach medzi hovorovým jazykom a spisovným jazykom vo flektívnom systéme poľštiny. — G. Hüttlová-Folterová (Viedeň) vyslovila názor, že hovorovosť nemožno chápať ako funkčný štýl, ani nemožno hovoriť o samostatnom hovorovom systéme (ako napr. E. A. Zemská zo sociolingvistického aspektu), skôr tu ide o osobitný prípad diglosie. — Široké členenie a pestrú diferenciáciu hovorového jazyka v bulharčine načrtla V. Popova (Sofia). Táto problematika je v centre záujmu bulharských lingvistov od 60. rokov, doteraz však chýbajú širšie koncipované materiálové výskumy.

S podnetným referátom, orientovaným sociolingvisticky, vystúpil W. Lubaś (Katovice). Na rozsiahlom materiáli (54 časopisov z r. 1978) skúmal spôsoby hodnotenia variantov v spisovnej poľštine, a to najmä tzv. kontaktových a textovokontaktových variantov, ktoré sú rozpracované najmenej, hoci ani fonologicko-gramatickým a štylistickým variantom sa nevenuje primeraná pozornosť. Podľa W. Lubaśa súčasná lingvistika uprednostňuje semiotiku na úkor sociolingvistiky, orientuje sa viac na skúmanie „čistých systémov" a zanedbávajú sa materiálové sociolingvistické výskumy. — A. Furdal (Poznaň) predniesol referát o jazyku vedy ako časti spisovného jazyka. Jazyk vedy nemožno vymedzovať iba na základe vedeckej terminológie, je to osobitý komunikát, neporovnateľný ani s jednou inou časťou spisovného jazyka. Charakterizuje ho písanosť, typická formálna úprava (paragrafy, číslovanie odsekov atď.), chýba alegorickosť komunikátov atď. Čoraz väčšmi sa zvyšuje vplyv vedeckých komunikátov nielen na spisovný jazyk, ale aj na celú spoločnosť. — Originálnu charakteristiku lužickej srbčiny z hľadiska komunikatívnych sfér (vzdelávacia, konverzačná, administratívna) a v závislosti od intencie komunikácie načrtol H. Faska (Budyšín).

Menej priestoru sa venovalo vymedzeniu spisovného jazyka z diachrónneho aspektu. O historických základoch súčasnej spisovnej ruštiny hovoril A. I. Gorškov (Moskva). Vychádzajúc zo základnej tézy, že reálnosť spisovného jazyka predstavuje jeho použitie v texte, za súčasný ruský jazyk pokladá obdobie od A. S. Puškina. — A. N. Kožin (Moskva) poukázal na špecifickosť umeleckej literatúry v systéme spisovného jazyka (systém kodifikovaných prostriedkov, podriaďovanie sa estetickým zákonitostiam, reálna existencia v textoch a i.). Kým v 19. stor. jazyk umeleckej literatúry predstavoval vlastne spisovný jazyk, v najnovšej sovietskej literatúre sa v dôsledku hlbšej štylizácie prostredia a typizácie postáv uplatňuje výrazná orientácia na nekodifikované vyjadrovacie prostriedky. — O niektorých osobitostiach bieloruštiny (mnohoraké kontakty s poľštinou, ruštinou, ukrajinčinou a historicky aj s latinčinou) hovoril A. I. Žuravskij (Minsk). Zmenou funkcií spisovnej ukrajinčiny najmä v literárnych dielach sa zaoberal M. M. Pylyns'kyj (Kyjev). — A. Mladenović (Belehrad) predniesol referát o spisovnom jazyku Srbov v 18. stor. a v prvom desaťročí 19. stor. a o jeho využívaní v oblastiach spoločenského a kultúrneho života.

Na záver rokovania komisie predniesol slavista z Berlína a novozvolený člen komisie K. Gutschmidt príležitostný referát pod názvom *Jan Baudouin de Courtenay o spisovnom jazyku.* Ukázal, že J. Baudouin de Courtenay sa živo zaujímal o problematiku spisovných jazykov, no v dôslednom systémovom prístupe mu bránila jeho orientácia na psychologickú interpretáciu jazykových javov.

Špecifickosť dynamiky jednotlivých slovanských jazykov ako dôsledok odlišných historických podmienok a typu jazyka, ich osobitná stratifikácia sa prejavili pochopiteľne aj v istej nejednotnosti terminológie a množstve odchodne chápaných pojmov. Sedemdesiate roky priniesli do skúmania teórie spisovného jazyka opačný prístup ako na začiatku týchto výskumov v tridsiatych rokoch. Kým vtedy bolo nevyhnutné oddeľovať spisovný jazyk od nespisovných útvarov, teraz v dôsledku väčšej diferencovanosti každého jazyka — ako výsledku hlbšej analýzy — treba nachádzať spoločné cesty výskumu, založené na sociolingvistickom prístupe. Takto sa práve v súvislosti s vydelením spisovného jazyka zákonite ukázala potreba skúmať modely diferenciácie národných jazykov, čo bude téma budúceho zasadania komisie v Bratislave.

J. Bosák

Slovná zásoba spisovnej češtiny v jednom zväzku

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, ktorý vyšiel r. 1978 vo vydavateľstve Academia, možno vidieť jednak ako výsledok dobrej teoretickej a materiálovej prípravy českých lexikografov (z vlastnej slovníkovej produkcie českých lexikografov pripomíname aspoň Příruční slovník jazyka českého v deviatich zväzkoch a Slovník spisovného jazyka českého v štyroch zväzkoch) a jednak ako prejav pochopenia aktuálnej spoločenskej potreby dať do rúk širokej obce používateľov spisovnej češtiny slovníkové dielo, ktoré bude spoľahlivým pomocníkom a informátorom nielen vo „vnútorných" otázkach slova, jeho významu a jeho fungovania v reči, lež aj v otázkach jeho zvukovej a grafickej formy, gramatických vlastností, pôvodu a pod.

Treba zdôrazniť, že pred lexikografickým kolektívom Ústavu pro jazyk český ČSAV v Prahe pod vedením J. Filipca stála úloha vypracovať nový typ slovníka, ktorý kladie vysoké nároky na prípravu a spracovanie vo všetkých zložkách: v materiálovej príprave, vo výbere slov, pri výklade ich významu, v exemplifikácii, pri uvádzaní gramatických, výslovnostných a iných potrebných údajov, pri opise rozličných významových vzťahov medzi slovami, pri uvádzaní istých typov odvodených slov atď. Jednozväzkový slovník nie je alebo by nemal byť jednoduchým skrátením už existujúcich iných typov slovníkov, najmä slovníka tzv. stredného typu. Ak má zachytiť a spracovať najpoužívanejšiu časť slovnej zásoby súčasného spisovného jazyka, musí sa starostlivo premyslieť nie iba výber slov, ale aj spôsob ich lexikografického spracovania, zachytenie významových a slovotvorných vzťahov medzi opisovanými slovami, frekventovanosť významov, spôsob výkladu významov, exemplifikácia, spôsob skracovania slov uvádzaných v jednom hesle, spôsob uvádzania potrebných gramatických údajov a veľa ďalších vecných aj technických otázok, ktoré v konečnom dôsledku podmieňujú výsledok; a ten má byť taký, aby slovník na malom priestore priniesol veľké množstvo rozličných informácií, pričom si kladie za cieľ nielen širokú použiteľnosť, ale aj zrozumiteľnosť.

Autorský kolektív dobre zvládol úlohy súvisiace s prípravou a skoncipovaním slovníka tohto typu a odbornej i širokej verejnosti sa predstavil dielom, ktoré

spĺňa kritériá modernej lexikografie. *Slovník spisovné češtiny* — ako sa uvádza v predhovore k slovníku — zachytáva približne 50 000 heslových slov s viac ako 60 000 významami. Tento počet napĺňajú predovšetkým slová, ktoré sú v spoločenskej komunikácii najbežnejšie: patrí sem jednak všeobecne známe a používané jadro slovnej zásoby, jednak odborná slovná zásoba, a to tak všeobecne známa, ako aj špecifikovaná podľa pracovných alebo záujmových odborov. Dosiahnuť absolútnu vyváženosť pri výbere zo všetkých týchto hľadísk je istotne ťažko splniteľný ideál; ani autori *Slovníka spisovné češtiny* sa nevyhli v tomto smere istým disproporciám, lebo napr. zachytávajú hvezdársky termín *protuberance* (výbuch plynov v slnečnej atmosfére), ale také dnes bežné slová ako *mraznička* alebo *přepravka* (ktoré je aj podľa Československej štátnej normy normalizovaným odborným termínom), sa v *Slovníku spisovné češtiny* neuvádzajú.

Veľmi starostlivo premysleli autori významovú stránku spracúvaných slov a spôsoby jej výkladu. Význam spracúvaných slov sa opisuje so zreteľom na typ slovníka; pritom nejde iba o počet uvádzaných významov (isté okrajové významy sa v *Slovníku spisovné češtiny* v porovnaní napr. so štvorzväzkovým Slovníkom spisovného jazyka českého vynechávajú), ale predovšetkým o spôsob výkladu a o prácu so synonymami. Výklad významu je maximálne stručný, ale výstižný a z hľadiska používateľa spisovného jazyka dostačujúci na identifikáciu. Je len prirodzené, že v tomto výkladovom type slovníka sa podáva výklad jazykového významu príslušného pomenovania, tak ako to hodnotí bežný používateľ spisovného jazyka, a nie definícia pojmu, ktorú pri pomenovaní vidí odborník. Napr. slovo *jabloň* sa vykladá ako „ovocný strom s narůžovělými květy a s plody jablky"; alebo slovo *lasice* sa vykladá ako „drobná šelma s protáhlým štíhlým tělem". Pravda, nerobí sa to dôsledne, lebo pri výklade niektorých iných pomenovaní sa v rozličnej miere priberajú aj prvky príslušného odborného opisu; porov. napr. výklad slova *kráva:* „samice tura domácího (chovaná zejm. pro mléko a maso) ap.", ďalej slova *jahoda:* „červený dužinatý chutný plod jahodníku (ovoce)" alebo chemického termínu *benzen:* „zákl. druh uhlovodíku, surovina chem. průmyslu". Výklady významovo príbuzných slov alebo slov z rovnakého vecného okruhu sú koordinované a typizované, hoci sa aj tu nájdu príklady, v ktorých sa takýto postup nedodržiava — porov. napr. výklad slov *profesura* a *docentura*. Pri výklade neplnovýznamových slov sa zasa používajú presné schémy, ktoré majú za cieľ zjednocovať výklad rovnako zaradených slov a tým poukazovať na ich miesto v slovnej zásobe jazyka.

Významové vzťahy medzi slovami sa v slovníku zachytávajú predovšetkým pri spracúvaní slov s rovnakým alebo blízkym významom a z druhej strany s opačným významom. Pri uvádzaní synoným vo výklade sa číslicou za použitým synonymom poukazuje na príslušný význam v rámci hesla, v ktorom sa spracúva toto synonymum. Ak sa synonymum vzťahuje na všetky významy heslového slova, kladie sa ešte pred číslicu označujúcu prvý význam heslového slova. Z hľadiska lexikografickej techniky je to vhodný postup, ale pre bežného používateľa ho pokladáme za náročný. Napr. heslo *dějepis* sa spracúva takto: dějepis, -u m historie 1, 2 1. obor zabývající se dějinami; vyučovací předmět tohoto oboru 2. dějiny. To značí, že synonymum *historie* je so slovom *dějepis* rovnoznačné v obidvoch významoch. Uvedený spôsob využívania synoným umožňuje vyložiť isté slovo opisom iba na jednom mieste a to predstavuje pri tvorbe slovníka veľkú úsporu. Tak je to aj pri rozoberaných výrazoch *dějepis*

a *historie:* druhý význam obidvoch týchto slov sa opisuje iba synonymným slovom *dějiny* (ktoré sa, pravdaže, vykladá opisom v osobitnom hesle). Ani tento postup sa však nedodržiava dôsledne, ako sa o tom môžeme presvedčiť pri výklade prvého významu slov *dějepis* a *historie:* hoci sa tento význam vykladá opisom majúcim v podstate rovnaký obsah (výklad slova *dějepis* sme citovali vyššie; slovo *historie* sa vykladá ako „věda o dějinách") a hoci sa synonymnosť obidvoch slov konštatuje pri hesle *dějepis* citovaným spôsobom, pri hesle historie sa v 1. význame synonymum *dějepis* neuvádza.

Pravda, v istých prípadoch využívania synonymných slov vo výklade sa vynára otázka, či sa nimi aspoň do istej miery nezatemňuje významová štruktúra vykladaného slova. Porovnajme to na príklade synonymnej dvojice *vztah* a *poměr.* Slovo *vztah* sa vykladá ako „vzájemná spojitost, souvislost mezi jevy, poměr 1, 3". Ako vidieť zo spracovania hesla *vztah,* vykladané pomenovanie sa tu predstavuje ako jednovýznamové, no synonymum *poměr,* použité vo výklade, číslicami odkazuje na dva významy hesla *poměr* (ktoré má v *Slovníku spisovné češtiny* dovedna štyri významy): 1. „kvalitativní vztah někoho, něčeho k někomu, k něčemu" a 3. „správný, náležitý vztah". Tieto dva významy hesla *poměr* však nekorešpondujú s citovaným výkladom významu hesla *vztah* pomocou opisu; do tohto opisu, aj keď je hodne všeobecný, sa nezmestí najmä citovaný tretí význam slova *poměr,* ktorý sa bezpochyby vyskytuje ako význam aj pri slove vztah, ako o tom svedčia doklady *mít (dobrý) v. k lidem, k práci,* uvedené za pomlčkou v hesle *vztah.*

Koordinácia spracovania významovej stavby slov by sa mala prejaviť aj pri spracovaní takých súvzťažných dvojíc, ako sú slovesá *demobilizovat* a *mobilizovat.* Používanie týchto súvzťažných slovies v reči, ako aj spracovanie ich významov v Slovníku spisovného jazyka českého ukazuje, že ich významová štruktúra je analogická: používajú sa nie iba v pôvodnom význame v súvise s uvádzaním do vojenskej pohotovosti, resp. s prevádzaním z vojnového stavu do mierového, lež aj v širšom význame „organizovať, povzbudzovať, získavať" a jeho náprotivku „odoberať sily, rozkladať". V posudzovanom *Slovníku spisovné češtiny* má však takú významovú štruktúru iba sloveso *mobilizovat,* kým slovesu *demobilizovat* sa tu pripisuje iba pôvodný význam.

V súvise s koordináciou výkladu významu pri súvzťažných slovách si všimneme ešte výklad prvého významu pri opozitnej dvojici *plus* a *minus.* Pri obidvoch slovách sa výklad prvého významu uvádza slovesom *naznačuje:* plus naznač. sčítání, a; minus naznač. odčítání, bez 3, méně 2. Podľa našej mienky tu sloveso *naznačuje* nie je na mieste, lebo jednak tu ide o v y j a d r o v a n i e príslušného matematického úkonu a jednak príslovky ako plnovýznamový slovný druh, za ktoré sa slová *plus* a *minus* v *Slovníku spisovné češtiny* pokladajú, nie je vhodné vykladať pomocou slovesa *naznačuje.* Myslíme si, že nie je vhodné slová *plus* a *minus* v tomto použití, resp. význame ani kvalifikovať ako príslovky, lebo svojím významom nevyjadrujú príznaky dynamických príznakov (preto je aj ich spájateľnosť iná než spájateľnosť prísloviek ako pomenovaní príznakov dynamických príznakov), nevyhovujú teda základnému kritériu na vymedzovanie prísloviek ako slovného druhu. Istotne by bolo netradičné, ale jazykovej skutočnosti bližšie označenie slov *plus* a *minus* v tomto význame za spojky (a to aj na základe analógie so zlučovacou spojkou *a:* pri slove *plus* by šlo o synonymický, pri slove *minus* o antonymický vzťah). Vystihovalo by to

nielen ich význam a funkciu v takýchto prípadoch, ale bolo by to v súlade aj s ich nesklonnou formou.

Chápanie homoným ako „slov stejné lexikální formy" (p. predhovor k slovníku, s. 6) je v slovníku oproti tradícii užšie. Autori rozlišujú niekoľko typov homoným a tie spracúvajú rozdielnym lexikografickým postupom. Za vlastné (lexikálne) homonymá sa pokladajú iba slová typu *škoda*[1] „hmotná a jiná ztráta, částečné zničení, poškození, zmenšení ceny" a *škoda*[2] „automobil zn. Škoda", ktoré majú rozdielny význam a pôvod, ale zároveň rovnaké slovnodruhové aj morfologické vlastnosti; tie sa spracúvajú v osobitných heslách s číselným indexom. Iné typy homoným sa uvádzajú v spoločnom hesle — takto sa uvádzajú najmä tzv. slovnodruhové homonymá, napr. *škoda* ako substantívum a *škoda* ako (vetná) príslovka vyjadrujúca ľútosť. Z tohto hľadiska sa však prirodzene vynára otázka, aký je vlastne vzťah medzi slovami *protektor* vo význame „ochranca" a *protektor* (tech.) vo význame „obnovená vonkajšia vrstva plášťa na pneumatike", ktoré sú obidve substantívami mužského rodu a odlišujú sa iba kategóriou životnosti; v *Slovníku spisovné češtiny* sa totiž spracúvajú v osobitných heslách, ale bez číselných indexov. Podobne je to aj v iných prípadoch, napr. pri slovách *garde* vo význame „ohrozenie kráľovnej v šachu" a *garde* (hovor.) vo význame „gardedáma". Takéto spracovanie vzbudzuje dojem, že sa vedome obchádza istá významová súvislosť a najmä formálna zhoda pri takýchto slovách.

Autori *Slovníka spisovné češtiny* sa museli osobitne popasovať s otázkou združovania slov do jedného hesla na základe významových a slovotvorných vzťahov. Riešenie našli jednak v skracovaní prihniezdovaných slov v podobe prípon a jednak v spájaní istých zložených slov so spoločnou prvou časťou do jedného hesla. Značí to veľkú úsporu miesta, čo je pre jednozväzkový slovník bytostne dôležité, aj keď z druhej strany to kladie zvýšené nároky na používateľa slovníka. Ak uvážime, že autori *Slovníka spisovné češtiny* spracúvajú v rámci slovesných hesiel (hniezdujú) aj dejové adjektíva zakončené príponou *-ivý, -avý*, ukazuje sa, že sa rozhodli pre dosť široké hniezdovanie (prídavné mená zväčša vyvolávajú potrebu uvádzať ďalšie odvodené slová, najmä príslovky). Tak napr. v hesle *mrazit* sa spracúvajú tieto významovo a slovotvorne súvisiace lexikálne jednotky: podstatné meno *mrazení*, prídavné meno *mrazený* a *mražený*, prídavné meno *mrazivý* a od neho odvodené príslovky *mrazivě* a *mrazivo* (vetná príslovka). Takéto rozsiahle hniezdovanie môže mať svoje odôvodnenie v maximálnej úspornosti, nevyhnutnej pri tvorbe jednozväzkového slovníka, ale z hľadiska používateľa slovníka je nevýhodné. Je to však pravdepodobne daň za takýto typ slovníka.

Na identifikáciu každého spracovaného slova slúžia v slovníku okrem uvedenia tohto slova v tzv. reprezentatívnej podobe a na príslušnom mieste podľa abecedy najpotrebnejšie údaje o slovnodruhovej platnosti (pri niektorých slovných druhoch ďalej špecifikované) a o gramatických a štylistických vlastnostiach slova. Odkazovanie na tvaroslovné vlastnosti slov pomocou značiek (T_1), (T_2), (T_3) však pokladáme za nepraktické a neúčinné (hoci sa taký spôsob uvádzania morfologických informácií používa aj v iných lexikografických dielach). Informatívnu hodnotu slovníka zvyšujú početné údaje o výslovnosti a najmä o pôvode slov prevzatých z iných jazykov. Z úsporných dôvodov autori upustili od explicitného uvádzania väzby pri slovesách (a prípadne pri niektorých ad-

jektívach, príslovkách a substantívach), používateľ ju nájde zachytenú v exemplifikácii.

Mnohé z údajov, ktoré sme v predchádzajúcom odseku uviedli, sú dôležité aj z normotvorného, resp. kodifikačného hľadiska: *Slovník spisovné češtiny* sa stáva jednou zo základných kodifikačných príručiek súčasnej spisovnej češtiny a spomedzi týchto príručiek bude istotne najpoužívanejšou (najmä ak vezmeme do úvahy jeho zacielenie na školy).

Exemplifikácia v *Slovníku spisovné češtiny* je maximálne výstižná a stručná. Typické spojenia ilustrujúce používanie heslových slov v reči sú vybraté tak starostlivo, že by sa dali len ťažko nahradiť inými. V minimálnej miere sa v heslách zachytáva aj odborná terminológia a frazeológia. Aj výber týchto lexikálnych jednotiek pomáha dotvárať vyváženú podobu posudzovaného slovníkového diela.

Slovník spisovné češtiny je dobre vystrojený z hľadiska informovania čitateľa o používaní slovníka, ako aj z hľadiska poskytovania ďalších dôležitých informácií. Pre bežného používateľa je dôležité najmä základné poučenie o spracovaní *Slovníka spisovné češtiny* (s. 8—10), a potom zoznam skratiek a značiek (s. 747—754), rodných mien (s. 754—759) a zemepisných názvov (s. 759—777), ktoré spolu so slovotvorným prehľadom (s. 743—747) a podrobnými zásadami spracovania slovníka (s. 779—798) tvoria prílohovú časť slovníka.

Slovník spisovné češtiny je svedectvom tvárnosti, dynamickosti aj lexikálneho bohatstva súčasnej spisovnej češtiny, ale je aj dokladom odborného majstrovstva znalcov a kodifikátorov spisovnej češtiny, ktorí majú k nej nielen profesionálny vzťah ako k predmetu odborného záujmu, ale aj živý citový vzťah ako k nenahraditeľnej národnej a kultúrnej hodnote.

J. Kačala

BLANÁR, V. – MATEJČÍK, J.: Živé osobné mená na strednom Slovensku. Zv. I. Časť 1. Designácia osobného mena. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 413 s.

Meno V. Blanára je úzko späté s teoretickým rozpracovaním kategórie vlastných mien v oblasti úradnej a neúradnej pomenovacej sústavy. Vo svojich starších prácach osvetľoval predovšetkým lingvistický status vlastného mena, t. j. analyzoval jazykovú stránku proprií. Tento prístup má v onomastike už pomerne dlhú tradíciu. V novších prácach domýšľa a ako prvý formuluje tzv. onomastický status vlastného mena, t. j. onomastickú analýzu onymického znaku. Onomastickú analýzu chápe ako komplexnú analýzu smerujúcu „od pomenovania reality k odrazu pomenovacích okolností v designácii mena a k spôsobu jazykového stvárnenia onymického obsahu“ (10).

Recenzovaná práca vyšla spod pera dvojice autorov V. Blanára a J. Matejčíka a je výsledkom ich dlhoročnej spolupráce. Garantom i organizátorom rozsiahleho onomastického výskumu je odborný znalec stredoslovenských nárečí, reálií i skúmaného regiónu. Práca, ktorú autori predkladajú slovenskej verejnosti, je iba 1. časťou I. zväzku rozsiahleho monografického spracovania živých mien na strednom Slovensku. Chystaná monografia je rozplánovaná do troch

zväzkov a bude vyčerpávajúco analyzovať designatívnu stránku živých mien (pričom obsahové modely sa budú hodnotiť štatisticky a kartograficky), ako aj ich jazykovú výstavbu (I. zväzok: Sústava neúradného osobného pomenúvania; II. zväzok: Jazykovedná charakteristika živých mien; III. zväzok: Dokumentácia – súhrn živých mien podľa osád).

Autori v 1. časti I. zväzku spracovali základné otázky teórie designácie a modelovania, ako aj techniky modelovania a teoretické závery aplikovali na antroponymický materiál z 9 obcí, reprezentantov bývalých stredoslovenských žúp. Teoretickú časť spracoval V. Blanár (1.–6. kapitola). Materiálovú časť (7. kapitola) spracoval a mapovú prílohu pripravil J. Matejčík. Siedma kapitola obsahuje systematický prehľad 6536 obsahových modelov živých mien usporiadaných podľa jednotlivých skúmaných bodov. Mapová príloha zachytáva frekvenčnú a zemepisnú distribúciu obsahových modelov, administratívne členenie Stredoslovenského kraja a členenie stredoslovenských nárečí.

Pre novšie práce V. Blanára je príznačné hľadanie elementárnych prvkov onymického obsahu. Tento prístup nie je ojedinelý v onomastickej teórii a stretávame sa s ním, hoci v inej podobe, aj v prácach iných odborníkov (Langendonck, Wimmer, 1973). Prednosťou Blanárovej koncepcie je komplexný bádateľský prístup, t. j. skúmanie onymického znaku nielen v jazykovej komunikácii, ale aj v onymickom kontexte. Onymický kontext tvoria jednotlivé onymické sústavy, ktoré majú svoje celostné znaky a zákonitosti. Na základe onymického kontextu vyčleňuje V. Blanár všeobecné (druhové), špecifické (v rámci daného druhu) a jedinečné sémantické príznaky, ktoré tvoria podstatu vlastného mena. V dialektickej jednote týchto príznakov sa realizuje podľa autora všeobecný onymický príznak, a to spoločensky podmienená identifikácia. Od identifikačnej funkcie, všeobecného onymického príznaku, odlišuje V. Blanár špecifické sémantické funkcie, ktoré umožňujú odlíšiť úradnú pomenovaciu sústavu od neúradnej.

Skúmanie osobného mena z onomastického aspektu, v onymickom kontexte odôvodňuje taktiež osobitné využívanie jazykových prostriedkov pri identifikácii osôb a jestvovanie špecificky onomastických čŕt vlastných mien. Tradičná lingvistická analýza iba naznačovala ich jestvovanie.

V. Blanár však chápe jazykovú štruktúru osobného mena ako spôsob jazykového stvárnenia onymického obsahu. Tento prístup skúma teda jazykovú realizáciu onymického znaku, ako aj jazykovú realizáciu onymického obsahu. V tom sa líši komplexná onomastická analýza V. Blanára od tradičného skúmania vlastných mien, ktoré sa zameriavalo iba na analýzu jazykovej stránky osobného mena.

Jadro Blanárovej teórie designácie tvorí súbor základných a sprievodných antroponymických sémantických príznakov. Ich hierarchické usporiadanie tvorí obsahový model, ktorý sa dá vyjadriť graficky. Obsahový model sa jazykovo realizuje v slovotvornom modeli a ten sa v konkrétnom pomenovaní vyjadruje rozličnými slovotvornými typmi. Obsahový a slovotvorný model tvoria antroponymický model.

Pomocou základných sémantických príznakov V. Blanár vymedzil päť funkčných členov, ktoré sa označujú veľkými písmenami: rodné meno (K), priezvisko (P), individuálna charakteristika (CH), živé rodinné meno (RM), meno domu (MD). Sprievodné príznaky sa prejavujú ako pomenovacie motívy, motivačné príznaky. Tie sa pri modelovaní označujú číslicami (príbuzenské pomenovacie

motívy) a malými literami (druh individuálnej charakteristiky). Napríklad obsahový model živého mena *Hana z Chmeliencov* má takúto grafickú podobu K + CH^P/ — ^{O}RMD a číta sa takto: „ženská podoba sa pomenúva RM a individuálnou charakteristikou podľa pôvodu, ktorej lexéma sa fakultatívne využíva v živom mene rodiny a v mene domu" (s. 39). Ďalšie obsahové modely majú takúto formálno-grafickú podobu: *chlapec Terezi z Klimova* A — (K^{21} + CH^P/-RM)$_{11}$ (s. 151); *Durajka-Guľuočka* (RM)$_3$ = CH^v: MD (s. 152).

Takýmto spôsobom sú zachytené obsahové modely všetkých živých mien zo všetkých 9 obcí. Všetky čo najvernejšie vyjadrujú obsahovú štruktúru živých mien. Núka sa však otázka, či pre zachytenie obsahovej štruktúry živého mena nie je táto technika modelovania príliš zložitá.

Ako V. Blanár zdôrazňuje, obsahové modely umožňujú hlbšie postihnúť obsahovú (hierarchické usporiadanie sémantických príznakov) a formálnu (jazykové stvárnenie onymického obsahu) štruktúru osobného mena. Zatiaľ čo sa tradičná lingvistická analýza zameriavala iba na jazykový rozbor formálnej štruktúry vlastných mien, v komplexnej onomastickej analýze V. Blanára je skúmanie jazykovej realizácie onymického obsahu iba jednou jej zložkou. V tom sa stretáva komplexná onomastická analýza s tradičnou lingvistickou analýzou, ale zároveň sa od nej odlišuje.

Jazykovedná charakteristika živých mien (štruktúra slovotvorných modelov, mikroštruktúrne vzťahy, antropolexémy a antropoformanty) bude obsiahnutá v II. zväzku plánovanej súhrnnej monografie. Chýba však v recenzovanej práci. Škoda, že autori nezaradili do I. zväzku aj jazykovú analýzu formálnej štruktúry živých mien. Tým by bola úplnejšia nielen charakteristika živých mien zo skúmaných deviatich lokalít, ale boli by úplnejšie aj výklady V. Blanára.

Treba však kladne hodnotiť fakt, že V. Blanár zaradil jazykovednú charakteristiku do svojej komplexnej onomastickej analýzy. Totiž v jeho starších prácach (1967—1971), v ktorých domýšľal onomastický status vlastných mien, čisto jazyková charakteristika chýbala, čo sa mu aj neraz vyčítalo. V týchto prácach sa onomastická analýza vyčerpávala postihnutím obsahovej a formálnej štruktúry onymického znaku.

Oceňujeme teoretickú fundovanosť Blanárovej teórie designácie. Opierajúc sa o najnovšie metódy modernej jazykovedy, metódou komponentovej analýzy, postihol V. Blanár elementárne a najmenšie prvky obsahovej štruktúry osobných mien. Tým prehĺbil naše poznanie pomenovacieho procesu v neúradnej pomenovacej sústave, ktorá zachováva kontinuitu vývinu od jednomennej k dvojmennej pomenovacej sústave. Postihnutím antroponymických sémantických príznakov konštituujúcich designáciu osobného mena autor povýšil onomastiku na úroveň moderných teoretických jazykovedných disciplín. V tom spočíva najväčšia Blanárova zásluha.

J. Krišťáková

ROZLIČNOSTI

Ochutiť — ochucovať — ochucovadlo. — V kuchárskej a potravinárskej literatúre sme sa stretli so slovesami *ochutiť, ochucovať (jedlá),* so slovesným podstatným menom *ochutenie,* s participiom *ochutený,* s príd. menom *ochucovací* a s podstatným menom *ochucovadlo.* Ani jeden zo spomenutých výrazov a v tomto význame neuvádza Slovník slovenského jazyka (SSJ).

SSJ II, s. 540, uvádza sloveso *ochutiť* ako nárečové slovo vo význame „skúsiť chuť dačoho, ochutnať". Príklad na nárečové sloveso *ochutiť* sa uvádza z Urbánka: *O c h u ť! Nechceš vari?* — Sloveso *ochutiť* má tu skutočne význam „ochutnať, skúsiť chuť jedla". Príklad na prenesený význam slovesa *ochutiť* uvádza SSJ z Tomaščíka: *Ochutnali koláče i kamaráti, ktorí však n e o c h u t i l i tú všetku prácu, ktorú musel vykonať paholok, kým dostal koláč.* — Uvedený príklad ukazuje, že Tomaščík použil raz sloveso *ochutnať* a druhý raz na štylistickú obmenu sloveso *ochutiť.* Sloveso *ochutiť* v tomto význame v porovnaní s bežným slovesom *ochutnať* je zriedkavé.

Pri vidovej dvojici slovies *ochutiť — ochucovať* však ide o iné sloveso, významovo odlišné od slovesa *ochutnať* a nárečového *ochutiť* v rovnakom význame. Sloveso *ochutiť* v potravinárskej oblasti sa používa ako kauzatívum vo význame „utvoriť chuť dačoho, zvýrazniť chuť jedla pomocou korenia ap., dodať výraznejšiu, určitejšiu, príjemnú, žiadanú atď. chuť dačomu (obyč. jedlu, nápoju ap.)". Ochutiť/ochucovať možno jedlá, nápoje, pokrmy ap. nielen určitými postupmi pri ich výrobe, príprave, varení, pečení ap., ale predovšetkým pridávaním tzv. korenia a iných aromatických prípravkov. Tieto látky sa označujú širším termínom *ochucovadlo,* hoci najčastejšie sa v potravinárstve naďalej ochucuje korením, koreninami (popri soli, cukre atď., ktoré nepatria ku koreninám).

Ak spomenuté slovesá *ochutiť/ochucovať* posudzujeme z hľadiska praxe, ide o potrebné výrazy, ak ich posudzujeme z hľadiska spisovnej normy, ide o správne tvorené slová. Všimnime si iné slovesá utvorené od menných (substantívnych alebo adjektívnych) základov, napr.: *osladiť* — urobiť sladkým, *ocukriť* — urobiť sladkým pomocou cukru, *osoliť* — urobiť slaným pomocou soli, *ochutiť* — upraviť chuť dačoho pomocou prípravkov, korenia, prísad ap.

Iné slovesá tohto typu majú v dokonavom vide prefix *pocukriť, posoliť, poocotovať, popaprikovať* (aj popri *o-: ocukriť, osoliť* ap.).

Alternácia spoluhlások je v tomto type slovies bežná: *osladiť — osladzovať, zarmútiť — zarmucovať, skrátiť — skracovať, ochutiť — ochucovať* atď.

Slovesá *ochutiť* možno hodnotiť ako homonymá: *ochutiť I* — ochutnať, *ochutiť II* — upraviť chuť dačoho (nedok. *ochucovať*). Od nedokonavého slovesa *ochucovať* je utvorené substantívum *ochucovadlo,* t. j. ochucovací prípravok, ochucovacia prísada, látka ap. Podstatné meno *ochucovadlo* je utvorené od slovesného základu nedokonavého slovesa pomocou slovotvornej prípony *-dlo,* porov. napr. iné takto tvorené substantíva: *sladiť — sladidlo, čierniť — čiernidlo, tužiť — tužidlo, kvapkať — kvapkadlo.*

Prídavné meno *ochucovací* je utvorené od slovesného základu *ochucov + ací*

a používa sa obyčajne v spojeniach: *ochucovací prípravok, ochucovacie korenie, ochucovacia zmes.*

Ukázali sme, že slovesá *ochutiť/ochucovať* a od nich utvorené nové vyjadrovacie prostriedky, používané v potravinárskej praxi, sú utvorené správne a obohacujú slovnú zásobu spisovnej slovenčiny. V novších lexikografických prácach zo spisovnej slovenčiny treba preto doplniť slová: *ochutiť — ochucovať, ochutený, ochucovací, ochucovadlo.*

M. Ivanová-Šalingová

Správanie — správanie sa. — V Slovníku slovenského jazyka (4. zv., 1964, s. 197) sa zaznamenáva podstatné meno *správanie* s výkladom „spôsob vystupovania, konania v styku s ľuďmi, chovanie". V bežnej jazykovej praxi sa veľmi často vyskytuje nielen podoba *správanie,* ale aj podoba *správanie sa* (so zvratným *sa*).

Používanie tejto podoby možno doložiť napr. z dennej tlače: *Ohlasovali bezohľadné s p r á v a n i e s a stavbárov* (Večerník, 23. 9. 1971, s. 4). — *Takéto s p r á v a n i e s a je v rozpore s našimi zákonmi* (Práca, 29. 9. 1977, s. 6). — *Nemyslím na všetku mládež, ale len na jej určitú časť, ktorá sa podieľa na nesprávnom s p r á v a n í s a* (Pravda, 19. 3. 1977, s. 4). — S p r á v a n i e s a *divákov vybočilo z hraníc únosnosti* (Smena, 8. 10. 1977, s. 7). — *Inšpirovalo ma k tomu s p r á v a n i e s a niektorých ľudí* (Večerník, 31. 8. 1977, s. 3). — *Po nevhodnom s p r á v a n í s a jej manžela vznikli nezrovnalosti* (Večerník, 24. 3. 1977, s. 1). — *Za dobré s p r á v a n i e s a môže chlapec dostať dokonca priepustku* (Večerník, 29. 3. 1978, s. 3). — *Zviera, ktoré zmení svoje prirodzené s p r á v a n i e s a, je podozrivé z tohto ochorenia* (Večerník, 2. 11. 1978, s. 4).

Táto podoba sa používa aj na stránkach rozličných časopisov, napr.: *V astrofyzike tieto otázky sa vynárajú napríklad pri skúmaní s p r á v a n i a s a zoskupení galaxií* (Kozmos, *6,* 1975, s. 131). — *Premietol aj unikátnu sériu snímok s p r á v a n i a s a aktívnej oblasti* (Kozmos, *8,* 1977, s. 23). — *Zahraniční návštevníci by mali dostať poučenie o s p r á v a n í s a v prírode* (Krásy Slovenska, *54,* 1977, s. 562). — *Jej riešenie je v rozpore so s p r á v a n í m s a kultúrneho človeka* (Krásy Slovenska, *54,* 1977, s. 562). — *S p r á v a n i e s a je zrkadlo, v ktorom každý ukazuje svoju podobu* (Kamarát, *11,* 1978, č. 2, s. 2). — *Až po týždni zistila potešiteľnú zmenu v chlapcovom s p r á v a n í s a* (Nové slovo, *20,* 1978, č. 45, s. 11). — *Petresovi neodmietli v USA štart pre jeho jazdu v Monze, ale ako trest za s p r á v a n i e s a voči nám počas celej sezóny* (Štart, *23,* 1978, č. 48, s. 28). — *Pohyb a s p r á v a n i e s a vo svete zvierat* (Televízia, *12,* 1978, č. 10, s. 23).

S touto podobou sa stretávame aj v rozličných publikáciách, napr.: *Tisovo s p r á v a n i e s a Sidor odsudzoval* (Pred súdom národa, Bratislava 1947, s. 63). — *Cieľom práce nie je podať detailný opis s p r á v a n i a s a rodičov* (Vydavateľstvo Osveta Martin — Katalóg kníh 1974—1975—1976—1977, s. 14). — *Hlásal zásadu prirodzenej slobody človeka, slobodu, ktorá by mala určovať s p r á v a n i e s a jednotlivcov* (Francúzsko, Bratislava 1977, s. 58).

S touto podobou sa stretávame aj v odborných jazykovedných časopisoch, napr. *Z ortoepického hľadiska je dôležité najmä s p r á v a n i e s a spoluhlások t, d, n, l* (Kultúra slova, *9,* 1975, s. 9). — *Z pôvodných latinských plurálov sa ako singulár muž. rodu používa v hovorovom jazyku výraz móres „dobré s p r á v a n i e s a"* (Slovenská reč, *43,* 1978, s. 283).

Zámerne sme uviedli väčší počet dokladov na používanie podoby *správanie sa* (so zvratným *sa*), aby bolo vidieť, že táto podoba sa dnes bežne používa v jazykových prejavoch najrozmanitejšieho druhu. V praktickej jazykovede sa totiž zvratná podoba *správanie sa* odmieta ako nesprávna, nespisovná (porov. G. Horák, Správanie, nie správanie „sa", Malý jazykový mesačník, 3, 1976, č. 5, s. 5). Podľa nášho názoru toto prísne stanovisko, ktoré odmieta používanie podoby *správanie sa* v spisovnej slovenčine, nie je odôvodnené. Zvratná podoba *správanie sa* je bežná, a to dokonca aj na stránkach odborných jazykovedných časopisov, a preto má svoje miesto v spisovnej slovenčine. Zdá sa však, že zvratná podoba *správanie sa* má isté obmedzenie, že sa vždy nepoužíva namiesto podoby *správanie* alebo popri nej. Podľa nášho pozorovania nezvratná podoba *správanie* má pevné miesto ako pomenovanie, ktorým sa klasifikuje spôsob konania, vystupovania žiakov v styku s inými ľuďmi, resp. spôsob konania, vystupovania žiakov v škole. Nezvratná podoba *správanie* má tu pevné miesto popri iných pomenovaniach, ktoré tiež nemajú zvratnú podobu, napr. *kreslenie, rysovanie* (pomenovania učebných predmetov na školách, v kurzoch a pod.). Všade inde sa môže používať a skutočne sa aj používa (popri nezvratnej podobe *správanie*) aj zvratná forma *správanie sa*. Oporu pre takéto používanie zvratnej podoby *správanie sa* máme aj vo formulácii Morfológie slovenského jazyka (red. J. Ružička, 1. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 504), v ktorej sa hovorí: „Slovesné podstatné meno zvratných slovies zvyčajne nemá morfému *sa, si*. Ale ak treba rozlíšiť zvratné sloveso od nezvratného, zvratná morféma sa ponecháva aj pri slovesnom podstatnom mene: *učenie — učenie sa, šírenie — šírenie sa, zdokonalenie — zdokonalenie sa*. Niektorí autori používajú tieto slovesné podstatné mená v širšom rozsahu. Tak je to najmä v odbornom teoretickom štýle." Uvádzajú sa pritom doklady z Jesenského, Hečka, Landaua, Jurovského (na slovesné podstatné mená *zriekanie sa, hanbenie sa, žalovanie sa, tlačenie sa, cítenie sa, prispôsobovanie sa*).

Môžeme uzavrieť. V súčasnej spisovnej slovenčine sa vo všetkých druhoch jazykových prejavov bežne používa nielen nezvratná podoba substantíva *správanie*, ale aj zvratná forma *správanie sa*. Nezvratná podoba *správanie* je ustálená v klasifikovaní spôsobu vystupovania, konania žiakov (na školských vysvedčeniach). V ostatných prípadoch sa používa nezvratná podoba *správanie* alebo zvratná forma *správanie sa*. Zvratné *sa* uplatňuje sa tu pod vplyvom prevažnej väčšiny tvarov slovesa *správať sa*.

L. Dvonč

Z produkcie Vedy, vydavateľstva SAV

Kolektív

VEĽKÝ SLOVENSKO-RUSKÝ SLOVNÍK ZV. I (A–K)

Veľký slovensko-ruský slovník si kladie za cieľ zachytiť čo najúplnejšie slovnú zásobu ruštiny. Význam diela vyplýva nielen z praktickej potreby — mať spoľahlivý slovník, ktorý by umožňoval ľahšie a rýchlejšie prenášať poznatky a skúsenosti našej vedy a výrobnej praxe do sveta, a to nielen socialistického, ale má slúžiť ako základná pomôcka pri štúdiu ruštiny na školách. Ako konfrontácia dvoch jazykov (v tomto prípade slovenčiny s jazykom svetovým) otvára slovenčine cestu do sveta, a to najmä slavistického, v ktorom záujem o slovenčinu stále vzrastá.

992 strán — cena viaz. 90,— Kčs

Kolektív

ČESKO-SLOVENSKÝ SLOVNÍK

Česko-slovenský slovník je stredný prekladový slovník. Podáva živú slovnú zásobu spisovnej češtiny konfrontovanú so súčasnou živou slovnou zásobou spisovnej slovenčiny, vrátane používanej frazeológie a odbornej terminológie (s dôrazom na termíny nových odborov). Obsahuje 60 tisíc hesiel spracovaných metódou ekvivalentu. Slovník sa stane dôležitou pomôckou pre jazykovú prax v celom Československu. Dobre poslúži všetkým našim občanom v každodennom riešení praktických otázok vzťahu slovnej zásoby češtiny a slovenčiny.

792 strán — cena viaz. 140,— Kčs

Dionýz Ďurišin

DEJINY SLOVENSKEJ LITERÁRNEJ KOMPARATISTIKY

Autor sa v publikácií pokúsil zhrnúť vývin porovnávacích tendencií v slovenskej literárnej vede od prvých začiatkov komparatívnych úsilí až po súčasnosť. Skúma komparatívny obsah diela P. J. Šafárika, J. Kollára, Ľ. Štúra, J. M. Hurbana, S. H. Vajanského, J. Škultétyho, J. Vlčka, F. Votrubu, P. Bujnáka, Š. Krčméryho a ďalších významných slovenských literátov. Po prieskume starších období sústreďuje pozornosť na medzivojnové obdobie, a najmä na rozvoj slovenskej marxistickej literárnej komparatistiky.

240 strán — v slovenčine — angl. a rus. súhrn — cena viaz. 32,— Kčs

Rudo Brtáň

SLOVENSKO-SLOVANSKÉ LITERÁRNE VZŤAHY A KONTAKTY

Publikácia obsahuje 26 štúdií a článkov, rozdelených do 5 častí, z ktorých každá sa tematicky zaoberá vzťahmi a kontaktmi slovenskej literatúry k inej slovanskej literatúre. V prvej časti výberu sa autor zaoberá témou: Kto zo Slovákov medzi prvými prekladal z ruskej literatúry. Druhá časť sa týka kontaktov s poľskou literatúrou, tretia zahŕňa práce o československých literárnych vzťahoch, o vedomí spolupatričnosti Slovákov Čechov, štvrtá časť podáva prehľad kontaktov a literárnych vzťahov medzi slovenskou, chorvátskou, srbskou a slovinskou literatúrou v 18. a 19. storočí. Piatu časť výberu tvorí 7 štúdií o slovenskom folklóre.

348 strán — v slovenčine — rus. a nem. súhrn — cena viaz. 50,— Kčs

Index 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 45, 1980, číslo 3. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadéme vied. Technická redaktorka J. Macherová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Povolené výmerom SÚTI 7/13.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA, Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1980.
Kčs 8,—.